

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AFYONKARAHİSAR YÖRESİNİN AZERBAYCAN İLE TARİH VE
DİL İLİŞKİLERİ:
BOLVADİN, DİNAR VE EMİRDAĞ ÖRNEKLERİ

HAZIRLAYAN
DENİZCAN DEDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SÜER EKER

ANKARA - 2024

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 04 / 01 / 2024

Öğrencinin Adı, Soyadı: Denizcan Dede

Öğrencinin Numarası: 22110115

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. Süer Eker

Tez Başlığı: Afyonkarahisar Yöresinin Azerbaycan ile Tarih ve Dil İlişkileri: Bolvadin, Dinar ve Emirdağ Örnekleri

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 74 sayfalık kısmına ilişkin, 04 / 01 / 2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Denizcan DEDE

ONAY

Tarih: 04 / 01 / 2024

Prof. Dr. Süer Eker

TEŞEKKÜR

Yardımlarını asla esirgemeyen, tezin ana kolonlarından olan, aslen Gedebey'in *Moruqlu* köyünden Ceyhun Kesemenli ve ailesine, araştırmanın Gedebey ve Daşkesen kısmında ise beni çeşitli insanlarla tanıştıran, muhtelif bilgilere ulaşmamı sağlayan gönül insanı, şair İngilab İsag'a ve halk ozanı, müzik öğretmeni Saleh Tağıyev'e, Yevlah köyleri hususunda yardımcı olan Abbas Aslan'a, yöreyi tanıtan İdrak İsabeyli ve Behruz Rehimov'a, bana eşlik eden dostum Cavid Cabbarlı'ya, araştırmanın Gubadlı ve Cebrayıl ayağında ilk başlangıcı yapmamı sağlayan, yöre ahalisiyle tanışmamı sağlayan Ayten (Seferli) Acar'a, Taleh Aliyev'e, Cebrayıl için bana sonsuz destek veren Alisahip Eroğul'a, Ağdam hususunda ise Seyavuş ve Möteber Şükürov'a teşekkür borçluyum. Oktay Hacımusalı'ya, Selahattin Baysal'a ve çocukluk arkadaşım Mehmet Emre Yıldız'a da bu güzel bağlantıları kurmamdaki yardımları için can-ı gönülden teşekkür ederim. Emirdağ bağlantıları için Ahmet Urfalı ve Selahattin Avcı'ya, ayrıca zaman zaman fikirleştığım Seydi Çalışkan'a özel olarak teşekkür ederim. Bademli'den Erdoğan Çıraklı ve tüm köy ahalisine, Bolvadin'den Karabağlar mahallesi eski muhtarı Mehmet Aydın ağabeye şükranlarımı sunarım. Dinar yöresi hakkında ise, Çölovası'nı tanımamı sağlayan Adem Taşpınar'a, yöreyle ilgili bilgilere ulaşılmasında yardımcı olan, yörenin aydın insanları Hasan Alpars, Raif Öztürk, Bahri Kılınçer ve Mehmet Şahin'e her şey için teşekkür ederim. Bana kaynak olan herkese, özellikle tez boyunca kaynak olarak ismini andığım değerli insanlara, ses kayıtlarını aldığım değerli büyüklerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Her sorumu cevaplayan Ceylan Kemik, Yusuf Akkuyu, Ömer Koşar ve Rıza Selek'in isimlerini şükranla zikretmeyi borç bilirim. Tezin son aşamasında tezi haritalandırmam konusunda bana büyük özveri ile yardım edip haritalar hazırlayan Muhammet Kutluhan Güneş ağabeyimin açıkçası hakkını ödeyemem.

Benden asla desteklerini eksik etmeyen çok kıymetli aile üyelerime ayrıca teşekkür ederim. Benimle beraber Azerbaycan'ı dağ, taş, dere, tepe, ova, bayır demeden dolaşan ve her anlamda yanımda olan kıymetli eşim Elif Aybüke Dede'ye ise teşekkür etmeyi sayfalara sığdırmam imkânsız olsa dahi, tüm hislerimle teşekkür ederim.

Tenkit ve tavsiyeleriyle tezin son aşamasında tezin olgunlaşmasını sağlayan hocalarım Prof. Dr. Tufan Gündüz ve Doç. Dr. Aslı Aytaç'a şükranlarımı sunar, tez danışmanım Prof. Dr. Süer Eker'e ise tüm gösterdiği rehberlik, ilgi ve yardımsever tavırdan ötürü minnettarlığımı belirtmekten onur duyarım.

ÖZET

Denizcan Dede, Afyonkarahisar Yöresinin Azerbaycan ile Tarih ve Dil İlişkileri: Bolvadin, Dinar ve Emirdağ Örnekleri, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı, 2024

Afyonkarahisar'ın Bolvadin, Dinar, Emirdağ, Sultandağı bölgelerindeki, Gence-Karabağ kökenli Türkmen aşiret yapılanmalarının Azerbaycan'dan Anadolu'ya tarihi dönemde göçü üzerine yoğunlaşan bu çalışma, dilbilim ve tarih başta olmak üzere sosyal bilimler dallarını disiplinlerarası şekilde ele alarak hazırlanmıştır. Çalışmada ele alınan havzada bulunan köyler ise Emirdağ'da başta Davulga ve Bademli olmak üzere Aşağıalıçomak, Avdan, Daydalı, Eşrefli, Gelincik, İncik, Karakuyu ve Yeniköy'dür. Bolvadin'de Büyükkarabağ, Derekarabağ ve Ortakarabağ köyleri; Sultandağı'nda ise Çukurcak, Karapınar ve Yenikarabağ köyleri vardır. Bu köyler, aynı havzadadır ve akrabalık bağları mevcuttur. Dinar'da ise *Çölovası* olarak bilinen yörede Karabağ'dan gelen Cevanşirlerin iskân edildiği bilinmektedir. Bu köyler en büyük köy olan Haydarlı başta olmak üzere Akçin, Akpınarlı, Bağcılar, Çiçektepe, Çürüklü, Doğanlı, Ergenli, Göçerli, Kadılar, Ocaklı, Okçular ve Yıprak'tır. Çapalı köyünün bir kısmının Çölovası'ndan göçtüğü de bilinmektedir

Safevilerin meşhur hükümdarı Şah I. Abbas döneminde, siyasi koşullar sebebiyle bu Türkmenler muhtemelen XVII. yüzyılda yaşadıkları yerleri terk edip Osmanlı'ya göçmüşlerdir. Kayıtlardan bu Türkmenlerin Afyon'da yurt tutmasının XVIII. yüzyılda tamamlandığı ve Osmanlı'nın iskân politikaları sonucunda Emirdağ, Dinar ve Bolvadin'e yerleştirildikleri görülmektedir. Bunun sonucunda Afyonkarahisar'da Azerbaycan'la eşleşen yer ve sülale adları ve kendine has bir ağız oluşmuştur. Bu Türkmenler, çoğunlukla köklerinin ve göç yollarının farkındadır. Konuştukları ağız, Azerbaycan Türkçesinin uzantısı olan yapılar taşımaktadır, pek çok çalışmada da bu yöre Batı Anadolu'dan farklı tasnif edilmiştir. Yerel halkın da bu Karabağlı Türkmenlerin şivelerini kendilerine biraz uzak ve yabancı gördüğü görülmektedir. Bu yerleşimler ziyaret edilerek bağlantılı oldukları sülaleler bulunmuş, Azerbaycan'da da aynı yer ve oymak-sülale adlarını taşıyan bölgeler tespit edilip, yerinde tetkik edilmiş, Afyonkarahisar'da yaşayan Türkmenlerin, Azerbaycan'da aynı toponim ve etno-patronimleri taşıyan bölgelerle akrabalığı ispat edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Karabağ, Gence, Afyonkarahisar, tarih, diyalektoloji.

ABSTRACT

Denizcan Dede, Historical and Linguistic Affinities Between Azerbaijan and Afyonkarahisar Region: Examples of Bolvadin, Dinar, and Emirdağ. Başkent University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature Master's Degree with Thesis, 2024

This thesis is an interdisciplinary work concerning linguistics and history, concentrating on Turcoman tribal entities of Ganja-Karabakh origin living in Bolvadin, Dinar, Emirdağ, and Sultandağı districts. The basin which was examined in the thesis includes Emirdağ district's Davulga, Bademli, Aşağıalıçomak, Avdan, Daydalı, Eşrefli, Gelincik, İncik, Karakuyu Yeniköy; Bolvadin district's Büyükkarabağ, Derekarabağ and Ortakarabağ; Sultandağı district's Çukurcak, Karapınar and Yenikarabağ towns. Those towns belong to the same basin and have known relations between them. In Dinar, the region called *Çölovası* is known as the *Javanshir* tribe's settlement area. The biggest and most prominent town of this district is Haydarlı, and the rest of the towns are named Akçin, Akpınarlı, Bağcılar, Çiçektepe, Çürüklü, Doğanlı, Ergenli, Göçerli, Kadılar, Ocaklı, Okçular and Yıprak. Also, a part of Çapalı town's population is originally from the Çölovası region.

During the reign of the famous Safavid Shah Abbas I, those Turcomans left their homelands and migrated to Ottoman soil for political reasons, probably during the XVII. century. Ottoman documents display that their migration to Afyonkarahisar province was completed in XVIII. century and Ottomans settled them in Emirdağ, Dinar, and Bolvadin within a settlement policy. That population mobilization process caused the emergence of new patronyms and toponyms in Afyonkarahisar province and even the emergence of a new and unique dialect. Except in Dinar, those Turcomans are still aware of their origins and migration roads. The dialect they speak has been influenced by Azerbaijani Turkish, and many linguistic studies distinguish the dialects of the villages, as mentioned above, from native dialects. Moreover, it is known that locals viewed the dialect of those Karabagh Turcomans as distinct and even a bit alien to themselves. This work examined the specific linguistic cases in the Afyonkarahisar region and found phonetical, morphological, and lexical similarities between Afyonkarahisar's aforementioned regions and Azerbaijan.

In this study, those settlements were visited, the tribes and families they were connected to were detected, and the same method was applied in Azerbaijan; the matching toponyms,

patronyms, and ethnonyms were researched with the field research method. Therefore, all the relations between Afyonkarahisar's Turcomans and Azerbaijan were proved.

Keywords: Karabakh, Ganja, Afyonkarahisar, history, dialectology.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLolar LİSTESİ	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	5
1.2. Çalışmanın Yöntemi	8
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
2.1. Tarih	10
2.1.1. Selçuklulardan Büyük Kaçgun'a Afyonkarahisar'ın tarihi	10
2.1.2. Afyonkarahisar'a iskân olunan Gence-Karabağ ve Cevanşir Türkmenlerinin tarihi	13
2.1.2.1. Karabağ'da Türk hakimiyeti	13
2.1.2.2. Gence-Karabağ havalisinden Karahisar bölgesine göç	16
2.1.2.2.1. Osmanlı-Safevi savaşları ve Şah Abbas dönemi	16
2.1.2.2.2. Azerbaycan menşeli Türkmenlerin Karahisar çevresine iskânı	19
2.2. Afyonkarahisar Gence-Karabağlı Türkmenlerin Etno-Kültürel Tarihi	23
2.3. Dil	50
2.3.1. Azerbaycan Türkçesi ile genel benzerlikler	50
2.3.1.1. Azerbaycan Türkçesi ile genel fonetik benzerlikler	50
2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesiyle genel morfolojik benzerlikler	56
2.3.1.3. Azerbaycan Türkçesiyle genel leksik benzerlikler	57
2.3.2. Azerbaycan Türkçesi ağızlarıyla benzerlikler	59
2.3.2.1. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile fonetik benzerlikler	59
2.3.2.2. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile morfolojik benzerlikler	60
2.3.2.3. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile leksik benzerlikler	63
2.3.2.3.1. Bolvadin, Dinar ve Emirdağ özelinde benzerlikler	64
2.3.2.3.2. Civar Batı ve Güneybatı yörelerinde görülen leksik benzerlikler	66

2.3.3. Temas sahası ve altkatman örneği olarak Afyonkarahisar Gence-Karabağ ve Cevanşir ağzı	68
3. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	73
4. METİNLER	75
5. SÖZLÜKÇE	88
KAYNAKLAR	93
EKLER	

EK-1: Haritalar

EK-2: Belgeler ve Dilekçeler

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1 Azerbaycan ağızları şimdiki zaman çekimleri.....	62
Tablo 2.2 Afyon ağızları şimdiki zaman çekimleri	62

1. GİRİŞ

Afyonkarahisar’ın Bolvadin,¹ Emirdağ ve Dinar ilçelerinde mevcut olan *Gence-Karabağ*² kökenli ve *Cevanşir* aşireti bağlantılı Türkmenlerin Azerbaycan Türklüğüyle olan bağlantılarına dair doneler mevcuttur. Modern dönemde, Afyonkarahisar Türkmenleri içindeki Karabağ bağlantılı aşiretlerden bahseden ilk çalışma esasen tarihçi Ahmet Refik’in (Altınay) 1930’da yazdığı *Anadolu’da Türk Aşiretleri* kitabıdır. Ancak bu kitapta Emirdağ yöresinden ziyade, Dinar yöresinden ve *Cevanşir* aşiretinden bahsedilmiştir. Ayrıca aşiretlerin iskanı ve aşiretlerle ilgili adli vakalar temel alındığından, verilen bilgi sınırlıdır. Afyonkarahisar il sınırlarındaki *Gence-Karabağ Türkmenleri* üzerine yapılan ilk araştırma, Ahmet Caferoğlu’nun 1939 tarihli *Afyonkarahisar Azerileri* makalesidir. Bu makalede Bolvadin ve Emirdağ’ın Gence-Karabağ Türkmenlerinin aşiret adları, örf-âdetleri ve dil özelliklerinin Azerbaycan ile paralelliklerini yazmış, aynı zamanda tarihi çıkarımlarda da bulunmuştur. Türkiye’nin ünlü halkbilimcilerinden Ali Rıza Yalın-Yalman, Emirdağ ve Iğdır’da yaptığı saha çalışmalarının bir sonucu olarak 1955 yılında neşrettiği *Emirdağ ve Iğdır’da: Karabağlılar Oymağı Arasında* makalesinde, Emirdağ Karabağlılarının tarih ve kültürleri hakkında malumatlar vermiştir (Yalın, 1955: 1176-77).

Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırmacıların, Osmanlı arşivlerini temel alan eserlerinde genel olarak Emirdağ ve Bolvadin yöresinden ziyade, Dinar’ın Çölovası bölgesine iskân edilen *Cevanşir* Türkmenlerinden bahsedilmektedir. Bu konudaki ilk eserlerden biri de Cengiz Orhonlu’nun 1963 yılında basılan *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü (1691-1696)* isimli kitabıdır. Bu kitapta Cevanşir Türkmenlerinin bugünkü Dinar’ının bulunduğu alana iskanı ile ilgili mühim bilgiler verilmektedir. Faruk Sümer aynı konudan 1976’da yayınlanan *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* kitabında bahseder (Sümer, 1999: 199-200). Yine Dinar Cevanşir Türkmenlerini içeren başka bir tarih çalışması da Yusuf Halaçoğlu tarafından yapılmıştır. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* kitabı 1988’de basılmıştır. Türkmen aşiretlerinin tarihi konusunda

¹ Afyonkarahisar/Sultandağı ve Konya/Cihanbeyli Karabağlı Türkmenlerine bu tezde daha yoğun şekilde değinilememesinin bir sebebi süre kısıtlılığıdır. Ayrıca Bolvadin Karabağlılarının XIX. yüzyıl gibi yakın bir süre zarfında göç edip köy kuran uzantısı oldukları için, ayrı bir incelemeye ihtiyaç duyulmamıştır.

² Ahmet Caferoğlu, 1939 tarihli eserinde Emirdağ ve Bolvadin’deki Azerbaycan kökenli Türkmenlerin genel olarak Davulga kısmının Gence; Bolvadin ve Bademli kısmının ise Karabağ bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Çalışma boyunca da çokça teyit edilmiş bu tespite sadık kalarak, “Karabağlı” isimlendirmesi ile birlikte “Gence-Karabağ Türkmenleri” tanımını kullanılmıştır.

yakın dönemde en önde gelen araştırmacılarından Tufan Gündüz ise, 2008’de Bozulus Türkmenleri üzerine yazdığı *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640* isimli kitabında Emirdağ ve Bolvadin Karabağlılarının atası olan *Karabağlı/Karabaği* aşiretinin tarihini özellikle göç olgusu temelinde ele almıştır (Gündüz, 2019a: 165). İlk basımı 2016’da yapılan *Danişmendli Türkmenleri: Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler* kitabında ise, Dinar Cevanşirlerinin atalarının yerleşim yerlerini detaylı şekilde açıklamış ve Osmanlı kayıtlarına dayanarak bugüne gelen bir arşiv bilgisi oluşturmuştur (Gündüz, 2019b: 101-102).

Dinar Cevanşirleri üzerine olanlar kadar yoğun olmasa da Emirdağ ve Bolvadin Karabağlıları üzerine de neşredilen araştırmalar mevcuttur. İngiliz antropolog Peter Alford Andrews’in Köln Üniversitesi bünyesinde yaptığı ve 1989’da yayınlanan *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* araştırmasının “Azeriler/Azerbaycan Türkleri” başlığında Bolvadin ve Emirdağ’daki Karabağlı Türkmenler hakkında kültür, dil ve tarih konusunda özetleyici bilgiler verilmiştir. Bu çalışma, Yalçın-Yalman ve Caferoğlu’nun daha önce yazdıkları üzerine kuruludur (Andrews, 1989: 73). Bolvadin özelinde Karabağlı Türkmenler üzerine yapılmış en yeni ve en ayrıntılı tarih çalışması ise, İbrahim Şirin’in *Bolvadin’de Mukim Karabağ Aşiretinin İskânı, İktisadî ve Sosyal Tarihi* isimli makalesidir.

Emirdağ, Bolvadin ve Dinar’daki Karabağ bağlantılı Türkmenler üzerine farklı disiplinlerde akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlara örnek olarak antropoloji alanında Ahmet Eroğlu’nun yazdığı *Bolvadin Yöresinde Yaşayan Karabağlılar ve Ortakarabağ Köyü Üzerine Sosyal Antropolojik bir Araştırma* tezi verilebilir. Bu tez tamamen gündelik yaşam üzerinedir ve bu yüzden bu çalışmayla ilintisi yoktur. Kültür, özellikle ise folklor alanında Mehmet Filiz’in yüksek lisans tezi *Afyonkarahisar İli Bolvadin İlçesi Büyükkarabağ Köyü Folkloru*, folklor alanında zengin olmasına ve karşılaştırmalı çalışmalar için zengin veriler sunmasına rağmen, tarihi bilgiler açısından zengin değildir. Erdal Aday’ın “Bolvadin İlçesi Karabağ Köyleri Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri” makalesi de Filiz’in çalışmasıyla aynı kulvardadır. Bolvadin’in Büyükkarabağ bölgesinden giden göçlerle oluşan Konya/Cihanbeyli’ye bağlı Karabağ köyü de, Bolvadin’deki Karabağ Türkmenlerinin bir alt kolu olarak incelenmelidir. Anadolu Türkmenliği üzerine yapılan araştırmalarda sıkça rastlandığı üzere, yapılan üç araştırmadan ikisi daha kültürel temellidir. Bunlardan biri Köksal Keşan’ın halk bilimi ve halk edebiyatı temelli *Karabağ Mahallesi Monografisi*

(*Konya İli Cihanbeyli İlçesi*) tezi, diğeri ise Sariye Uçar'ın sanat tarihi temelli *Konya-Cihanbeyli Karabağ Köyü Monografisi* tezidir.

Yöre ağızları üzerine daha önce yapılmış çalışmaların tamamı yüksek lisans tezi kategorisindedir. En erken kaleme alınmış, en detaylı tasnife sahip ve örnekleme en uygun seçilmiş olan çalışma, Osman Göker'in *Bolvadin'deki Türkmen-Karabağ köylerinin ağız (giriş-inceleme-metin-sözlük)* isimli 1996 tarihli yüksek lisans tezidir. Göker bu çalışmada doğrudan doğruya Bolvadin ve Sultandağı köyleri üzerine odaklanarak *mikrodiyalekt* kavramı açısından önemli bir çalışmaya imza atmıştır. Fatih Örnekkol'un Emirdağ ağızları üzerine yazdığı *Emirdağ Ağızı* tezi ise, aynı yörede bulunan farklı ağızları kıyaslaması açısından kıymetlidir. Örnekkol tezinde Yörük, Türkmen, Karabağlı Türkmen ve Rumeli-Balkan ağızlarını ayrı ayrı ele almış, her birinin dilbilimsel tahlillerini yapmıştır. Yavuz Şenyiğit'in *Sultandağı Ağızı* tezi de Sultandağı ilçe sınırlarında bulunan, Bolvadin Karabağ köylerinin tarihsel olarak bir uzantısı sayılabilecek olan Karapınar, Yenikarabağ ve Çukurcak köylerinin ağızları üzerine detaylı bilgi vermesi ve yörenin Yörük ağızlarından farklarını belirtmesi açısından mühim bir çalışmadır. Bolvadin Karabağ'ının bir diğer uzantısı olan Cihanbeyli Karabağ'ına odaklanarak yapılmış araştırmalar arasında diyalektoloji üzerine yapılmış tek çalışma Perihan Ölker'in *Göç Yolunda Azerbaycan-Gence/Karabağ Türklüğü: Konya/Cihanbeyli-Karabağ Mahallesi Ağızı I - Ses Bilgisi* makalesidir. Ölker'in bu çalışması, Bolvadin ağızı üzerine fikir vermekle birlikte, kendisinden önceki çalışmaların yaptığı hataları tekrarlamaması, Azerbaycan ile kıyasa belli bir ölçüde yer vermesi ve temel kavramları güzel oturtması açısından önemlidir. Cihanbeyli Karabağ'ını ele alan ilk diyalektik çalışma, Ölker'in makalesinden bir yıl önce Gülşen Polat tarafından yazılmış olan *Cihanbeyli Ağızları* tezidir. Bu tez, Cihanbeyli'ndeki alt ağız gruplarını birbirinden ayırması ve Karabağ ağızını ayrıca ele alması açısından oldukça faydalı olsa da hem tasnif hem de tarihsel bilgiler konusunda bazı eksikleri olduğu söylenebilir. Dinar'daki Karabağlı Cevanşir Türkmenlerinin ağızları hakkında ise, dilbilim üzerine yazılmış iki tez vardır. İki tez içinden Şadiye Kayalar'ın yüksek lisans tezi olan *Dinar Yöresi ve Ağızları*, Dinar'ın Cevanşir yoğunluklu Çölovası bölgesinden ağız materyalleri hususunda zengin olmakla birlikte, farklı ağız özelliklerine sahip olan Dinar yöresini yeterince tasnifleyip alt başlıklara ayırmamıştır. Bilal Uysal'ın *Dinar ve Evçiler Yöresi Ağızı* tezi ise, Çölovası köylerini ayrı kategorize edip, bölgedeki Çölovası/Cevanşir ve diğer Türkmen bölgelerinin ağızlarını ayrı ele alması açısından değerlidir ve bu tez için örnek teşkil eden çalışmalardandır. Ayrıca Şenyiğit, Örnekkol ve Uysal'ın bölge ağızları

üzerine yazdığı tezlerin danışmanı olan Prof. Dr. Erdoğan Boz'un "Afyonkarahisar ve Yöresi Ağızları Üzerine Bir Tasnif Denemesi" isimli bildirisi de Afyonkarahisar ağızlarının birbirinden farklı ve birbirine benzer özelliklerini göstererek ortaya bir tasnif koyma konusunda başarılı bir çalışmadır. Bu çalışmadan da tezde çokça istifade edilmiştir. Çalışmalara bakıldığında, tüm sosyal bilimler çalışmaları arasında Bolvadin Karabağlılarının ve Cihanbeyli dahil olmak üzere uzantılarının oldukça öne çıkması, Emirdağ Karabağlılarının nispeten az çalışılmış olması, Dinar Cevanşirlerinin ise tarih kayıtlarını temel alan çalışmalar haricinde neredeyse hiç Karabağ temelinde incelenmemiş olması ilginçtir. Bunun sebebinin, Bolvadin Karabağlılarının doğrudan köy adı olarak "Karabağ" ismini yaşatması ve bu yüzden yöre halkından çıkan araştırmacıların bu konulara daha çok eğilmesi olduğu iddia edilebilir.

Tez yazılırken, konunun katmanlı ve anlaşılır şekilde ele alınması hedeflenmiştir. Bu yüzden ilk olarak tarihsel arkaplana girilmiş, tarihsel arkaplanda Afyonkarahisar vilayetinin ve Azerbaycan'daki Karabağ bölgesinin tarihi anlatılmıştır. Daha sonra ise Karabağ aşiretinin oradan Afyonkarahisar'a göçüne sebep olan durumlar, Safevi-Osmanlı Savaşları ekseninde anlatılmıştır. Bir sonraki başlık ise, Afyonkarahisar Türkmenleri üzerine etno-kültürel bir tetkikat yaparak bu sülalelerin Azerbaycan ile bağlarını toponim, patronim ve etnonimleri kıyaslayarak iki coğrafyadaki akraba ailelerin eşleştirildiği kısımdır. Dördüncü kısımda ise Afyonkarahisar'daki Gence-Karabağ kökenli Türkmenlerin ağız özellikleri, Azerbaycan coğrafyasıyla kıyaslanmaya çalışılmıştır.

Listenenen çalışmalarda, özellikle de bu konuya yoğunlaşan tezlerin ve makalelerin çoğunda görülen en büyük eksik, Afyonkarahisar ilindeki Gence-Karabağ kökenli Türkmenleri ele alırken ne dilbilim ne de folklor alanında Azerbaycan ile bir kıyasın yapılmamasıdır. Özellikle Dinar ile ilgili tezlerde, Azerbaycan'ın bahsi bile geçmemektedir. Bu sebeple, tezin temel amacı Afyonkarahisarlı Karabağ Türkmenleri ile, Azerbaycan'da tespit edilen ve en başta oymak, aşiret isimleriyle ortaklıklar tespit edilen bölgeler arasındaki bağlantıları ortaya koymaktır. Bunun, dilbilim, tarih ve etnografya ile birlikte, soybilim yani genealoji alanına ve yerel tarihçiliğe katkı vermesi de tezin başat amaçlarından. Zira, boy-aşiret bilgisinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı Kazakistan, klan bilgisinin toplumda karşılık bulduğu Kore ve kilise kayıtlarından soy ağacı detaylarına ulaşılabilen Avrupa ülkeleri aksine, Türkiye'de soybilim üzerine kaynaklar kısıtlıdır. Tarihi belgelerle kanıtlanmış bir göçün yanısıra, dilbilimsel veriler ile ve özellikle Emirdağ ve Bolvadin'de ise sözlü

kültürden gelen toplumsal aidiyetle desteklenen bir Türkiye-Azerbaycan bağlantısı olgusunu, iki ülkede yaşayan ve birbirinden dört asırdan fazla süredir ayrı olan akrabaları tespit ederek araştırmanın, Türkiye, Azerbaycan ve Türk dünyasındaki soybilim çalışmalarına bir örnek teşkil etmesi, katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Çalışmanın bir başka amacı ise, Türkiye’deki sosyal bilimler kavramına interdisipliner araştırma tarzının bir örneğini oluşturmaktır. Tezde görüleceği üzere, tarihi veriler, etnografik ve dilbilimsel verilerle desteklenerek sunulmuştur. XXI. yüzyılda dilin sadece dil, tarihin sadece tarih, halkbilimin sadece halkbilim olmadığını, bunları etkin şekilde bir arada kullanarak sonuç elde edilebileceğini göstermek de tezin amaçlarından biridir.

1.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmada saha çalışması amacıyla ziyaret edilen köyler arasında Bolvadin’in Büyükkarabağ, Ortakarabağ ve Derekarabağ köyleri, Dinar’ın Haydarlı, Kadılar, Tatarlı ve Okçular köyleri, Emirdağ’ın Bademli, Davulga ve Eşrefli yerleşimleri bulunmaktadır. Sultandağı’nın Karapınar köyü ise ayrı bir mülakatla araştırılmıştır. Aynı zamanda literatür taraması ardından, Azerbaycan’da da saha çalışmaları gerçekleştirilmiş ve Afyonkarahisar Karabağlıları ile ilintili olma ihtimali tespit edilen köyler ziyaret edilmiştir. Bunlar Ağdam’a bağlı Çemenli Sarıcalısı köyü, Ağstafa’ya bağlı Aşağı Kesemen, Yukarı Kesemen ve Aşağı Göyceli köyleri, Daşkesen’e bağlı Çıraklı köyü, Gedebe’ye bağlı Çiçekli, Karamemmedli ve Kesemenli köyleri, Göygöl’e bağlı Topalhesenli köyü, Yevlah’a bağlı Karamanlı ve Karamemmedli köyleridir. Araştırmanın kapsamına giren bazı köyler, Karabağ Savaşları ertesinde henüz yerleşime açılmadığı için o köylerin mensuplarıyla farklı bölgelerde iletişim kurulmuştur. Cebrayıl’a bağlı Büyük Mercanlı köyünün sakinleriyle, Bilesuvar bölgesindeki savaş sonrası kurulan köylerinde, Gubadlı’ya bağlı Çereli köyünün sakinleriyle ise de Bakü ve Sumgayıt’ta görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada saha çalışmaları sırasında ses kayıtlarıyla kaydedilen ağız özellikleri ve sohbet esnasında not edilen aşiret-oymak bilgileri başta olmak üzere etnokültürel veriler not alınmış, birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden Çarlık, Osmanlı ve Safevi kayıtlarıyla, dil ve etnografi kitaplarıyla, en mühim olarak ise Afyonkarahisar bölgesinden alınan saha çalışmaları verileriyle kıyaslanmıştır. Burada karşılaşılan bir güçlük, Osmanlı Türkçesi belgelerin siyakat ile yazılmış olmasıdır. Bunu aşmak için ileri derecede Osmanlı Türkçesi kursları alındı ise de yeterli düzeyde başarı

sağlanamamıştır. Bu yüzden özellikle Batı Anadolu yöresinden tahrir defterleri, Gence-Karabağ İcmal ve Mufassal Defterleri hakkındaki ikincil kaynaklara yönelinmiştir.

İlk ziyaret 12 Ağustos 2022’de Emirdağ’ın Davulga ve Bademli köylerine yapılmıştır. Sonrasında 26 Ağustos 2022’de ve 2 Eylül 2022’de Bolvadin’e bağlı Büyükkarabağ ve Ortakarabağ köyleri ziyaret edilmiştir. 11 Nisan’da Dinar’a bağlı Tatarlı ve Kadılar köyleri ziyaret edilirken, 12 Nisan 2023’de Derekarabağ, 12 Nisan 2023’de Büyükkarabağ, 13 Nisan’da Davulga ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. 14 Temmuz 2023’de Dinar’a bağlı Okçular ve Haydarlı köylerinde de saha araştırması yapılmıştır. 15 Temmuz 2023 günü Sultandağı’nda bulunulmuş, 16 Ekim’de ise Davulga’daki son araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Azerbaycan ayağının tamamlanması için çalışmalara 2022 Eylül’ünden itibaren başlanmıştır ancak Azerbaycan’da köy ziyaretleri yapılmaya çalışılırken birtakım sıkıntılar yaşanmış, idari makamlarla yaşanan yanlış anlaşılımlar dolayısıyla 2023 Nisan-Mayıs ayına kadar saha çalışmaları yapılamamıştır. Bu durum büyük bir vakit kaybına yol açmış ve belki de tezin daha teferruatlı olmasına mâni olmuştur. Türkiye’deki genel metot olan köy muhtarına ulaşma yönteminin Azerbaycan’ın post-Sovyet yapısından ötürü yanlış anlaşılımlara sebep olduğu görülünce, bölgede kurulan şahsi dostluklarla, bir misafir olarak köyler ziyaret edilmiştir. Önce 3 Mayıs 2023 gününde Gence’de Daşkesen yöresinden bölgeyi tanıyanlarla bir sohbet yapılmış, sonrasında 6-7 Mayıs tarihleri arasında Gedebeý’in Çiçekli, Düz Resullu, Kesemen ve Karamemmedli köyleri ziyaret edilerek saha çalışması yapılmıştır. 9 Mayıs günü Ağstafa’nın Aşağı Kesemen, Yukarı Kesemen ve Aşağı Göyceli köylerinde tetkikatlara devam edilmiştir. 10 Mayıs günü Göygöl’e bağlı Topalhesenli köyünde de bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya aynı yılın Eylül ayında devam edilmiş, Bilesuvar yöresinde Cebrayıl’ın muhtelif yerlerinden Karabağlıların geçici ve mecburi ikamet yeri olan Dördüncü, Beşinci ve Dokuzuncu Kasabalarda 13 Eylül’de görüşmelere devam edilmiş ve Büyük Mercanlı köyü hakkında mülakatlar yapılmıştır, 15 Eylül’de ise Sumgayıt ve Bakü’de Gubadlı’nın Çereli köyü üzerine temaslar gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu tez için, bir yılı aşkın süre zarfında saha çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu mülakatlardan özellikle etno-kültürel kısımda faydalanılmış, ses kayıtları kullanılamamıştır. Bunun bir sebebi, Azerbaycan’daki kolhozlaşma sebebiyle özellikle Gedebeý gibi bölgelerde köy ağız özelliklerinin korunamaması, aynı kolhoz ve okulda bulunan Tovuz gibi bölgelerin ağzına kayılmasıdır. Aynı zamanda yaşlıların ezici

çoğunluğunun yüksekokul ve üstü eğitim seviyesinde olması da dil özelliklerini ölçümlü Azerbaycan Türkçesine yaklaştırmıştır. Dolayısıyla yaşlılar arasından bile özgün ağız özellikleri bulmakta zorlanılmış, bu yüzden Azerbaycan ağızları kitabı olarak ele alınmıştır. Azerbaycan ile mukayese esnasında karşılaşılan bir diğer zorluk ise, Azerbaycan Türkçesinin mukayese edilen Batı, Güney ve Batı-Güney karışık özellikli ağızlarının Anadolu Türkçesine en yakın ağız bölgeleri olmasıdır. Bu zorluğu aşmak için en spesifik özellikler derlemeye çalışılmıştır.

Çalışma maalesef ki bazı açılardan daraltılmak, kısıtlanmak zorunda kalınmıştır. Normalde Azerbaycan'da Bolvadin-Dinar-Emirdağ Karabağ ve Cevanşir Türkmen hattıyla bağlantılı olan köyler yukarıdakilerden ibaret değildir. Cebrayıl'ın Hacı İsaqlı, Gedebe'ın Şınıh ve Gödekdere, Tovuz'un Sofular, Gubadlı'nın Davudlu, Terter'in Çıraqlı, Sarıcalı ve Yukarı Sarıcalı, Ağdam'ın Sofulu ve diğer bir Sarıcalı köyü Emirdağ ve Bolvadin Karabağlılarıyla, Terter'in Köçerli köyü ise Dinar Cevanşirleri ile ilintili görünmektedir. Ayrıca Göygöl'ün Dozulu köyüyle, Emirdağ'ın Gence-Karabağ Türkmenleri arasında muhtemel bağlantılar tespit edilmiş olsa da yeterli tetkikat yapılamamıştır. Kimi zaman iletişime geçilecek kişilerle programın denk gelmemesi, özellikle Batı bölgeleri için ise son araştırma seferinin Azerbaycan'ın 2023 Eylül'ündeki Karabağ harekâtına denk gelmesi ve o ortamda çalışmanın sürdürülememesi, çalışmanın kısıtlanmasına sebep olmuştur. 2022 sonundaki araştırma denemeleri sırasında mahalli idarelerle yaşanan anlaşmazlığın vakit kaybına sebep olması da bu kısıtlılığın sebeplerindendir.

Aynı zamanda çalışma, Azerbaycan'ın yanı sıra Gürcistan'ı da ele alabilirdi. Zira Gürcistan'a bağlı Borçalı bölgesinde bulunan ve Azerbaycan Türkleriyle meskûn bazı köyler, araştırmada araştırılan oymak-sülale adlarından biriyle bağlı görünüyordu. Bu köye gidilememesinin sebebi ise Azerbaycan'ın kara sınırlarının kapalı olmasıdır. Benzeri bir durum tarihen Azerbaycan Türkleriyle meskûn olan bugünkü Ermenistan arazisi köyleri ve ahalileri için de geçerlidir. Karakilise, Göyce gibi yörelerin ahalisi Azerbaycan'da muhtelif bölgelere dağılmış olduğu için, onlarla iletişime geçmek güç olmuştur. Tez boyunca ayrıca Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı havalisi Gence-Karabağlı Türkmenlerinin alt-oymaklarından Çıraklı, Mercanlı, Sarıcalı gibi oymakların, İran sınırları dahilinde bulunan Güney Azerbaycan yöresinde de köy ismi eşleşmeleri bulunmuştur. Benzer bir durum, bazı diğer oymaklar açısından Şeki, Gah, Zakatala gibi Azerbaycan'ın kuzey yöreleri açısından da geçerlidir. Ancak tezi dağıtmamak adına, tezin sıklet merkezi Gencebasar, Karabağ ve

Zengezur bölgeleri olarak belirlenmiş, bu bölgelerin dışındaki bilgileri daha özetleyici şekilde vermek tercih edilmiştir.

Bu durum, sadece Azerbaycan için değil, Türkiye için de geçerlidir. Mesela araştırmanın başka bir kısıtlılığı ise, Dinar bölgesinin araştırılması üzerinedir. Tezde sunulan veriler ekseriyetle Bolvadin ve Emirdağ bölgesinden olup, Dinar kısmen yansıtılabilmektedir. Bunun sebebi, daha önce bahsedildiği üzere, yerel tarih ve oymak-aşiret kavramlarına duyulan ilginin Bolvadin ve Emirdağ'dan az olmasıdır. Saha çalışmaları sırasında her ne kadar yardımseverlikle ve sıcakkanlılıkla karşılaşılmış olsa da boy ve aşiret konularındaki bilgilerinin az olması, Azerbaycan ile karşılaştırmalı araştırma yürütecek kadar dökümanı toplamayı güçleştirmiştir. Bu yine de gelecek çalışmaların konusu olabilir. Zira, Dinar yöresindeki Cevanşirlerle ilgili Osmanlı belgeleri çoktur ve detaylı, sabırlı bir araştırmayla Bolvadin ve Emirdağ örneklerinden bile daha çok bilgiye ulaşılabilecek bir Dinar – Karabağ mukayeseli araştırması halen mümkündür, buna araştırmanın evrenine eklenmeyen ama tezin sonlarına doğru Azerbaycan'da kaydedilen tarihi Türkmen aşireti isimlerinin belli bir dönemden sonra ortaya çıktığı bulgusuna ulaşılan Dinar'ın Dombayovası bölgesi, özellikle de Gölegir aşiret isminin tespit edildiği Çağlayan ve Kazanpınar köyleri de dahildir. Aynı zamanda Dinar'daki Cevanşirlerin uzantıları, Uşak'ın Sivaslı ilçesinin Yayalar köyünde, Afyonkarahisar Şuhut ilçesinin Hallaç köyünde, Niğde'nin merkez ilçesindeki Hüyük ve Ulukışla ilçesindeki Koçak köyünde, Kayseri'de ise Hacılar ilçesi geneli ile, Develi'nin Millidere köyünde bulunmaktadır. Ayrıca Bolvadin Karabağlıları ile bağlantılı olan Konya/Cihanbeyli/Karabağ köyü bulunmakta olduğu gibi (Harita 1) gerek Osmanlı kayıtlarında gerek ise halk söylencelerinde Ege bölgesinde muhtelif yerlere dağılmış Azerbaycan kökenli aşiret yapılanmalarından bahsedilmektedir. Bu kısımlara da zaman kısıtı sebebiyle ve konu bütünlüğünü bozmamak adına ayrıntılı şekilde girilmemiş, ancak tez içinde belli bölümlerde incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada genel olarak Afyonkarahisar'ın Bolvadin, Emirdağ ve kısmen Dinar bölgeleriyle yetinilmek zorunda kalınmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma yapılırken kaynak taraması ve saha araştırmaları verileri birbiriyle mukayeseli şekilde değerlendirilmiş ve süzgeçten geçirilmiştir. Oymak-aşiret-sülale bilgileri konusunda

Osmanlı dönemi kayıtları, muhtelif etnolojik araştırmalar ve sahadan edinilen bilgiler bir arada kullanılmıştır. Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sultandağı'ndaki oymak isimlerinin Azerbaycan coğrafiyasında bulunan eşlenikleri mümkün olduğunca haritalanmış ve böylece tezin sözel buluntuları görsellikle desteklenmeye çalışılmıştır. Dilbilim hususunda yine benzer bir metotla gidilmiştir. Aynı zamanda söz konusu yazılı kaynaklar birbirleriyle mukayeseli kullanılmıştır. Buna bir örnek olarak, Derleme Sözlüğünde Afyonkarahisar ve havalisinden bulunan sözlüklerin, Azerbaycan Diyalektoloji Sözlüğüyle araştırılan sülale-oymakların yoğunlaştığı bölgeler (Gencebasar, Karabağ, Zengezur) temelinde kıyaslanması verilebilir. Bunu yaparken Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri arasında genel ortaklık teşkil eden, iki ülkede de geniş alanlara yayılmış sözler ayıklanmış, mümkün olduğunca Cevanşirlerin ve Bolvadin-Emirdağ Karabağlılarının İç-Batı ve Batı Anadolu'da yayılımıyla kesin denklik gösteren sözcükler tespit edilmeye çalışılmış, veriler elenerek çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca Bolvadin, Emirdağ ve Dinar ilçelerinden alınan ses kayıtları çeşitli diyalektoloji kitaplarına, Derleme Sözlüğüne, Azerbaycan Diyalektoloji sözlüğüne göre incelenmiştir. Bu ses kayıtları değerlendirilirken, fonetik olarak “kapalı e” için (é), “hırıltılı h”, “hı” fonemi için (h), “nazal n” veya “artdamaksıl genizsil ünsüz” için ise (ñ) kullanılmıştır. Aynı zamanda “Metinler” başlığındaki ses kaydı metinlerinin rahatça örneklenmesi ve takip edilmesi için, beş satırda bir numaralandırma yapılmıştır ve tez içinde metinlere bu duruma göre referans verilmiştir. Metinlerin içindeki bazı yerel kelimeler ve anlaşılması güç telaffuzlar ise “Sözlük” bölümünde açıklanmıştır. Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sultandağı ilçeleri ağızları üzerine pek çok yüksek lisans tezi yazıldığından ve ağız özellikleri detaylı bir şekilde belirtildiğinden dolayı, tezin dilbilim kısmı bu çalışmalardaki genel dilbilimsel verileri tekrar etmek yerine, Azerbaycan ile mukayese odaklı gitmiştir. Çoğu ağız çalışmasının aksine daha az altbaşlık ve daha az dilbilimsel detayın olmasının bir sebebi de budur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tarih

2.1.1. Selçuklulardan Büyük Kaçgun'a Afyonkarahisar'ın tarihi

1071'deki Malazgirt Savaşı, Anadolu'da Türk çağının başlangıcı olarak bilinir. Ancak Malazgirt savaşından önce de Anadolu'ya Oğuz-Türkmen akınlarının gerçekleştiği, tarihsel bir gerçektir ve 1071 öncesi akınlar Afyonkarahisar'a kadar uzanmaktaydı. Selçuklu komutanı Afşin Bey, Malazgirt öncesinde bugün Emirdağ sınırlarında yer alan Amorion'a kadar 1067-68 yıllarında (Cahen, 1984: 45) veyahut 1069 yılında ulaşmıştır (Sümer, 1988: 440). Ayrıca Malazgirt savaşından sadece bir yıl önce, 1070 yılında, Selçukluların Dinar sınırlarında bulunan Apameia'yı ele geçirdiği bilinmektedir. Malazgirt savaşı sonrasında Anadolu, Selçuklu hakimiyetine girmiştir, dolayısıyla sözü edilen araziler de Selçuklu sınırlarına dahil olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu, Laodikea (Denizli) ve Apameia (Dinar) yöresindeki Selçuklu hakimiyetini kabul etmiştir (Cihan: 2014, 51-52). Ancak, Doğu Roma ve Haçlı güçleriyle olan çatışmalar XI. yüzyıl boyunca hâlen devam etmekteydi. 1097 yılında Selçuklular ile Haçlılar arasında bugünkü Afyonkarahisar il sınırlarının kuzeyinde çatışmalar gerçekleşmiştir. 1116 yılında Bolybotum (Bolvadin) savaşı gerçekleşmiş ve bu savaşın sonucunda Bolvadin Selçuklu hakimiyetine girmiştir, bölgede Oğuz-Türkmen yerleşimi başlamıştır (Kendirli, 2008: 24). Bölge, geç XII. yüzyılda ve XIII. yüzyıl ortalarına kadar Selçuklular ve Doğu Roma arasında el değiştirmiştir. Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos'un yöreyi Türklerden atma hevesinde olduğu bilinmektedir. 1158'de Frigya bölgesi güneyine ulaşan ve Türkleri başlarda mağlup eden I. Manuel Komnenos, aynı zamanda bölgeye yerleşen Oğuz-Türkmenlere karşı bir harekâta girişmiştir. 1176 yılında Miryakefalon Savaşı sonucunda ise, yöredeki Selçuklu hakimiyeti kesinleşmiştir (Cihan, 2014: 53-55). Ayrıca Selçukluların 1210 yılı öncesinde Afyonkarahisar'da hâkim olduğuna dair somut kanıtlar da mevcuttur, buna Altıgöz Köprüsünün kitabesi örnek olarak verilebilir (Emecen, 1988: 444). Selçukluların bölgeyi Moğol İstilasına kadar ellerinde tuttuğu bilinmektedir. 1243 yılında Moğol İlhanlılar ve Anadolu Selçuklu Devleti arasında yaşanan Köseadağ Savaşından sonra ise, Anadolu'da merkezi otorite zayıflamış, muhtelif beylikler peyda olmaya başlamıştır. Bu beyliklerden biri, Selçuklu veziri Sahibata Fahreddin'in torunu Muzaferreddin Devle Bey tarafından kurulan Sahibataoğulları beyliğidir. Bu beyliğin etkisiyle Afyon bölgesi asırlarca Sahibata Fahreddin'in soyuna ve beyliğin adına atfen

“Karahisar-ı Sahib”, ya da beyliğin kurucusu Muzaferreddin Devle sebebiyle “Karahisar-ı Devle” olarak kayıtlara geçmiştir (Şahin, 2002: 40). Sahibataoğulları ve Germiyanogulları arasında gerçekleşen bir hanedan evliliğinin sonucunda, Germiyanogulları bölgeyi 1330 veyahut 1341 yılında ele geçirmiştir (Emecen, 1988: 444; Merçil, 2008: 518). Karahisar-ı Sahib, Yıldırım Beyazid döneminde Osmanlı yönetimine girmiştir. Osmanlı Fetret Devrinin sonucu olarak Germiyanogulları bölgeyi geri alsa da Osmanlı 1428 yılında Karahisar-ı Sahib’i tekrar ele geçirmiştir (Emecen, 1988: 444). Osmanlı bölgeyi ele geçirdiğinde, bölgeyi “Karahisar”, “Karahisar-ı Devle” veya “Karahisar-ı Sahib” adıyla bir sancak olarak sınıflandırmıştır (Karazeybek, 2004: 104). Cami kitabeleri, vakıf kayıtları gibi yazılı ve arkeolojik veriler nazara alındığında, Türk nüfusunun fetihten 200 yıl sonrasına gelmeden hızla arttığı ve şehirleştigi görülmektedir. Afyonkarahisar merkezinde bulunan “Yukarı Pazar” ve “Ulu Cami”, tarihleri XIII. yüzyıla uzanan eserlerdir. İlki 1264 yılında, ikincisi ise 1272-1277 yılları arasında inşa edilmiştir (Topbaş v.d., 2007: 193, 220-221). Dolayısıyla Afyon’da Türklerin yerleşikleşip şehirleşmesi, Germiyanoglu ve Osmanlı dönemlerinden öncesine dayanmaktadır ve bu süreçte Anadolu Selçuklu Devleti ile Sahipataoğulları etkin rol oynamıştır.

Afyonkarahisar, XVI. yüzyılda Suhte ve Celali İsyanları döneminde büyük isyan merkezlerinden biridir. XVI.’ın ikinci yarısından itibaren Afyon sancağı dahilindeki Barçınlı,³ Bolvadin, Şuhut ve Sandıklı bölgeleri, yol kesme ve haramilik olaylarıyla sıkça anılmakta idi (Eravcı, 2009: 108-109; Karazeybek, 2004: 84). Osmanlı Devleti sınırları genelinde ortaya çıkan bu isyan hareketinin sebepleri ekonomiktir. Coğrafi Keşifler sonucunda ekonomik üstünlüğü elde eden Avrupa sermayesi, Osmanlı tüccarlarıyla olan alışverişlerinde daha yüksek fiyatlar teklif etmeye başlamıştır ve bu durum, Osmanlı’nın iç ekonomik insicamını bozmaya başlamıştır. Bu duruma dair örneklerden birisi 1567’de, hükümet Ege dokumacılarına 150 bin kadar yelken bezi sipariş ettiğinde, ipliklerin Avrupalı tüccarlara satılmasından ötürü esnafın bu kadar bezi temin edemeyeceğini bildirmeleri gibi bir örnekte de görülmektedir. Osmanlı Devleti, bu durumun önünü almak için belli ürünlerin ithalatını yasaklamaya karar verdi. Hububat, pamuk, pamuk ipliği, sahtiyan, balmumu, susam gibi maddelerin, dışarı satılması yasaklandı. 1586 yılında Lehistan ve Macaristan’a “at ve sığır satışı” yasaklanırken, 1590 sıralarında ise barut, silah, at, donyağı, gön, meşin, koyun derisi, zift gibi maddelerin de ihracatı yasaklanmıştır. Ayrıca, XVI. yüzyılda artık

³ Bugünkü Emirdağ ilçesi, tarihi Barçınlı bölgesi sınırlarındadır.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ciddi bir kıtlık baş göstermeye başlamıştı. Bu durumun sebeplerinden biri de Marmara ve Ege sahillerinden, Rumeli limanlarından yapılan kaçak zahire satışları idi. Özetle, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, hammadde alıcısı olan Avrupa ile, çok bol ve hatta ucuz bir işlenmiş mal satıcısı olan Doğu ülkelerinin (İran, Rusya, Hint) arasında bocalayan bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Avrupa'dan altın ve gümüş gelmesine karşın, ihraç edilen ürünler iç piyasayı sarsıyordu. Doğu ülkelerinden alınan ürünlerin karşılığında giden altın ve gümüş, Avrupa'dan kazanılardan daha fazla olduğu için, bir ticaret açığı oluşmuştu (Akdağ, 2009: 34, 36). Akdağ'ın tespitlerine ek olarak Avcioğlu, Coğrafi Keşiflerin Osmanlı Devleti'nin ekonomisine etkisini farklı bir şekilde yorumlamıştır. Avcioğlu'na göre Coğrafi Keşifler sonucunda yeni kolonilerden daha çok maddi gelirin gelmesi, Avrupa güçlerinin daha çok ateşli silaha sahip olmasına sebep olmuştur ve Osmanlı, bu konudaki askeri-teknolojik avantajını kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Osmanlı kırsalındaki köylülerden daha çok vergi alınmaya başlanmış ve bu durum da Celali İsyanlarına, *Büyük Kaçgun*'a giden süreci başlatmıştır (Avcioğlu, 1976: 53-59). Ayrıca Akdağ'ın belirttiği üzere Osmanlı Devleti'nin içine girdiği uzun savaşlar, Anadolu'dan daha çok zahire ve davar tedariği ile sonuçlanıyordu ve bu durum, kıtlık içindeki Anadolu'da isyanlarla karşılık buldu. Karaman Vilayetinde çıkan Davudoğulları İsyanı, bu duruma örneklerden biridir (Akdağ, 2009: 322).

Bahsedilen ekonomik sebeplerin sonucunda, ziraatle meşgul olan köylüler, çocuklarının geleceğini temin etmek için, genç çocuklarını medreselere yollamayı tercih ediyordu. 1550 yıllarına gelindiğinde ise, bütün medreseler tıklım tıklım doluydu. Dolayısıyla medrese çıkışlıların çoğu iş bulamıyordu. Bunun sonucunda ekonomik boşluk içinde “suhte” ismi verilen yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıfın en yoğun olduğu bölgelerden biri ise, şehirleşme oranının yüksek olduğu ve dolayısıyla medreseleri bir hayli fazla olan Karahisar (Afyon) yöresidir (Akdağ: 2009, 187; Eravcı, 2009: 107, 108). Afyonkarahisar özelinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren ekonomik sorunlar da Osmanlı Devleti sınırları genelinde olduğundan daha yoğun hissediliyordu. Mesela Bolvadin'de bir İstanbul kilesi buğdayın, 32-34 akçe olduğu kayıt edilmektedir (Akdağ, 2009: 75). Topraksız kalan köylülerin kurduğu çeteler, yani garip yiğitler ve leventler de Afyonkarahisar'da yoğun bir nüfusa sahipti ve onlar da oluşan bu asayişsizlik ortamında rol sahibi idi (Eravcı, 2009: 107). İsyan ve çeteleşme faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin cevabıyla karşılaşmış ve bunun sonucunda Anadolu kırsalı Osmanlı ile isyancılar, çeteler arasında savaş alanına dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak köyler güvensiz hale gelmiş ve köylüler kitleler halinde

şehirlere ya da uzak dağlık alanlara göçmek zorunda kalmıştır (Tunus, 2019). Afyonkarahisar bölgesi bu durumdan şiddetli şekilde etkilenmiştir. 1570’lerden başlayarak, Afyonkarahisar medreselerinin öğrencilerinden isyancı güçler peyda olmaya başlamış ve bu güçler Celalilere katılarak civar yerleşimleri basmaya, soygun ve cinayetlerde bulunmaya başlamışlardır. Afyonkarahisar’ın Celali İsyanlarından nasıl etkilendiğine dair bir örnek, Celali önderlerinden Tavîl Mehmed’in 1604’te Bolvadin’i basarak halkı tutsak etmesi, şehri yakıp yıkmasıdır. Celali İsyanlarından en çok etkilenen yörelerden biri olan Afyonkarahisar’da, halk köylerini boşaltarak surlarla çevrili yerleşimlere yığılmış, bir kısmı da dağlık arazilere kaçmıştır. Ayrıca halk için canını kurtarmanın en iyi yollarından biri, Celalilere katılmaktı (Eravcı, 2009: 108-109). Tüm bu durumların sonucunda, Afyonkarahisar yöresinde tezin konusuna dahil olan ilçelerde Osmanlı döneminde var olan bazı köylerin zamanla yok olup bugüne ulaşmadığı görülmektedir. Bu köylerden bazıları Emirdağ sınırları içinde Holoz, Dikilikaya, Sarıkavak ve Selcanoğlu köyleri, Dinar sınırlarında ise Badra ve Höyük köyleridir (Karazeybek, 2004: 109). Osmanlı kayıtlarındaki tımar erbablarının şikayetlerinden de Sandıklı ve Dinar köylerinin nüfuslarının boşalmakta, köylerin ıssızlaşmakta olduğu görülmektedir. *Büyük Kaçgun* adı verilen bu sürecin sonucunda Osmanlı Devleti, konar-göçer teşekkülleri harap olmuş yerleşimlere yerleştirme kararını almıştır (Eravcı, 2009: 109). Bu duruma Emirdağ (Barçın) özelinde bir örnek olarak Suvermez ve Karaağaç köylerinin Rakka sürgününden gelen *Musacalı* ve *Morcalı* Türkmenleriyle; Bademli, İncik, Davulga, Karakuyu köylerinin ise tezin konusu olan Karabağ Türkmen göç ve iskan ile nüfusa kavuşması gösterilebilir (Çalışkan, 2014: 77).

2.1.2. Afyonkarahisar’a iskân olunan Gence-Karabağ ve Cevanşir Türkmenlerinin tarihi

2.1.2.1. Karabağ’da Türk hakimiyeti

1037 yılında Azerbaycan’a akınlarda bulunmaya başlayan Oğuzlar, Karabağ-Arran yöresine hâkim olmaya bölgenin yerel devletlerinden Şeddadileri 1054 yılında tabiyetlerine alarak başlamıştır (Sümer, 2016: 107; Öğün Bezer, 2010: 410). Malazgirt Savaşı sonrasında ise siyasi olarak bölgenin en güçlü devleti olduğunu tasdikleyen Selçuklular, normalde vassalları olan Şeddadileri tamamen ilhak ederek tezin konusu olan, Gence, Karabağ, Arran veya Batı Azerbaycan gibi çeşitli isimlerle anılabilecek bölgeye hâkim olur. *Derbendnâme* eserindeki ifadelere göre Oğuz Türkmenlerin Arran bölgesine tam olarak hâkim olup,

dağlarına, ovalarına, şehirlerine yerleşmeleri 1076'yı bulmaktadır. Bu tarih, Karabağ ve etraf yörelerindeki Türk hakimiyeti açısından bir dönüm noktasıdır (Togan, 2019: 274).

Karabağ'a hâkim olmuş bir diğer Türk hanedanı ise, İldenizlerdir. Kıpçak diyarından satın alınan bir köle olan İldeniz, devlet hizmetinde bulunduktan ve Mesud'un erkek kardeşi I. Tuğrul'un dul eşi Mümine Hatun ile evlendirilerek saraya damat olduktan sonra, kendisine ikta olarak Karabağ bölgesini içine alan Arran verildi (Bünyadov, 2007: 37-38; Ögün Bezer, 2000: 81). 1175 yılında vefat eden İldeniz'in ardından da Karabağ'da İldenizli sülalesinin hakimiyeti devam etmiştir. Selçuklu Sultanına bağlı olan emirlerle bugün Terter rayonuna bağlı bulunan *Hərək/Hirək* ve *Cərəbərd/Çiləbürt* kalelerinde çatışmaları olduğu görülmektedir, bu durum da o dönem Karabağ'da mühim kalelerin Türk (Selçuklu veya İldeniz) hakimiyeti altında olduğunu dair bir delildir. Aynı zamanda İldenizliler döneminde mevcut dönemde Kelbecer'in *Gəncəsər*, *Həsənriz*, *Zar* köylerinin bulunduğu arazide olan Hristiyan Haçen beyliğinin, normalde İldenizlerin vassalı olduğu ancak İldenizlilerin Gürcüler karşısındaki yenilgileri sonucunda vergi ödemekten imtina ettikleri için Atabey Özbek'in üzerlerine sefer düzenlediği de kaynaklarda geçmektedir (Bünyadov, 2007: 99, 113) Bu dönemde, Arran yöresine Oğuzların iskân olması ve yörenin Türkleşme süreci hızlanmıştı. Mesela İbnülazrak'ın *Târih Meyyâfârikîn* eserinde, İldenizli askerleri için "Gence Türkmenleri" (*turkmân-u balâd-i Gence*) ifadesi geçmektedir. Zeki Velidi Togan bu durumu, "Türkmenlerin Arran'ın yalnız ovalarını, yayla ve kışla yerlerini değil, şehirlerini de işgal ederek yerleşmiş oldukları"nın bir göstergesi olarak görür (Togan, 2019: 276). İldenizliler döneminde Türk nüfusunun artışına dair tek işaret bu değildir. Karahıtayların Türkistan'ı zapt ettiği yıllarda Batı'ya doğru harekete geçen, *Yuva*, *Yıva* veya *Iva* isimleriyle anılan Oğuz boyu, İldenizlerin sınırlarına girmiş ve onlarla 1172 ve 1197 yıllarında çatışmışlardır. Osman Turan bu boyun hem Azerbaycan'da yığıldığını hem de orası üzerinden Anadolu'ya göçtüklerini belirtir (Turan, 2017: 257). İldenizler, hem Arran'ın Türkleşmesini başka boyuta taşımış, hem de Azerbaycan'ın güney ve kuzeyinde birleşik bir Türk hakimiyet alanı çizmişlerdir. Ancak son hükümdarları olan Özbek'in döneminde Gürcü saldırılarıyla zayıflayan devlet, aynı hükümdarın döneminde 1225 yılında Harzemşahlar tarafından yıkılarak tarih sahnesinden silinmiştir (Ögün Bezer, 2020: 84).

Arran ve Azerbaycan bölgesini böylece devralan Harzemşahlar, bu bölgeyi ancak 5-6 yıl kadar ellerinde tutabilmiştir. Zira 1321 yılının Ağustos'unda Celaleddin Harzemşah'ın ordusu Moğollarca dağıtılmış, kendisi ise öldürülmüştür. 1235 yılında Moğollar Gence'yi ele geçirmiş ve talan etmiştir, daha sonra Şemkir ve Tovuz yöreleri de aynı kadere maruz kalmıştır (Bünyadov, 2007: 111, 121). Moğollar, dünya genelinde yıkım ve korkuyla

anılsalar da Azerbaycan coğrafyası geneli için müspet etkileri olduğu söylenebilir. İslam Sanat Tarihi konusunda önde gelen isimlerden Robert Hillenbrand'a göre, İlhanlılar Azerbaycan ve İran bölgesine Çin sanatını taşıyarak yeni bir tekstil ve seramik üslubunun yeşermesine vesile olmuşlardır (1999: 204). Aynı zamanda Zengezur'un Selim geçidindeki Selim kervansarayı, Füzuli'nin Babı köyündeki Şeyh Babı Türbesi (1273-1274), Berde'deki Ahsadan Baba (XIV. yüzyıl) türbesi de İlhanlılar döneminde Karabağ ve civar coğrafyasına kazandırılan mimari değerlerdir (Guliyeva, 2012: 232, 235). Moğol döneminin bir etkisi de Karabağ-Arran yörelerindeki Türk nüfusu berkitmek olmuştur. Moğol İstilasına sebebiyle batıya göçen Türkmenler için, XIII. yüzyıl kaynaklarında Türkmenlerin kalabalıktan ötürü Aras köprüsünü bile geçemediği ve Arran'da karınca ve çekirgeler gibi kitleler teşkil ettiği yazmaktadır (Turan, 2017: 299). Bir başka husus da şudur ki, Karabağ'a ve genel olarak Azerbaycan'a, İlhanlılar döneminde yerleşen yeni Türk boy ve oymakları mevcuttur. Bunlardan biri *Padar*, diğeri ise *Oryad* isimli boylardır. Bu boylar muhtelif kayıtlarda mevcuttur (Kırzioğlu, 1979: 201) ve Padarlar halen Azerbaycan'da aynı adla mevcuttur. Aynı zamanda 17. İlhanlı Han'ı Anuşirvan'ın 1344 – 1356 yılları arasındaki hakimiyeti Karabağ'da gümüş sikkeler kestirildiği, bu sikkeler üstünde ilk satırda Arap alfabesiyle “sultan”, ikinci satırda Uygur alfabesiyle: “Anuşirvan”, üçüncü satırda, “hakimiyeti devamlı olsun”; yukarısında: “Karabağ'da, yedi yüz ellinci yılda kestirilmiştir” yazarken, arkasında “La İlahe İllallah, Muhammeden Resulüllah” yazıp, etrafında ise dört halifenin isimlerinin yazdığı belirtilmiştir. Bu gümüş dirhemde şehir adı yazmamakta, bölge olarak Karabağ ismi geçmektedir. Uzmanlar bu sikkelerin Berde, Gence, Terter ya da Beylagan gibi bir merkezde kesildiği fikrindedir (Memmedov, 2021).

İlhanlı taht kavgalarından doğan boşluk, bölgede yeni devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri de Karakoyunlulardır. XIV. yüzyıl başlarında İlhanlı tebası olarak Musul'da kışlayıp Erciş'te yaylayan Karakoyunluların beylerinden Bayram Hoca, İlhanlıların siyasi vaziyetinden faydalanarak Musul'u aldı ve buranın idaresini kardeşi Birdi Hoca'ya verdi. Gence ve Berde yöresinde yaşayan Karamanoğullarının Karakoyunlu hakimiyetinde olmasından anlaşılacağı üzere (Sümer, 2001: 434) Karakoyunlular Karabağ'a da hâkim olmuşlardır. Timur döneminde hakimiyet alanlarını kaybeden Karakoyunlular, egemenliğini yeniden tesis etseler de direnemeyerek Cihanşah döneminde Timurlulara tabi olmuş, daha sonra ise Akkoyunlu saldırılarıyla zayıflamışlardır (Uzunçarşılı, 1969: 182-185). Akkoyunlular sonunda, Karakoyunluların hâkimiyet altında tuttıkları bölgelerin çoğunu 1469 Nisan'ında devralmışlardır (Sümer, 2001: 437). Karakoyunluları mağlup edip tüm devleti ele geçiren Akkoyunlular, aynı zamanda Tebriz'i de başkent yapmışlardır ve

Karakoyunluların sahip olduğu tüm toprakları devralarak o dönem Arran adıyla anılan Karabağ'a hâkim olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1969: 194; Sümer, 1989: 273). Akkoyunlulardan sonra ise, Tebriz'in zaptıyla Safeviler, hakimiyeti ele geçirmiştir (Gündüz, 2021a: 68).

2.1.2.2. Gence-Karabağ havalisinden Karahisar bölgesine göç

2.1.2.2.1. Osmanlı-Safevi savaşları ve Şah Abbas dönemi

Safevi Devletinin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren başlayan Safevi-Osmanlı Savaşları, XVI.-XVII. yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in ardından, Kanuni Sultan Süleyman da Safevilerle savaşmış ve 1533 yılında Safeviler üzerine yaptığı seferde Irak'ı ele geçirmiştir, ancak Tebriz-Van-Erciş hattı Safevilerde kalmıştır. 1548'e kadar bu statüko devam etmiştir (Efendiyev, 1993: 64; Gündüz, 2010: 414). Kanuni dönemimde muhtelif seferler düzenlenmiş olsa da (Emecen, 2010: 68-69; Efendiyev, 1993: 64) 1559 yılından III. Murad dönemine kadar Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında saldırmazlık durumu devam etmiştir (Gündüz, 2010: 414). III. Murad döneminde vuku bulan 1578-1590 tarihli Osmanlı-Safevi Savaşı, Güney Kafkasya'nın tümünü, Azerbaycan'ı, İran'ın Nihavend, Luristan ve Şehrezor gibi bölgelerini Osmanlı'nın kazanmasıyla sonuçlandı. Bu durum, Oktay Efendiyev'e göre, Safevilerin bir Azerbaycan devleti olmasının sonu olmuş, hem ülkenin ekonomik olarak yıpranması, hem de Safevilerin çekirdek arazisi olan Türk yoğunluklu Azerbaycan bölgesinin elden çıkması ve Türk kökenli Kızılbaş elitinin savaşlarda askeri birliklerini kaybetmesi ülkenin yapısını değiştirmiş, bir İran devleti haline getirmiş, daha sonra Şah Abbas tarafından Azerbaycan toprakları geri alınsa da bu bir şeyi değiştirmemiştir (Efendiyev, 1993: 131-179; Sümer, 1988: 18).

Şah Abbas, kaybedilen yerleri geri almak için aradığı fırsatı nihayet 1603 yılında bulmuştu. Osmanlı, Avusturya Savaşları ve Celali İsyanları ile meşgulken başlattığı savaşın sonunda Tiflis başta olmak üzere Gürcistan bölgesini ve Revan, Azerbaycan, Şirvan, Karabağ ve Nihâvend eyaletlerini geri almayı başardı ve Bağdat'ı ele geçirdi (Sümer, 1988: 18). Bu sürecin sonu ise, Türkiye'nin bugünkü doğu sınırına benzer bir sınırın oluştuğu 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması olmuştur. Revan ve Azerbaycan Safevilerde kalırken, Bağdad, Musul, Şehrizor, Van ve Diyarbakır ise kesin olarak Osmanlı'da kalmıştır (Kılıç, 2000: 282). Şah Abbas, Safevi topraklarını geri almaya başladıkça Osmanlı ile iş birliği yapmış aşiret, boy ve oymakları cezalandırmaya başlamıştı. Bu konuda İskender Bey Münşi-yi Türkmen tarafından bu kısım, bu hususta önem arz etmektedir:

“Diğer mühim vakalardan biri de Cevanşir Ali Han Bey ile onun kardeşi Mirza Hüseyin Bey’in öldürülmeleridir. Cevanşir aşireti Karabağ’da yaşayan Türkmen aşiretlerindendirler. Bunlar otuz iki boy olduklarından bunlara Otuz ikili aşireti de denir. Bunlar da dededen babadan o aşiretin reisi ve başı olmuşlardır. Rumîlerin⁴ devrinde Mirza Hüseyin Bey, Rumîlere itaat ederek, onların tarafını tutup, aşireti ile birlikte Karabağ’da kaldı. Bir kaç sene sonra onun küçük kardeşi Ali Han, Hazret-i Alâ’nın⁵ dergahına gelip, padişahın inayetlerine ve iltifatlarına mazhar olup, onların lütufları ve ihsanlarına nail oldu. Padişahın mevkibinin yakın adamları zümresine girdi. Hazreti Alâ Şahi’nin Mevkib-i Hümayunları Âzerbaycan seferine çıktığı zaman, Mirza Hüseyin Bey de huzura geldi. Zaman icabı, onun eski kusurlarını af edip, onun hatalarını görmezden geldiler. Ferman gereğince eskisi gibi yine o aşiretin reisliğini ve büyüklüğünü ona verdiler. Bazı sebepler dolayısı ile onların kardeşlerinin arası iyi değildi. Git gide bu ihtilaf da genişliyordu. Gence kalesinin tamiri zamanında Ali Han Bey bu işe nezaret ettiği vakit, Gence valisi Ziyad oğlu Muhammed Han, bazı işler için kaleden ayrılmış olduğunda Ali Han Bey, fırsatı kaçırmıyarak kardeşini öldürmeğe kalkıştı. Bir kısım Cevanşir aşireti gençlerini alarak, o zaman Mirza Hüseyin Bey’in bulunduğu Ziyad oğlu Muhammed Han’ın evine giderek, bu fikrini kuvveden fiile geçirmek istedi. Zavallı Mirza Hüseyin de ıztırabının çokluğundan, Muhammed Han’ın harem dairesine girip, oradan kaçmaktan başka çare bulamadı. Ali Hanın adamları da hareme hürmet etmeyip, içeri girmekten sakınmadılar. Onlar hareme girip, ona kaçma fırsatı vermeyerek, öldürdüler. Kacar gazilerinden birkaçı onların bu küstahlığına tahmmül edemeyerek, bhusus Ziyad oğlu ailesinin adamları Ali Han Bey’in bu hürmetsizliği karşısında kendilerini tutamayıp, onlara karşı koydular. Fakat engel olamadılar. Nihayet gaziler bhusus onların ileri gelenlerinde Saray Bey taarruza geçip, Cevanşirleri üzerine saldırdı. Onlarda elli altmış kişiyi kılıcdan geçirdi. Onların edepsizliklerinin cezasını verdi. Nihayet, o arada Ali Han Bey’i de ele geçirip, bu edepsizliğinin cezası olarak parça parça doğradı. Ali Han Bey, gayet bilgi sahibi, cesaretli ve kendi başına olan mağrur bir zat idi. Kendisinden büyük kardeşinin kanına cesaret ettiğinden çok geçmeden yaptığı işin cezasını bulup, müstahak olduğunu buldu. Muhammed Han Ziyad oğlu orada dönüp geldikten sonra, hadiseyi bu şekil almış olarak gördü. **Mirza Hüseyin Bey de Rumîlerin zamanında birçok hadiseler çıkarmış olduğundan, onun**

⁴ Safevi ve Akkoyunlu kaynaklarında Osmanlılar, Rum ilini yani tarihsel Doğu Roma topraklarını ellerinde tuttukları için *Rumi* diye adlandırılmaktadırlar. Safevilerin bu konularda coğrafi kullanımlarda bulunmasının bir başka örneği de, Osmanlı hakimiyet sınırlarından gelen Kızılbaş Türkmenlerin bir kısmına *Rumlu* demeleridir.

⁵ Şah Abbas.

yaralı olmasına bakmıyarak onu öldürdü. Bunların ikisinin de ölümleri kahir devletin yararı gereğince yapılmış olduğundan, kimse bu işten mesul tutulmadı.” (İskender Bey Münşi-yi Türkmen, 2019: 640)

Salt bu metin nazara alınırsa, XVII. yüzyılın ilk yıllarındaki Safevi Azerbaycan'ı için yapılabilecek bir yorum, zamanında Osmanlı lehine dönmüş biri affedilse bile, ilk hatasında eski ihaneti gerekçe gösterilerek öldürülebildiğidir. Bu da siyasi atmosfer konusunda fikir vericidir. Safevi tarihi uzmanlarından Hirotake Maeda, Ağstafa yöresindeki Karamanlıların, Tovuzçay ve Zeyem yörelerindeki Şemşedillerin, Loru ve Pembek yöresindeki oymak beyi Nazar Sultan Gazahlar'ın, Karabağ yöresindeki Yirmidört ve Cevanşir aşiret konfederasyonlarının Osmanlı'ya biat ettiğini veya Osmanlı yönetimiyle işbirliğine gittiğini belirtmiştir. Ayrıca Maeda, sözü edilen bölgeleri Osmanlılardan geri alan Şah Abbas'ın bu tayfaların çoğuna güvenmeyerek, yerlerine devşirme (gulam) kökenli yöneticiler atadığını da ifade etmiş, buna örnek olarak Cevanşir aşiretinin başına yönetici olarak atanan Gürcü kökenli Novruz Bey'i göstermiştir (2006: 243-245).⁶ Safeviler hususunda yetkin isimlerden Ali Sinan Bilgili'nin de bu süreçle ilgili yorumları da önem arz etmektedir. Ali Sinan Bilgili'ye göre, Şah Abbas Devri'nde (1588-1628) Şirvan, Borçalı ve Gazah bölgelerindeki Sünnî inanca sahip Kazak, Karamanlı ve diğer boy-aşiret-oymaklara mensup Türkmenler, Şiileştirilmeye çalışıldı. Aşiretlerin de bu konuda baskılandığını, Horasan'a sürgün ve Şia'yı kabul seçenekleri arasında mecburen mezhep değiştiren bu aşiretler, Bilgili'ye göre içten içe Sünnî itikadında kalmışlardı ve Osmanlı'nın ilk zuhurunda tekrar Sünniliği seçmişlerdi. Safevîlerin bu zümrelere “dönük” dediğini belirten Bilgili, dönüklerin içinde Kaçar, Karapapak, Alpavut, Sa'adlu, Pazukî, Kazak, Karamanlı, Şemseddinlü, Hacılar aşiretlerinin olduğunu belirtmiştir (2002: 23). Bilgili'nin iddiaları, Safeviler gibi tarikat etrafında kurulmuş bir devlet için şaşırtıcı değildir. Ancak aşiretlere yönelik olumsuz tavrın tamamen mezhep kavgasıyla açıklanması, durumu yeterince izah edemeyebilir. Örneğin yukarıda alıntılanan kesitte geçen Cevanşir aşiretinin “dönük” diye anıldığını, Faruk Sümer de belirtmektedir (1999: 199-200). Ancak bu aşiretin Azerbaycan coğrafyası sınırları içinde Sünniliğe geçtiğine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır, tüm kayıtlara göre bu aşiret hep Şii yapıdadır. Dolayısıyla bu konunun tek bir faktöre bağlı olduğunu söylemek zordur. Ayrıca,

⁶ Maeda, Şah Abbas'ın söz konusu aşiretleri İran içlerine ve Hazar kıyısında Mazenderan'a sürdüğünü belirtir. Anadolu'ya göçün sözü geçmez (2006). Ancak Safevi kaynaklarında geçmese de, Osmanlı kaynaklarında XVII. yüzyıldan itibaren beliren oymak adları, ayrıca tez boyunca gösterilen oymak-toponim eşleşmeleri ve dil (ağız) benzerlikleri, Şah Abbas döneminde belli oymak ve aşiretlerin Osmanlı sınırlarına geçtiğini göstermektedir.

siyaseten Osmanlı tarafına geçip Şii itikadında kalma durumuna Safevi tarihinde rastlamak olağandır. Misalen, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferinin en kilit isimlerinden, Safevi Devleti'nin bir devlet adamıyken saf değiştirerek Osmanlı tarafına geçen Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı'ya iltica ettikten sonra bile Şii itikadında kaldığı bilinmektedir (Gündüz, 2011: 547).

2.1.2.2.2. Azerbaycan menşeli Türkmenlerin Karahisar çevresine iskanı

Faruk Sümer, Şah Abbas döneminde siyasi sebeplerden ötürü baskı ve sürgüne maruz kalan Cevanşir aşiretinin, Osmanlı kayıtlarında Dinar'ın Çölovası yöresinde beliren aşiretle aynı olduğunu iddia eder (1999: 199-200). Tufan Gündüz de Batı Anadolu'ya yerleşen Cevanşirlerin, Azerbaycan'ın Safeviler tarafından geri alınmasıyla ana kütleden koparak Anadolu'ya göç eden bir aşiret olduğu hususunda hemfikirdir (2019: 101-102). Emirdağ ve Bolvadin'deki Karabağ Türkmenlerinin yerleşim tarihleri konusunda ise muhtelif görüşler vardır. Emirdağ ve Bolvadin'de mukim Karabağlı Türkmenler üzerine göç konusunda ilk fikir belirten yazar, Ahmet Caferoğlu'dur. Ona göre bu Türkmenlerin Gence-Karabağ arazisinden nasıl geldiği belli olmasa da halktan duyulan hicri 1055 (1645-46) tarihi gerçeğe yakındır ve muhtemelen Osmanlı'ya mukavemet edip, cebren getirilen bir Kızılbaş Türkmen aşiretidir (1939: 25). Ali Rıza Yalın, Azerbaycan'dan Rus tazyikiyle göçüldüğünü iddia eder (1955: 1176). Türkiye'nin etnik yapısı üzerine çalışmasıyla bilien Andrews, hem Yalın'ın yakın dönem göç tezini kaynak göstererek 1813 Gülistan Antlaşması ve Karabağ'ın Rus işgaline düşmesi sonucu geldikleri anlatısını, hem de Caferoğlu'ndan alıntı yaparak 1588'de Özdemiroğlu Osman Paşa için savaşmış, Anadolu'ya “geri döndükleri” iddiasını not eder (1989: 74). Caferoğlu'nun 1955'te Augsburg'da yazılmış ama ulaşılamayan bir makalesine atıfta bulunarak yapılan bu iddia ilginçtir, zira Caferoğlu daha önceki çalışmalarında bu Türkmenlerin Kızılbaş kökenli olup sonradan Sünnileştiklerini, Osmanlı'ya karşı savaştıkları için sürüldüklerini belirttiği gibi, Andrews de bu Karabağlı toplumunun aslen Şii olup sonradan Sünnileştiği iddiasındadır. Dolayısıyla bu iddia ilginçtir, Caferoğlu sonradan fikrini değiştirmiş olsa dahi, aynı zamanda tutarsızdır. Bolvadin yerel tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Muharrem Bayar ise hem Osmanlı'nın Karabağ'a hâkim olmak için sürdüğü Şii Türkmenler olmaları, İranlıların Karabağ'ı istilas sırasında sürülmeleri, Rus istilasıyla gelmeleri iddialarını sıralar ve Caferoğlu'nun verdiği Hicri 1055 tarihini de not eder. Ama net olarak yorumda bulunmaz (Bayar, 1994; Bayar, 1995). “Rus

tazyikiyle göç” iddiası, yerel tarihçilerin kitaplarında da mevcuttur. Ahmet Urfalı, Karabağ Türkmenlerinin 1540’tan itibaren göçmeye başladıklarını ancak bir kesminin ise olarak Gence Hanlığının düşüşüyle geldiğini iddia eder (2013: 433). Yerel araştırmacılardan Seydi Çalışkan, Osmanlı’nın İran ve Rus Savaşları sonrasında 1691-1714 arasında Karabağ’dan göç bahsini açtığı gibi (2014: 64), 1473, 1555, 1603-1607, 1611-1628 gibi farklı göç tarihleri de vermiş, genel olarak Safevilerin mezhep sebepli sürgünlerinden bahsetmiştir (2014: 91-95). Tufan Gündüz ise herhangi bir Karabağ göç iddiasından bahsetmeden, Yusuf Halaçoğlu’na atıfta bulunarak önce Eskişehir’in Sivrihisar ilçesi yakınlarında bulunan Candan Köprüsü, Ali Tan, Zabdalı, Ömer Hacı ve Mastar köylerine yerleştirilen, sonra ise yöreden gelen şakavet şikayetleri ile 1709 yılında Emirdağ havalisindeki Davulga ve Alikan, Bolvadin’deki Göl-i Karabaği mevkilerine iskan edilen Karabağlı/Karabaği aşiretinin bölgeye Bozulus’un Doğu Anadolu’dan Orta Anadolu’ya yaptığı göç ile geldiğini iddia etmektedir (2019b: 176). İbrahim Şirin ise, tıpkı Dinar’da meskûn Cevanşir Türkmenleri gibi Emirdağ – Bolvadin Karabağlılarının da Şah Abbas dönemi tazyiklerle göç ettiğini belirtir (2018: 10).

Bu aşiretlerin iskân zamanları olarak net kayıtlar ise, XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarıdır. Cevanşirlerin Osmanlı kayıtlarında ilk belirme tarihi 1656’dır ve Batı Anadolu’da geniş bir yer kaplayan Aydın Sancağı’na kayıt edilmişlerdir (Halaçoğlu, 2020: 474). “Selçuklulardan Büyük Kaçgun’a Afyonkarahisar’ın Tarihi” başlığında belirtildiği üzere, bu dönem tam olarak Osmanlı Devleti’nin Afyonkarahisar sınırlarının da dahil olduğu geniş bir alanda, *Büyük Kaçgun*’un demografik zararlarını telafi etmek amacıyla konar-göçerleri iskân siyaseti yönettiği dönemdir. 1691 yılından itibaren iskân sürecinde, Aydın, Soma ve Geyikler (Dinar) havalisinde yerli halkın yağma ve şakavet hareketlerinden ötürü devlete şikâyet ettiği aşiretlerden biri olan Cevanşirleri, Urla kazası⁷ dahilindeki 22 adet sahipsiz ve harap edilmiş köye iskân faaliyetleri başlamıştır (Orhonlu, 1963: 69-71). Cevanşir aşiretinin Çölovası yöresinde Horu,⁸ Beşir,⁹ Haydarlı, Göçerli, Hallaclu¹⁰ köylerine, Gölegir aşiretinin ise Sandıklı’da Çadı¹¹ ve Kazgan Pınarı¹² ve köylerine iskanının 1701-2 yıllarına kadar

⁷ Orhonlu’nun kitabında verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, kast edilen İzmir’deki Urla ilçesi değil, Denizli-Afyonkarahisar-Burdur üçgenindeki bir idari birimdir.

⁸ Dinar’a bağlı Akpınar köyü.

⁹ Dinar’a bağlı Bağcılar köyü (?)

¹⁰ Şuhut’a bağlı Hallaç köyü.

¹¹ Dinar’a bağlı Çağlayan köyü.

¹² Dinar’a bağlı Kazanpınar köyü.

devam ettiği görülmektedir.¹³ Aynı zamanda Cevanşir'in Haşimlu kolunun Göçerli ile birlikte, başka bir aşiret olan Gölegir'in¹⁴ bir kolunun da Tuzla kazasındaki Okçular köyünde yerleştirilmesi aynı tarihlerdedir (Ahmet Refik, 2017: 130-131). Aynı ifadeleri, aynı kaynaktan kullanan Orhonlu, ek olarak 1701 yılı için Şuhut-Dinar sınırındaki Bambul mevkiini ve Uşak/Sivaslı'da olduğu anlaşılan Yayalar köyünü de ekler (1963: 72). Halaçoğlu yine Orhonlu ile aynı bilgileri vermekle beraber, ek olarak Cevanşirler için Ergenli, Doğanlı, Yamanlu, Sarıcova (Sarıköy) köyleri ile Derviş-oğlu mahallesini zikreder (1991: 60). Bu iskanların Dinar ve çevresi ile sınırlı kalmamış olduğu, ayrıca Sandıklı ve Keçiözü bölgesine de iskanlar gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Denizli'de bulunan Baklan kazasına da Cevanşir aşiretinden haneler iskân edildiği görülmektedir (Halaçoğlu, 1991: 59, 82). Aynı zamanda Cevanşirlerin bir kısmının iskân yerleri olan Batı Anadolu sancaklarından kaçtığı, Niğde ve Kayseri havalisine geldiği, bu yörede bulunan Öyük,¹⁵ Koçak,¹⁶ Milli-dere,¹⁷ Yarlık, Çakır-ağıl ve Karaca-viran köylerine 1708 yılında yerleştirildiği de kayıtlara geçmiştir (Halaçoğlu, 1991: 130). Dolayısıyla Cevanşir aşiretinin yayılım alanı meselesi, geniş bir araştırma konusudur ve daha çok aydınlatılmaya muhtaçtır. Ayrıca tarihi kayıtlarda belirtilen Denizli, Eskişehir/Sivrihisar, Isparta, Kayseri ve Niğde yöresindeki iskan ile göç hareketleri, dil verileriyle, özellikle leksikolojik bulgularla örtüşmektedir (Harita 31).

Tıpkı Cevanşir aşiretinin durumunda olduğu gibi, Afyonkarahisar Karabağ Türkmenleri de Osmanlı iskân siyasetinin süregeldiği XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başı döneminde iskân edilmiştir (Şirin, 2018: 10). İskana uğrayan aşiretlerin kökenleri muhtelifdir. Osmanlı arşiv kayıtlarında, *Musa Hacılı* ismiyle 1501-1502 yıllarında *Karahisar-ı Develi* yani bugünkü ismiyle Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde, 1518-1648 yılları arasında Kahramanmaraş, Kayseri, Kütahya, Manisa, Sivas gibi bölgelerde kayda geçen ve Dulkadir Türkmenleri kategorisi altında bulunan (Halaçoğlu, 2020: 1733-1735) *Musacalı*, *Musulcalı* aşireti, 1707 yılında Karaman ve Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) vilayetlerinde kayda alınmıştır (Halaçoğlu, 1991: 51). Başta Batı Anadolu'dan Rakka'ya iskanı istenen *Musulcalı* aşiretinin, XVIII. yüzyıl başlarında artık kalıcı olarak Emirdağ'a yerleştiği görülmektedir (Şahbaz, 2021: 858).

¹³ Orhonlu'nun çalışmasında, bugünkü yeri tespit edilemeyen *Yenice* köyünün de ismi Gölegirlerin yerleştiği yöreler arasında geçmektedir (Orhonlu, 1963: 72).

¹⁴ Bu aşiret de ileriki sayfalarda görüleceği üzere Karabağ bağlantılıdır. Söz konusu dönemde gerçekleşen iskanlar hakkında Faruk Sümer, Gölegir ile birlikte Salmanlı, Kaşıkçı, Sermayeli, Karalı, Harmandalı oymaklarının da Safevi Devleti sınırlarından gelen Türkmenlerden olabileceğini yazar (1999: 200).

¹⁵ Niğde merkez ilçesindeki Hüyük köyü.

¹⁶ Ulukışla ilçesinde aynı isimle mevcuttur.

¹⁷ Develi ilçesinde aynı isimle mevcuttur. Geri kalan köyler ise tespit edilememiştir.

Emirdağ'da önde gelen aşiretlerden bir diğeri de *Morcalı* aşiretidir. Kayıtlarda Morcalıların varlığına dair verilerde eksikler olsa da kökleri hakkında çeşitli ifadeler ve ipuçları mevcuttur. Tarihçi Muharrem Bayar'a göre, *Morcalı* aşireti *Yeni İl* oluşumuna dahildir (2007: 56). Gaziantep (*Ayntab*) şerriye sicillerinden birinde de 1649'a tarihlenen bir belge vardır ve *Morcalı* aşiret adı bu belgede bir şahsın aşireti olarak geçmektedir (Özharat, 2014: 111).

Emirdağ'da mühim olan unsurlardan bir başkası da *Boynuyoğunlu* aşiretidir. Faruk Sümer'e göre bu aşiret Yeni İl'in bir parçasıdır ve aslen Dulkadir Türkmenlerindendir. Osmanlı arşiv belgelerine göre bu aşiret 1529-1649 yılları arasında Sivas, Kahramanmaraş, Yozgat, Konya ve Şam bölgelerinde meskûn olmakla birlikte, çoğu hane Kahramanmaraş-Sivas civarında yoğun olup, Şam taraflarında kışlamakta idi (Halaçoğlu, 2020: 372-374). Bu aşiret de Rakka iskanına tabi tutulmuş olup, bunu kabul etmeyerek yerlerinden ayrılmışlardır (Urfalı, 2013: 426). Osmanlılar, bu sefer Emirdağ'da yerleşmelerini kabul etmiştir. Boynuyoğunlu aşiretinin 1714 yılında Emirdağ'da meskûn olduğu kesindir (Çalışkan, 2014: 127; Urfalı, 2013: 427).

Emirdağ'ın başka bir Türkmen aşireti ise *Pörnek* veya *Pürnek* ismiyle anılır. Faruk Sümer'e göre, aynı addaki bir aşiret Akkoyunlu Devletinin kurucu aşiretleri arasındadır (2016: 167). Osmanlı arşivlerinde en erken kayıtları, Halep Sancağı için 1524-30 ve 1535-36 yıllarına, Diyarbakır Sancağı için ise 1540-41 yılına tarihlenmektedir (Halaçoğlu, 2020: 1894-1895). Diyarbakır bağlantısı, Akkoyunlu bilgisiyle örtüşüyor görünmektedir ve XVI. yüzyıl sırasında Doğu Anadolu ile Suriye arasında yaylak-kışlak yaşayan Türkmenler olmaları akla yatkındır. Daha sonra XVII. yüzyıl başlarında Sivas'ta bulundukları görülmektedir (Halaçoğlu, 2020: 1894-1895). Bozulus göçüyle Batı'ya doğru yönelen Pörnekler, Emirdağ yöresinde de kayıt edilmişler ve bu bölgeye yerleşmişlerdir (Gündüz, 2019a: 194-195). Dolayısıyla Emirdağ bölgesinin genel olarak bir iskân alanı olduğu, Karabağ Türkmenlerinin bu konuda tek örnek olmadığı da görülmektedir.

2.2. Afyonkarahisar Gence-Karabağlı Türkmenlerin Etno-Kültürel Tarihi

Ahmet Caferoğlu, Emirdağ ilçesindeki Karabağ Türkmenlerini¹⁸ oymaklarında göre şu şekilde sınıflandırmıştır:

“Bademli oymakları: *Çırahlı, Durahlı, Gonceli/Göyceli, Hocuhlu/Gocuxlu, Gogmannı, İbrahimni, Çiçehli.*

Davulga oymakları: *Çırahlı, Hacı İmamlı, Hocuhlu, Alasakallı, Kösemenli, Ciy yivanni, Galavalili, Gurdeymezli.*” (1939: 25)

Caferoğlu, bu isimlerden “Gonceli/Göyceli”, “Çırahlı”, “Kösemenli” isimlerini Azerbaycan sahasında da tespit etmiştir. Caferoğlu’na göre Kösemenli/Kesemenli ismi “Gence vilayetinin Kazah kazasında”, “Çırahlı ismi ise Muşavak sahasında”, Gence vilayetinde görülmektedir.¹⁹

Saha araştırması sırasında Davulga’nın yerlilerinden Mustafa Koşar’dan alınan bilgilere göre, Davulga kasabasında ve Davulga’dan dağılma ile kurulan Daydalı, Eşrefli, Karakuyu, İncik ve Yeniköy çevresindeki oymak-sülale isimleri bulundukları mahallelere göre şöyle ayrılır:

Sofulu mahallesinde Eminli, Çıraklı, Göyceli ve Hacımamalı sülaleleri mevcuttur. Domurlu mahallesinde Kalenderli, Toramanlı, Zeyneli ve Tekeli sülaleleri bulunmaktadır. Alasakallı mahallesinde ise Kesemenler²⁰, Yoluslar, Karameyilliler, Kurdeğmezliiler/Gurdeğmezliiler/Gurdeymezliiler, Karaveliler sülaleleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Sofulu’nun yanı sıra, Domurlu ve Alasakallı mahalle isimlerinin de etnografik anlam taşıması mümkündür.

¹⁸ Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı havalisindeki Azerbaycan menşeli Türkmenler, Osmanlı kaynaklarında **Karabağlı, Karabağlı** isimlerinde bir aşiret olarak alınmışken, bu oymaklar bütünü yapılanma **Karabağ Türkmenleri, Gence-Karabağ Türkmenleri** gibi isimlerle de anılmaktadır. Tez boyunca bu isimlerin tamamı, bağlama bağlı olarak kullanılmıştır. Bu bölümde bahsedilen Göyceli, Hacı İsalı, Kesemen gibi oymak isimleri, bu yapılanmanın alt-oymaklarıdır.

¹⁹ Caferoğlu’nun kast ettiği, eski idari ismi Destefur olan Daşkesen rayonunda bulunan *Çıraqlı* köyü ve eskiden Gazah vilayetine bağlı olan Ağstafa bölgesindeki *Qıraq Kəsəmən, Aşağı Kəsəmən* ve *Dağ Kəsəmən* köyleridir.

²⁰ Kösemer/Köseömer/Kosaomar şekilleriyle de anılırlar.

Yenikarabağ'da Göyceli, Çukurcak ve Karapınar'da Kasımlı (Genceli), Bademli'de ise Karamanlı ve Bademli sülaleleri baskın olmak üzere, Büyükkarabağ, Ortakarabağ, Derekarabağ, Yenikarabağ ve başta zikredilen köylerde ise sülale isimleri böyledir.²¹

Karamanlı, Çıraklı, Hacıiseli (Hacı İsalı, Hacı Eseli), Çıntıoğlu, Kasımlı(Genceli), Zeyneli, Çiçekli(Hacıismailoğlu), Balcıoğlu, Himmetli, Zet/Zetuşağı(Aygısoğlu, Hacimusaoğlu), Ceritli(Mürütlü, Mollaisaoğlu), Cerenli(Kölemen, Kılı), Araplı, Topalhasanlı, İmamoğlu(Hacımamalı), Göyceli, Kıldolaklı, Uzunoğlu(Ayıcıoğlu), Demiroğlu(Panhaliloğlu, Pala soyları), Kesemenli/Kösemenli/Köseömerli/Kosaomarlı (Karagözoğlu), Küçükali oğlu, Mercanlı(Mercanlıuşağı), Gödekli, Mayıloğlu, Pancaroğlu, Kadioğlu(Kolaya), Kanca oğlu, Sarıcalı (Yurtyapan), Mıkı oğlu.

Görüleceği üzere, Çıraklı, Göyceli, Kesemen, Hacımamalı ve Zeyneli isimleri sülale isimleri bu köyler silsilesinde ortaktır.

Dinar'da ise Çölovası'nda başta Kadılar ve Okçular köyleri olmak üzere yaygın sülale adları şu şekildedir:

“Fadıoğulları, Gayışalılar, Kemallar, Adiller, Yıpraklının Aligil, Dırıçlar, Garayusufgil, Hurular, Küçüveligil, Fayıklar, Balcılar, Hascısüllünün oğlu, Battallar, Hacıbayramlar, Fadışler, Memişler, Çavuşoğlu, Turanlar, Topbaşlar, Pehlivanlar, Cilliler, Oçanlar, Araboğlu, Eleği Üseyin Haliller, Erzincanlı, Ecemler, Kadırlarının Alı, Saliler, Kazağın Mahmutlar, Burhanlar, İmamaligil, Gede Yusuf, Gedeler, Kıroğlanlar, Yürekler, Tahsinler, Hüsamettingil, Kadirler, Canavarlar, Gurrukoğulları, Doğanlımemetgil, Gadırlarlımuharremgil, Garayavrular, Caba Musalar, Abılagil, Karaveliler, Gıdımihlilar, Galeşin Muharremgil.” (Kılınçer, 2020: 71)

Bu isimlerden “Karaveliler”, “Ecemler”²² isimleri dışında konu bağlamında anlam ifade eden bulmak zordur. “Gede Yusuf”taki gede sözü Azerbaycan Türkçesinde *gədə* şekliyle bulumakla birlikte, gede sözü Ege ağızları dahi Anadolu'da yaygındır. “Çelimsiz, zayıf, cüce” anlamında Afyonkarahisar'ın Bolvadin ve Sandıklı ilçelerinde, Isparta'nın Eğirdir, Uluborlu ve Tefenni ilçelerinde, Denizli'nin Çal ve Çivril ilçelerinde, İzmir'in Torbalı ilçesinde, Manisa'da, Muğla'nın Fethiye ilçesinde kullanılan bu söz, yine Afyon'un

²¹ Bu konuda bilgiler, Büyükkarabağ köyünden Ceylan Kemik'ten ve Karapınar köyünden Rıza Selek'ten alınmıştır.

²² Acemler

Bolvadin ilçesinde “boyunduruğun sabana takılan kısmı” anlamında kullanılırken, kavramsal olarak Azerbaycan’a yakın şekilde “erkek çocuğu” anlamında kullanıldığı bölgeler Iğdır, Kars, Bursa, Amasya illeri, Kars’ın Çıldır ilçesi, Bitlis’i Ahlat ilçesi, ile Muş’un Varto ve Bulanık ilçeleridir (TDK, 2019c: 1964). Ayrıca *Kazağın Mahmutlar* ifadesindeki Kazak sözünün Azerbaycan’daki “Gazah” bölgesiyle bağının kurulması da zorlama olacaktır. Ancak Dinar’da Azerbaycan ile bağlantılar daha çok köy adlarında ve arşiv belgelerindeki iskân kayıtlarında gizlidir. Akçin, Akpınarlı (Horu), Bağcılar (Hacıbeşirli), Çiçektepe (Kadılar Kımılısı), Çürüklü (Çörekli),²³ Doğanlı, Ergenli, Göçerli, Haydarlı, Kadılar, Ocaklı, Okçular, Yıprak köylerin adları iken, Çölovası’ndaki *Cevanşir* ya da *Cevânişir* aşiretine bağlı oymaklar ya da tanımın Osmanlı belgelerindeki ifade ediliş şekliyle *mahalleler* şunlardır: *Okçular*, *Çörüklü/Çörekli*, *Ocaklı*, *Hacılı/Hacılı* ve *Cihan-şahlı* veya *Cihanbeyli*. Son aşiret ise, Cudi, Beşir, Berziği köylerine yerleştirilmiştir ve 1794 yılında bu köyler *Cevanşir* içinde değil, *Karalı* ve *Sermayeli* içinde sayılmaya başlanmıştır, dolayısıyla Cevanşirlere dahil kısa sürmüştür (Orhonlu, 1963: 72).²⁴ Ayrıca Çölovası dışında Dombayovası bölgesinde, Çağlayan ve Kazanpınar köylerinde Karabağ bağlantılı olduğu anlaşılan Gölegir oymağına rastlanmaktadır.

Azerbaycan’a dair topografik kayıtlarda, tarih arşivlerinde bulunan yer ve aşiret adları ile eşleşen Afyonkarahisar Gence-Karabağ Türkmen yer ve aşiret adları şunlardır:

Çıraklı:

Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı ilçelerinin Karabağlı Türkmen köylerinin genelinde bulunan ve bu köyler arasındaki üç ortak aileden biri olmakla beraber en çok Bademli’de bulunan Çıraklı oymak-sülale ismi, aynı zamanda Azerbaycan’da adı çok yerde geçen tayfalardandır. Azerbaycan’da “Çıraklı” (*Çıraqlı*) ismindeki köyler Ağdam, Daşkesen, Laçın ve Şamahı’da mevcuttur. (Harita 2) Kelbecer’de de “Çırak” (*Çıraq*) köyü vardır ve bu köy, Laçın’dan göçenler tarafından kurulmuştur. Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğüne göre, bu isimler ortak bir aşiret geçmişini göstermektedir. Ayrıca Dağıstan’da bir adet *Çirak* köyü ve nehri olması Ermenistan arazisinde eski adı *Çıraqlı* olan iki köy ve bir tane harabe halinde köy bulunması, Güney Azerbaycan’da da aynı isimde köylerin varlığı, aynı kaynağa göre bu aşiretin yoğun bir yayılım alanına sahip olduğunu

²³ Çürüklü köyüne adını verdiği belli olan aşireti, diğer kaynaklar *çürüklü* şeklinde okurken Halaçoğlu *çörekli* şeklini tercih etmiştir (Halaçoğlu, 1991: 81).

²⁴ İsimlerinin daha sonraki kayıtlarda geçmemesi, bu topluluğun zamanla bölgedeki diğer oymaklar arasında eridiğini göstermektedir.

göstermektedir. Ayrıca sözü geçen sözlükte, Şamahı'daki köyün Safeviler tarafından Şirvan'a yerleştirilen Çıraklı aşireti mensuplarınca meskûn olduğu bilgisi geçmektedir (Aliyeva vd., 2007a: 137) (Harita 2)²⁵ (Harita 3). Bu iddiaların doğruluğu tartışmalıdır. Daşkesen'deki Çıraklı köyü, saha çalışmalarında yüz yüze teyit edildiği üzere kendini *Ayrım* alt-grubunda tanımlamaktadır, Şii mezhebine mensup, Ayrım altgrubuna mensup Azerbaycan Türkleridir. Ayrıca Ayrımlar konusunda araştırmalarıyla bilinen, Sovyet Azerbaycan'ının etnograflarından Gehrman Garagaşlı'nın 1929 tarihli araştırmasına göre, o bölgedeki Çıraklılar Ayrımların en uzun boylularıdır (Garagaşlı, 1929: 40). Ayrıca bu köyden Polad Hüseyinov ve amcası Süleyman Hüseyinaliyev, atadan dededen bildikleri kadarıyla köklerinin bugünkü Gazah ve Ağstafa bölgelerinden olduğunu hatta muhtemelen *Qıraq Kəsəmən* köyüyle bağlantılarının olduğunu, birkaç yüzyıl öncesinde o bölgeden bir kan davası yüzünden göçtüklerinin nesilden nesile anlatıldığını söylemiştir. Cidden de Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden İsmayıl Şıhlı, meşhur *Ölən Dünyam* romanında, Gazah çevresindeki *Alqazaxlı* ve *Çıraqlı* sülalelerinin kan davasını anlatır. Ağdam'daki Çıraklı, Rus Çarlığında 1886 tarihinde yapılp, 1893 yılında basılan nüfus sayımı çalışması *Свода статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 года*²⁶'ya göre Yelizavetopol (Gence) vilayetine(*guberniya*) bağlı Cevanşir bölgesi(*okrug*) içinde bulunmaktadır, 919 kişiden oluşmaktadır ve bu nüfusun tamamı Şii ve Tattardır²⁷ (Svod Statistiçeskih Dannih, 1893: 245). Aynı şekilde bugün Türkiye sınırlarında Iğdır ilinin Tuzluca ilçesinde aynı isimle (Çıraklı) bulunan, Rus Çarlığında ise Erivan vilayetinin Sürmeli (*Surmalu*) bölgesine bağlı olmuş *Çıraxlu* köyünün 43, aynı vilayetin Şerur-Dereleyez bölgesine bağlı olan, bugün ise Ermenistan'ın Nahçıvan ile sınırdaş bölgesi olan *Vayots Dzor* vilayetinde bulunan *Çıraxlu* köyünün ise 20 kişilik nüfusu olup, bu köylerin ikisi de Şii ve Tatar olarak geçmektedir (Svod Statistiçeskih Dannih, 1893: 200, 203). Ayrıca 1842 tarihli vergi raporunda Şerur-Dereleyez'deki *Çıraqlı* köyü için, “Bir yıl önce Karabağ bölgesinden göçmüş Karaçorluların Kulakanlı aşiretinden” notu vardır²⁸ (Ehmedli, 2017: 221). Diğer “Çıraklı” köylerinden, bugünkü Ermenistan'ında Kars sınırına yakın Şirak eyaletinin Ahuryan bölgesinde, XIX.

²⁵ Azerbaycan haritasına başvurmak, bölüm boyunca sözü edilen idari bölgeleri anlamak açısından faydalı olacaktır.

²⁶ “Transkafkasya bölgesinin nüfusu hakkında 1886 aile listelerinden alınan bir dizi istatistiksel veri”

²⁷ Azerbaycan Türk'ü. Bu kısımdan itibaren, bütünlüğün bölünmemesi adına *Tatar* ifadesine şerh düşülmeyecektir.

²⁸ Karaçorlular, bazı araştırmacıların Kürt, bazı araştırmacıların Türk, bazılarının ise konfedere yapı olarak saydığı bir aşiret topluluğudur ve Kürt kökeni tezi önplanda olsa da Karaçorlular hakkındaki tartışmalar halen bitmemiştir.

yüzyıl Rus kayıtlarında ise Erivan vilayetinin Aleksandropol bölgesinin Kavtarlinsk/Kaftarlinsk yöresinde bulunan *Çıraqlı* 1016 kişilik bir köy olmakla birlikte, bu köyün tamamı Ermeni ve Gregoryen olarak kayıtlıdır²⁹ (Svod Statistiçeskih Dannıh, 1893: 200, 203). Ayrıca Aleksandr Bukşpan, Azerbaycan Kürtleri üzerine yaptığı araştırmada, Laçın ve Kelbecer'in Kürt köylerini verdiği listede Laçın'daki *Çıraqlı* köyünü Kürt olarak listelemişken, Kelbecer'deki *Çıraq* köyünü listelememiştir (Bukşpan, 1932: 34-35) ancak Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğü'ne göre, Kelbecer'deki köyü kuranlar XIX. yüzyılda Laçın'dan göçmüştür. Kompakt şekilde Türk ve Şii olarak kaydedilen Ağdam'daki *Çıraklı* köyü hakkında ise farklı bir durum vardır. Bu köyden olan Seyavuş Şükürov ile yüz yüze yapılan mülakatta, aslen Türk olduklarını, Laçın'daki *Çıraqlı* köyüyle yaylak-kışlak ilişkisinden dolayı bağlantının olduğu ve Laçın'a geçmişte yaylamaya gidildiği belirtilmişti. Laçın'daki Kürtlerden zamanında kız alındığını, mesela kendisinin dedesinin bir eşinin Laçınlı olduğunu ancak kendisinin ninelerinin hep eski adıyla Karyagin olan Füzuli bölgesinin Şahsevenleri olduğunu belirten Seyavuş Şükürov, Daşkesen'deki Ayrımlarla bağlantı bilmediğini söyledi. Ancak amcası Möteber Şükürov, dedelerinden çok eski tarihte bugünkü Ermenistan'ın kuzeydoğu ucunda bulunan Göyce Gölü etrafında yaylaklarının olduğunu belirtmiştir, ki bu durum saha çalışmalarında görüldüğü üzere Gazah bölgesi için tipiktir. Burada ilginç bir durum sözkonusudur. Eldeki kaynaklara bakılacak olursa, Daşkesen'deki köyün ahali, kuzey vilayetlerinden, Ağstafa ve Gazah civarından göçmüştür, Ayrım Türklerindendir. Laçın'daki köy ise Kürt'tür ve Kelbecer'deki köy de Laçın'dakinden gelenlerce kurulmuştur. Şerur-Dereleyez'deki *Çıraqlı* ise Türk olarak kayıt edilmiş bir köy olmakla beraber, Karaçorlularla olan bağlantısı sebebiyle Kürtler ile bir münasebete sahiptir.

Bu kompleks durumun en akla yatan izahı, Gazah-Göyce hattı gibi kuzeybatı ve kompakt Türk nüfusun olduğu bir bölgeden yayılan ve Azerbaycan Türk'ü alt-etnik grubu Ayrımlar ile bağlantılı *Çıraqlı* etnoniminin zamanla Laçın örneği gibi güneydeki bölgelerde yaylak ya da kışlak isimleri olarak bölgede kalıplaşması, sonradan gelen Kürtlerin ise bu köylere yerleşmesidir. Azerbaycan'da etnik izleri görülebilen iki Kürt nüfus hareketi vardır. Biri, Şah Abbas döneminde siyasi maksatlarla Laçın'ın da içinde olduğu bölgeye XVII. yüzyılda gerçekleşen göçtür (Bukşpan, 1932: 58). Gubadlı, Laçın, Zengilan yöresindeki

²⁹ Benzeri bir durum, Kelbecer'deki *Çəpli* ya da *Чапны* (*Çapnı*) şeklinde kaydedilen bir köy için de geçerlidir. İsmi, Oğuzların Çepni boyuyla ilintili görünmekle birlikte hem 1874 vergi kayıtlarında hem 1886 sayımlarında köy tamamen Ermeni nüfuslu görünmektedir (Ehmedli, 2021: 658; Svod Statistiçeskih Dannıh, 1893: 250). Bu durum, Azerbaycan coğrafyasında bazı köylerin Türkler tarafından kurulup sonradan Ermeni nüfusla iskân edilmesinin veyahut köye Türkçe ismin herhangi bir yolla verilmiş olmasının göstergesi olabilir.

Kürtlerin hepsinin Şii olduğu da düşünülürse, Şah Abbas Şii mezhepli ve Safevi otoritesine hürmetkar Kürtleri siyaseten güvenilir bulmuş ve iskân etmiştir. Ancak bu aşiretler bugüne gelene kadar çoktan Türkleşmiştir. Mehemedhesen bey Veliyev-Baharlı, Püsyan aşireti başta olmak üzere Azerbaycan'daki Kürtlerin 1920'lerde çoktan Türkleşmiş olduğundan bahsetmektedir (1993: 54). Bu göç dalgasının da bugün etnik olarak bıraktığı izler biraz daha yüzeyseldir ve bu göçü gerçekleştiren aşiretlerin torunları çoktan Azerbaycan Türklüğüne dahil olmuş, aşiretleri ise Azerbaycan Türklüğünün alt-etnileri haline gelmiştir. Azerbaycan'da mevcut dönemde hâlen bilinen Kürt topluluklarının varlığının sebebi ise, XVII. yüzyılda gerçekleşenden ayrı olarak vuku bulan başka bir göç sürecidir. XX. yüzyıl gibi yakın dönemlerde Azerbaycan'da kaydedilen ve bugünkü mevcut durumda mensuplarının Kürt kimliğini koruduğu neredeyse tüm Kürt köy ve yerleşimleri, XIX. yüzyılda Kaçar İran'ından, Azerbaycan bölgesine gerçekleşen göç dalgasının sonucudur (Yılmaz, 2014: 802). Bu durum da Çıraklı isimli köylerde mukim olan Kürtlerin bölgeye Afyonkarahisar yöresindeki Çıraklıların atalarının XVII.-XVIII. yüzyıllardaki göçünden sonra bölgeye geldiklerini işaret etmektedir.

Çıraklıların menşei mevzusunda ise, Gazah bölgesinden ve bugün Gürcistan'a bağlı bulunan, Gazah'ın sınır komşusu Borçalı bölgesinden Karabağ'a yerleşimler olduğunu ve bu yerleşimlerin XVIII. yüzyıla dayandığını, hatta Karabağ Hanlığının (1750-1813) merkezinde Gazahlı ve Borçalılı unsurların hanlığın kuruluşundan itibaren bulunduğu, mesela sözkonusu beyliğin vezirliğini yapmış meşhur Molla Penah Vagif'in Gazah'ın Salahlı köyünden göçtüğünü ve Karabağ'ın *Dəmirçi-Həsənli* bölgesinin nüfusunun mühim bir kısmını XVIII. yüzyılda Gazahlıların teşkil ettiğini gösteren belgeler mevcuttur (Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 202; Emrahov, Çingizoğlu ve Hasanov, 2008: 173). Dolayısıyla varılacak sonuç şudur: Eldeki veriler, *Çıraqlı* etnoniminin bugün Azerbaycan Cumhuriyetinin kuzeybatı ucunda bulunan Gazah, Ağstafa gibi bölgelerden Laçın, Ağdam gibi bölgelere indiğini göstermektedir. Bu Türk oymağının bir kısmının Afyonkarahisar sınırlarına gerçekleşen göçe dahilinden sonra, XVII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyıla giden süreç içinde, büyük oranda İran'dan göçerek yerleşen Kürtlerin ise, Çıraklıların kurduğu köylere ya da kullandığı mezra alanlarına yerleştiği, iki taraf da Şii mezhepli olduğu için saha çalışmasındaki "Kürtlerden kız alma" ifadesinde olduğu üzere akrabalık bağı kurulduğu söylenebilir. Bugün Ermenistan'da bulunan, Şerur-Dereleyez bölgesindeki *Çıraqlı* isminin varlığı da Laçın üzerinden bu şekilde açıklanabilir. Sonuç olarak Çıraklılar etnik olarak Azerbaycan Türklüğünün Ayrım alt-grubu ile ilişkili ve bilinen nihai kökenleri Gazah-Ağstafa yöresi olan bir Türk oymağıdır. Azerbaycan Kürtlerinin Çıraklı isimli toponimlerle

ilgisi ise, muhtemelen Çıraklıların bir sebepten dolayı boşalttığı ya da terk ettiği eski arazilere yerleşmeleridir. Aynı durum Türkçe isimli pek çok Ermeni yerleşimi için de söylenebilir.

Ayrıca Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğü'nün *Çıraqlı* etnoniminin Dağıstan ve Şamahı/Şirvan yörelerinde yayılmasına dair iddiası doğrulanmaya muhtaç görünmektedir. Zira, bahsedilen tüm *Çıraqlı* tayfaları ve köyleri Şii Müslüman'dır. Ancak Dağıstan ve Şirvan'daki köyler Sünni Müslüman'dır. Safevilerin, muhtemelen Şii nüfusu Sünni yoğunluklu Şirvan'da arttırmak için göç ettirdiği bir tayfanın Sünnileşmesi, mümkün olmakla birlikte izaha muhtaçtır. Ayrıca Şamahı'daki *Çıraqlı* Sünni Tatar kaydedilmesine karşın, Dağıstan'daki *Çıraq* köyü hem Sünni'dir hem de Dağıstan yerlisi halklardan Laklara mensuptur (Svod Statistiçeskih Dannıh, 1893: 376). Dolayısıyla Şirvan bölgesindeki akrabalık bağının sadece köy ismiyle kanıtlanması mümkün görünmemektedir, isim benzerliği raslantısal durmaktadır ve Dağıstan'daki köyün ismi muhtemelen tamamen tesadüfi olarak benzerdir.

Çörekli / Çörüklü / Çürüklü:

Dinar'ın Çölovası yöresinde hem oymak hem de köy olarak görülen bu isimin bir varyantı olabilecek *Çörüklü*, mevcut Ermenistan sınırları içinde kalan ve geçmişte Azerbaycan'ın uzantısı bir Türk nüfus yoğunluğuna sahip olan *Saadlı/Saadlu* bölgesinde mevcut olmuştur (Qeybullayev, 1992: 51).

Göçerli:

Göçerli köyü, bugün Dinar'ın Çölovası bölgesinde bulunmaktadır. Ancak tuhaf olan şudur ki, *Okçular* ve *Çürüklü/Çörekli/Çörüklü* isimleri hem köy hem de oba-oymak-aşiret olarak geçmekteyken, *Göçerli* sadece köy olarak geçmektedir ve bu köye iskan olunanlar da Cevanşirler değil, başka bir Türkmen yapılanması olan *Şereflü*'nün *Ceberlü* mahallesidir (Halaçoğlu, 1991: 66). Aynı zamanda *Köçərli* ve *Köçərili* isimleri “Cevanşir” isimli meşhur ve büyük boy, oymak, oba ve aşiret konfederasyonuna dahil olarak kayıtlara geçmiştir ve bugün Cebrayl-Füzuli bölgelerine tekabül edecek şekilde *Dizaq* nahiyesinin *Kəlli*, *Zəvicik*, *Quru* nehirleri havzasında, *Tülyan*, *Çərəkən*, *Qaradağlı*, *Köndələn* ve *Ərşə* yerleşim yerlerinde, ayrıca yine *Dizaq* civarlarında *Lələli* mezarında kayıt edilmişlerdir³⁰ (Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 90-91). Bugün bu bölgelerin tam olarak İran ile Azerbaycan sınır hattında, Karabağ'ın güney ucu olan Arazbar'da, (Harita 4) Füzuli'nin

³⁰ Bu köylerde sadece Çereken ve Karadağlı köylerinin yerlerine ulaşılabilmiştir.

Böyük Bəhmənli ve *Cebrayıl*’ın *Çərəkən* köylerini kapsayan havzada olduğu görülmektedir (Harita 5). Ancak bu kayıtlar 1727 yılına aittir ve maalesef elde bu isimlerdeki oymakları XVI. yüzyıl öncesine tarihlendirecek delil yoktur³¹. Bugüne gelen *Köçərli* isimli toponimler ise, *Terter*’in *Köçərli* köyü (Aliyeva vd., 2007a: 411-412) ve *Şuşa* şehir merkezinde bulunan *Köçərli* mahallesi ve aynı mahallede bulunan bulaktır (Tahirov, 2021). (Harita 6)

Hem Dinar hem de Karabağ özelinde karanlık ve cevapsız kalan bir konu olan Göçerli, *Köçərli*, *Köçərili* meselesini çözmek için daha çok tarihi vesika gerekiyor olsa da, hem Karabağ’da, hem de Dinar’da aynı isimden bu köylerin bulunması, Dinar’a olan göçün Cevanşirlerle bağlantılı olması ve Dinar’daki Cevanşir oymağından Karabağlı Türkmenlerin de göç ettiği dönemi içinde bulunduran 1593 ile 1727 döneminde *Köçərli* oymağının Cevanşir içinde tarih sahnesine çıkma süreci meselesi, bu konunun dikkate değer olduğunu göstermektedir. Ayrıca *Köçərli* oymağı tarihsel olarak daha güneyde iken mevcut toponimlerinin daha kuzeyde olması da, tarihin belli bir döneminde güneyden kuzeye bir göçü işaret etmektedir.

Gödekli:

Gödekli sülalesi, Afyonkarahisar’daki saha araştırmaları sürecinde en çok Büyükkarabağ bölgesinde tespit edilmiştir. Bu sülale ismi üzerinden, Bolvadin bölgesi ile Azerbaycan coğrafyasını birbirine bağlayan bir ipucu tespit edilmiştir. Tezin ileriki sayfalarında bahsi geçen Göygöl bölgesi *Topalhəsənli* saha araştırmasında, köyün yerlisi olan Tarih Hesenov, köyün sülaleleri arasında *Gödəkli* ismini de zikretmiştir. İkisi de Bolvadin ve civarında Gence-Karabağ Türkmenlerinin sülale isimlerinin, Gence bölgesindeki bir köyde iki sülale adı olarak bulunması akrabalık bağına dair fikir verici bir durumdur. Ayrıca Azerbaycan’da *Gödəkli* isimli aileler ve sülalelerle bağlantılı olduğu düşünülen köyler vardır. Gedebe’deki *Gödəkdərə* köyü ile, Beylagan’da bulunan *Gödəkli* köyleri bunlardandır (Aliyeva vd., 2007a: 205, 207).^{32 33} (Harita 7) Azerbaycan Türkçesinde “kısa boylu, bodur” anlamına gelen *gödək* sözünün bir sülale adı olması yaygın olabileceği için, bu benzerliklere şüpheyle yaklaşılmalıdır. Ancak Göygöl’deki durum, birden çok sülale

³¹ Ayrıca bugün var olan *Köçərli* isimli yerleşimler de bu arazilere nazaran daha kuzeyde, *Terter* ve *Şuşa* civarındadır.

³² Aynı kaynakta belirtilen, Gubadlı’daki *Gödəklər* köyü, 1886 yılındaki sayımda 212 kişiden oluşan ve tamamı Şii ve Kürt bir köy olarak kaydedilmiştir (Svod Statističeskikh Dannih, 1893: 245). Bu durum, Laçın’daki *Çıraqlı* örneğinde olduğu gibi bir Türk oymağının kurduğu köyün boşalıp, zamanla Kürtlerle meskun olmasıyla açıklanabilir.

³³ Şeki ve Zakatala bölgesinde bulunan *Gödəkli* mahalle adlarının (Aliyeva vd., 2007a: 205) net bağı tespit edilememiş ve bu yüzden dahil edilmemiştir. Ancak tezin devamında gösterilen dil verilerinden de anlaşılacağı üzere, Karabağ ve Güney Azerbaycan’dan sözü edilen bölgelere göçler gerçekleşmiştir, dolayısıyla bu hususu not etmekte fayda vardır.

eşleşmesini gösteren bir durum olduğu için bir akrabalık bağına işaret etmesi daha muhtemeldir.

Gölegir:

Dinar/Dombayovası'nda XVIII. yüzyılda bir oymak adı olarak geçen ve zaman olarak da Gence-Karabağ göçüyle örtüşen bu aşiret adı, 1593 tarihli Gence-Karabağ Mufassal Defterinde *Gölegir* adıyla Berde'nin merkez kasaba nahiyesine kaydedilmiştir (Kırzioğlu, 1979: 216). Bu isimle bağlantılı görünen *Kolayır*³⁴ isimli köyler bugün Ağstafa, Berde ve Samuh bölgelerinde mevcuttur. Araştırmacılar bu toponimin gerçek isminin *Kolagir* olduğunu düşünmektedir (Aliyeva vd., 2007a: 207). Ayrıca Azerbaycan Türkleriyle meskûn Borçalı'da *Kolagir* isimli bir köy de bulunmaktadır (Ehmedli, 2018: 191) (Harita 8) ve bu isim *Gölegir* ile fonetik olarak daha yakındır. Her ne kadar Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğünde köyün yerlilerinin Ağstafa-Gazah yöresinden göçten bahsettikleri söylense de tarihi olarak bu ismin hem Azerbaycan sahası içinde hem de Anadolu'da Dinar'da yayılmasının Berde civarından başlıyor olması tarihi vesikalardan görüldüğü kadarıyla daha mantıklıdır.

Göyceli:

Bolvadin, Emirdağ ve Sultandağı'nın Gence-Karabağ Türkmenlerinin en yaygın sülalelerinden olan Göyceli'nin adı, aynı zamanda yine bu yörenin başka bir Türkmen oymağı ile aynı ismi paylaşan *Aşağı Kəsəmən*, *Dağ Kəsəmən* ve *Qıraq Kəsəmən* köyleriyle komşu olan *Göycəli* ve *Aşağı Göycəli* köylerinde bulunmaktadır ve bu köyler kuzeydeki Ağstafa bölgesindedir³⁵. (Harita 9) Kültürel olarak Gazah bölgesiyle aynı sahada bulunan Ağstafa'da da Gazah'ta olduğu gibi geçmişte bugün Ermenistan'da bulunan Göyçe Gölü'ne yaylağa gitme durumu mevcuttu. Bu yüzden “Göyçe Göl'e yaylağa giden” anlamında bir *Göycəli/Göyçeli* lakabının oluşması olağandır. Hatta Ermenistan'da bugün *Arpunk* adındaki bir köyün eski adı *Kəsəmən*'dir (Ehmedli ve Garamanlı, 2017: 107) ve köyü Ağstafa yöresindeki aynı adlı köyden yaylağa gidenlerin kurduğu bilinmektedir. Ancak başka bir ihtimal ise, tam tersine, bir tayfa, sülale ya da aşiretin bu köye ve sözü geçen göle adını vermesidir. 1593 tarihli Gence-Karabağ Mufassal Defterinde, bugünkü Yevlah bölgesine denk düşen Kazâ-yı Yavlak'ta *Gökçekli* oymağının da adı geçmektedir (Kırzioğlu, 1979:

³⁴ Bu isim yine aynı yöreden büyük bir aşiret birliği olan *Kolanı* ile benzer görünse de, buna dair bir kanıt henüz rastlanamamıştır.

³⁵ Osmanlı kayıtlarından 1727 yılındaki Gence-Karabağ Eyaleti'nin Mufassal Defterine göre Göyceli köyünün yanısıra Uğurlu, Molla, Mehmedgulu, Gaib, Velirza, Yahyalı, Pirmehmed köyleri de Göyceli/Göyçeli cemaatindendir (Ehmedli ve Mustafayev, 2019: 5) ancak bu köylerden Göyceli köyü haricinde bugüne gelebilen yoktur. Aşağı Göyceli köyü ise Sovyet döneminde Göyceli köyünden ayrılarak kurulmuştur.

213). Ayrıca *Göycəli* köylerinin bulunduğu tarihi *Şəmşəddil* bölgesinin bulunduğu coğrafyanın Çarlık dönemi vergi yoklamalarından bahseden kitapta, *Göycəli* isminin Türkiye'nin Çukurova-Toros hattında bulunan *Gökçeli* Varsak aşiretiyle bağlantılı olabileceğini, hatta Azerbaycan'a göçmüş Varsakların torunları olabileceğini ifade etmektedir. Müellif aynı zamanda bölgenin halkının Dulkadiroğlu arazisi kökenli *Şəmşəddil* ve *Zülqədər* aşiret-oymak yapılarıyla bağlantısını belirtmiştir (Ehmedli ve Mustafayev, 2019: 13-17, 10-11) dolayısıyla Göyceli oymağının Azerbaycan'a Çukurova-Dulkadir havalisinden gelmesi mümkün görünmektedir. Hem köy isminin sülale ismiyle uyuşması, hem benzeri örnek teşkil eden *Kəsəmən* köylerinin sözü edilen iki köye komşu olması (Harita 10), hem de isim benzerliği bulunan *Gökçekli* oymağının bu yörede olmasa da bu yöre gibi mevcut Azerbaycan sınırları dahilinde, Azerbaycan'ın batı yöresinde kalan Yevlah'ta bulunuyor olması, Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı'ndaki Göyceli sülalesine mensup Karabağ Türkmenlerinin, bu köyle bir akrabalık bağına sahip olduğuna dair güçlü deliller oluşturmaktadır. Aynı zamanda Varsak bağlantısı doğru ise, bahsedilen yerleşim ve oymak-sülaleler Oğuz-Türkmen tayfalarının göç tarihi hakkında eşsiz bir örnek teşkil etmektedir. Zira ataları, Azerbaycan'ın da bulunduğu Transkafkasya-İran arası hattan geçerek Selçuklular yahut daha sonrasında Anadolu'ya gelmiş, sonra muhtemelen XV.-XVI. yüzyılda Safeviyye tarikatı etkisiyle doğuya bir geri göçte bulunmuş,³⁶ sonrasında ise eldeki kayıtların gösterdiği üzere Anadolu'ya geri göçmüştür. Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı havalisinin tamamında mevcut olan *Göyceliler* ile birlikte, Bademli-Bolvadin havalisindeki *Kıldolaklı* sülalesi de bu bölgeyle bağlantılı olabilir. Zira Büyükkarabağ ahalisinden Ceylan Kemik'in ifadesiyle, köyün yaşlıları bu sülalenin Göycelilerden çıkma olduğunu belirtmiştir.

Hacıismailoğlu/Çiçekli:

Bolvadin ve Sultandağı bölgesinin sülalelerinden olan Çiçekliler veya diğer adıyla Hacıismailoğulları, iki farklı yoldan bahsedilen Gence-Karabağ coğrafyasıyla uyuşmaktadır. Cebrayıl rayonunun icra hâkimi muavini³⁷ Tapdıg Nesirov, Cebrayıl'da *Hacıismayıloğlu* sülalesinin varlığından bahsetmiştir. Aynı zamanda ise, *Çiçekli* isimli toponim ve hidronimlerin Cebrayılıların geçmişte sıkça yaylağa gittiği arazilerde bulunması ilgi çekicidir. Batı Zengezur'daki (bugünkü adıyla Syunik) *Həçəti* köyü (Harita 11) buna örnektir. 1988 yılında Ermenilerce ahalisi sürgüne tabi tutulan bu köyde, *Çiçekli* isimli bir

³⁶ Bölgenin ezici çoğunluğu Şii olduğu için (Ehmedli ve Mustafayev, 2019: 36), Varsaklardan bir oymak ya da cemaatin bu bölgeye göçünü izah edecek tek faktör, Safeviyye tarikatının XV. yüzyıldan itibaren başlattığı göç hareketidir. Ayrıca Göyceli sülalesine mensup yaşlılardan biri, Emirdağ/Davulga Göycelilerinin, bölgeye yerleşmeden önce Şii olduğu ve sonradan Sünnileştiği imasında bulunmuştur, (bkz. **Metinler**, 2:130)

³⁷ Türkiye'deki tanımla, vali ya da kaymakam yardımcısına denk düşer.

dere bulunmaktadır. Bu köyün, daha sonra bahsi geçecek olan ve Emirdağ/Davulga kasabasının bir mahallesiyle aynı ismi taşıyan *Sofulu* aşiretinden olması ilginç bir detaydır. Yine Sofulu aşiretinden olan ve aynı bölgenin bugün Sisiyan ismini taşıyan Karakilise bölgesinde yer almış olan *Murxuz* veya *Murğuz* isimli köyün de *Çiçəkli* isimli bir yaylasının olması (Rahimoğlu, 2017: 69-70, 90-92) bu durumun tesadüf olmama ihtimalini düşürmektedir.³⁸ Zira hem sülale adı hem toponimler uyuşmaktadır hem de Türkiye'deki köy silsilesinde bulunan oymak-sülale adı ve oykonimin eşleşme durumu vardır. Başka bir benzerliğe ise, saha araştırmaları sırasında rastlanmıştır. Gedebeş yöresinde *Çiçəkli* isminde bir köyün olması irdelenmeye değer görülmüş ve yerinde tetkik edilmiştir. Bu köyde yaşayan, 1934 doğumlu ve köyün eski idarecisi Şahniyar Gasımlı, bir dönem *Arabaçı* adı verilen köyün eski adının da *Çiçəkli* olduğunu, köy adının eskiye döndürülmesini de SSCB dağıldıktan sonra kendisinin talep ettiğini söylemiştir. Ermenistan'a sınır olan bu köyün, SSCB döneminde halen gidip gelen yaylası, Ermenistan tarafında kalmakta imiş. Bu yaylada ismi öğrenilemeyen endemik bir çiçeğin varlığı bilinmekte imiş ve Şahniyar Gasımlı'nın ifadesi ile SSCB döneminde uzmanlar sadece bir hafta açıp hemen solan bu türü araştırmak için özellikle köyün yaylasına gelmişler. Qasımlı'ya göre köyün adı buradan gelmektedir. Kendisi ve köyün çoğu 1928-1930 yılında Tovuz'dan kolhoz sebebiyle gelen Qasımlı, bu yayla isminin kendi gelişlerinden önce mevcut olduğunu iddia etmektedir. Köyün XIX. yüzyılda Gazah'tan, Göyce yöresi yakınlarındaki *Qaraqoyunlu* köyünden ve Gence ile Samuh arasındaki *Qarasaqqal* köyünden gelenlerce kurulduğuna dair bilgiler olsa da (Aliyeva vd., 2007a: 138) ismi veren ahaliye dair tatmin edici bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hacı İsalı, Hacıseli, Hacıseli:³⁹

Bolvadin ve Sultandağı Karabağ Türkmenlerinden olan bu sülalenin isminin benzeri, Cebrayıl'da *Hacı İsaqlı* şeklinde mevcuttur, *Şahvəlli* köyünün mahallesidir (Verdiyev, Kazımlı ve Albaliyev, 2014: 496). Aynı zamanda yine Cebrayıl'da *Kürdlər* ismiyle anılan köyün de eski adı *Hacısaqlı* şeklindedir. Bu arazi, iddiaya göre eskiden *Şotlanlı* aşiretinden Kürtlerin kışlak yeriydi. Daha sonra bahsedilen aşiret bu bölgeyi terk etmesine ve *Hacı İsaqlı* sülalesinin Kürtlerle bir bağının olmamasına rağmen, köyün adı eski sakinleriyle anılmaya devam etmiştir (Aliyeva vd., 2007a: 249). Özellikle Bolvadin havalisi Hacıselileri açısından bu durumun bir anlamı olmadığı açıktır. Zira Hacıseliler, yani *Hacı İsaqlı* sülalesinin

³⁸ Çiçekliler/Hacıismailoğulları, Azerbaycan'daki Sofulu ana kitlesinden kopan bir oymak-sülale olabileceği gibi, Azerbaycan'a Anadolu'dan göçmüş Dulkadır (*Zülqədər*) Türkmenlerinin *Çiçəkli* kolu ile de bağlantılı olabilirler, bkz. (Çingizoğlu ve Memmedova, 2011: 61). Bu konuya tezin bütünlüğü açısından girilmemiştir zira bu durum, Güney Azerbaycan bağlantısını da işaret ediyor olabilir.

³⁹ Bolvadin havalisindeki Hacı İsalılar, Kemikçiler sülale adıyla da bilinmektedir.

Bolvadin kolu, XVIII. başlarına gelindiğinde çoktan Afyonkarahisar hudutlarındaydı. *Şotlanlı* aşireti ise Karabağ bölgesine Türkmençay Antlaşması sonrasında, yani 1828 yıllarında İran Azerbaycan'ından gelmiştir (Aliyeva vd., 2007b: 223).

Hacımusaoglu/Zetuşağı

Cihanbeyli'nin Karabağ köyü dahil olmak üzere Bolvadin ve havalisi Karabağ Türkmenlerinde “Zetler”, “Zet Uşakları” adıyla geçen bu ailenin mevcut isminin asıl ismi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1844 tarihli mufassal defterde, *Göl Karabağı* köyünde “*Mahalle-i Zed (nâm-ı diğer) İzzet*” ifadeleri ve “*İzzet Mahallesi*” vurgusunun, sülale reisi mukabilinde bir şahıstan alındığı anlaşılmaktadır (Çelik, 2022: 55, 59). Sülalenin gerçek adının ise *Hacımusaoglu* olduğu, saha araştırmalarında edinen bilgilerle tescillenmiştir. Azerbaycan'ın Gubadlı bölgesinde, *Aşağı Xocamusaqlı* ve *Yuxarı Xocamusaqlı* köyleri mevcuttur. Bu isimler, Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğüne göre bir önceki başlıktaki *Hacı İsalı*, *Hacı İsaqlı* ismiyle kökteşlik bildirecek şekilde *Xacəəbuishaqlı* isminden bozularak gelmiştir. Bu köylerin ahalisinin geçmişte Gubadlı'da kışlayıp, Karakilise ve Zengezur'da bulunan *Qalacıq*, *Dəstəgird/Dəstəyird* ve *Mazutlu*⁴⁰ bölgelerinde yayladığı, şu an nüfusu Ermenistan tarafından sürülmüş olan bu köylerin ise bu aşiretin yaylaklarından köye evrildiği kaydedilmiştir (Aliyeva vd., 2007a: 283; Aliyeva vd., 2007b: 35). Buradan anlaşıldığı üzere, Gubadlı'daki yerleşimler bu aşiretin kışlaklarıdır. Aynı zamanda yine Karakilise'de bulunan ancak nüfusu 1920'deki Taşnak saldırılarıyla sürülen⁴¹, o tarihte yakılıp yıkıldığı için şu an var olmayan *Armudlu* da bu köylerden biridir (Rahimoğlu, 2017: 32). Baba tarafı aynı yöreden olan Ruslan Seferov'a göre ise, bu sülalenin adı *Xoca Musa İsaqlı* şeklinde de anılmaktadır ve Sofulu oymağıyla aslen bir kökten olmamakla birlikte, yoğun hısımlık bağları sebebiyle akrabalık kurmuş bir sülaledir. Dolayısıyla tüm bilgiler birleştirildiğinde, Bolvadin-Sultandağı havalisi Karabağlı Türkmenlerinden “Hacı İsalılar” ve “Zet Uşakları” kesin olarak aynı soydan türemişlerdir ve Cebrayıl – Gubadlı – Karakilise hattında konar göçer yaşamış atalara sahiptirler (Harita 12).

Hacılı/Hacılı:

Osmanlı kayıtlarında *Hacılı* obası Cevanşirlere bağlı olarak geçmektedir ve Okçular, Haydarlı, Kadılar, Yayalar ve Bambul gibi yerleşimlere 1701 yılında iskan edildikleri kaydedilmiştir (Orhonlu, 1963: 72). Bu ismi taşıyan aşiretin Akkoyunlu döneminde önemli

⁴⁰ *Qalacıq* ve *Dəstəgird* köyleri Türk nüfusun sürülerek Ermenistan'a dahil edilen Zengezur arazisindeyken, *Mazutlu* bugün Azerbaycan arazisinde bulunan Laçın'dadır.

⁴¹ Bir kısmının Yevlah'taki *Mal Binəsi* köyüne göçtüğü aynı sayfada yazmaktadır.

görevler üstlenmiş bireyleri çıkardığı, Uzun Hasan'ın komutanlarından *Emir İlyas-ı Hacılı*, *Arab-ı İzzeddin Hacılı* gibi isimlerden belli olduğu gibi, bir kabile ismi olarak da belirtilmektedir (Ebu Bekr-i Tihrani, 2014: 56, 95, 127). Bu aşiretin adı aynı zamanda 1593 tarihli Gence-Karabağ Mufasssal Defterinde de görülmektedir. Bugün Ağcabedi ile Ağdam'a denk düşmekte olan Karaağaç kazasında mukim olarak not edilen Hacılı ulusu, içinde Alisharlı, Bukavullu, Canılı, Çıracılı, Da'vılı, Davudlu, Demürçiler, Toñ Ali, Emir-Alyanlu, Emir-Hasanlu, Gazilü, Hindimallu(?), Halifeli, İsabeğlü, İsmail-Kadılı, Kadım-İsma'illü, Kağan-Erlü, Kara-Sofilu, Keremeddinlü, Korıkçılı, Koyunlu-Mahmad, Kul-Mahmudlu, Küreler, Mirhanilü, Sarsarlu, Sazağanlu, Semelü, Semelü-yü Artuç, Sökeli, Törelü isimli otuz oymağı ve ismi okunamamış iki oymağı içeren büyük bir konfederasyondur. Bu oymakların otuz tanesi Osmanlı yönetimini tercih ederek *dönük* olmuşken, bir tanesi⁴² Şah Abbas'a sadık kalarak Şahseven oluşumuna dahil olmuştur (Kırzioğlu, 1979: 210).⁴³ *Dönük* olan aşiretlerin en azından bir kısmı Dinar Cevanşirlerinin atalarını oluşturacak şekilde göçmüş olması, kalanların ise Azerbaycan'da bu isimle alakalı mevcut toponimleri miras bırakmış olması ihtimal dahilindedir. Bu aşiretler birliğinin ismini taşıdığı düşünülen köyler, Berde'deki ve Tovuz'daki *Hacılar* köyleri; Cebrayıl ve Şamahı'daki *Hacılı* köyleri ve Göyçay'daki *Hacılıkend* köyüdür⁴⁴ (Harita 13). Azerbaycan kaynaklarında, bu isimleri taşıyan köylerin ve Hacılı, Hacılar isimli oymak-tayfa yapılarının Dulkadir, Dulkadirli, *Zülqədər* isimleriyle bilinen Türkmen teşekkülüyle ilintili olduğu da iddia edilmektedir (Aliyeva vd., 2007a: 220-21). Akkoyunlu örnekleriyle beraber düşünüldüğünde, bu durum bir "göç-geri göç" örneğine işaret ediyor olabilir.

Hocalı:

Emirdağ'ın Bademli köyündeki saha araştırmalarında *Hocuklu* şeklinde not edilen bu ismi, Ahmet Caferoğlu hırıltılı h (x) harfine vurgu yaparak *Xocuxlu* şeklinde Bademli – Bolvadin – Büyükkarabağ yöresi sülalesi olarak kayıt etmiştir (Caferoğlu, 1939: 24). Bademli'deki sohbet sırasında o köyden olan ve daha önce bahsi geçen *Çıraklı* sülalesinden gelen Erdoğan Çıraklı, bu ismin Karabağ'da 1992 yılında soykırıma maruz kalmış *Xocalı* ile bağlantılı olduğunu söylemiş olsa da, bu durum bilimsel bir kanıt olarak alınmamış ve ismi kamuoyunda yer eden bir olayla tanınan bu yerleşime yakıştırma yapıldığı saha

⁴² Kırzioğlu'nun isim vermemesine rağmen bu oymağın meşhur Şahseven oymağı olan Halifeli / *Xəlfeli* oymağı olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Buradan, *dönük* kavramının mezhepten ibaret olmadığı, siyasi bir kavram olduğu, dolayısıyla Şah Abbas'ın Şii Türkmenleri de siyasi sebeplerden hedef almış olduğu görülmektedir.

⁴⁴ Azerbaycan'da *Hacılı* ve *Hacılar* isminde çokça köy olmasına rağmen, kaynaklarda ismini *Hacılı* oymağından aldığı belirtilen köyler bunlardır.

çalışmalarından sonra not edilmiştir. Ancak gerçekten de 1593 tarihli Gence-Karabağ Mufasssal Defterinde *Hocalu* oymağı not edilmiş ve “*an sakinan-i Gargar*” notuyla Gargar, Gerger, *Qarqar*, *Qərqər* isimleriyle bilinen coğrafi alanda yaşadıkları ifade edilmiştir (Kırzioğlu, 1979: 216). Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğüne göre ise *xocalı* bir tayfa, cemaat ismi olarak aynı zamanda bir etnonimdir. Bu etnonimin ismini verdiği, 1992’deki katliamın yaşandığı *Xocalı* ise, gerçekten de *Qarqar* sıra dağlarının olduğu arazidedir. Ayrıca kaynağa göre Füzuli’deki *Xocalı* dağı, Kelbecer’deki *Xocayurt* dağı, Gah-Mingeçevir arasındaki *Xocaşen* dağı silsilesi ile Salyan’daki *Xocalı*, isimlerini aynı addaki oymak-cemaat-tayfa-aşiret unsurundan almıştır (Aliyeva vd., 2007a: 249; Aliyeva vd., 2007b: 40). (Harita 14)

Kalenderli:

Bugün *Drahtik* adını taşıyan ve Ermenistan’ın Gegarkunik bölgesinde bulunan ama eski adıyla *Toxluca* olan, Göyçe bölgesinin tarihi *Çəmbərək* bölgesinde olduğu bilinen bu köyde, (Harita 15) *Qələndərli* oymak-sülale isimli ailelerin yaşadığı bilinmektedir. Göyçe Gölü havzası tezde vurgulandığı üzere Gence-Karabağ şeklinde anılan tarihsel bölgenin, Gazah bölgesi üzerinden etnik uzantısı olmuştur.

Kasımlı (Genceli):

Bolvadin-Sultandağı hattında bulunan ve kendisi de o köyden olan Rıza Selek’in belirttiği üzere başta Karapınar olmak üzere Sultandağı’ndaki Karabağlı Türkmenler arasında ekseriyet teşkil eden bu sülalenin bir ismi *Kasımlı*, bir ismi ise *Genceli* olarak bilinir. Bu hususta ilginç olan şudur ki, önce Safevilerin Urmiye hakimleri olan, sonra ise Azerbaycan’da hanlıkların kurulduğu XVIII. yüzyılda Urmiye Hanlığının hâkim sülalesi olan ailenin ismi *Qasımlı* olarak bilinir. Başka bir ilginç bilgi ise, bu aristokratik Güney Azerbaycan sülalesine adını veren Kasım Han İmanlı-Avşar’ın üç oğlundan birinin adı Genceli Han olarak kayıtlıdır (Çingizoğlu ve Avşar, 2008: 100). Aynı zamanda Güney Azerbaycan yöresinin Sünni Azerbaycan Türkleri olan Küresünnilerin bir diğer adı Kasımlılardır ve iddiaya göre bu oymaktan gelmedirler (Yücebaş, 2019: 74).

Kesemen:

Ahmet Caferoğlu’nun 1939 tarihli saha çalışmasında “*Kösämänli*” ismi Caferoğlu’nun doğrudan dikkatini çekmiştir ve kendisi de bu ismin Gence’ye bağlı (sonradan Ağstafa olacak) Gazah bölgesinde bulunduğu dikkat çekmiştir. Caferoğlu, bu oymak isminin Davulga ve etrafında olduğunu belirtmiştir (Caferoğlu, 1939: 24). Ancak bu sülale, tüm Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı havalisi Karabağ Türkmenlerinde ortaktır. 1593

tarihli Gence-Karabağ Mufasssal Defterinde “Kesemen” ismi birden çok kez geçmektedir. Bugün Ağstafa’ya denk gelen *Ahıstâbad* arazisi için Kırzıoğlu, şunları yazmıştır:

“Gence Vilayeti’nin Ahıstâbad Sancağı’nın ‘Aran-i mezbûr’ (Ahıstâbad Aranı / Kışlağı) Nâhiyesi’nde, Pâdişâh Hâssları’ndan ‘Böyükçay ve Cısr-i Hocabazarı ilâ Âb-i Kür (Hocapazarı Köprüsü’nden Kür ırmağına varınca) Nehr-i mezbûrda, hudâî tut bağçeleri olup, kadimden Karamanlı ve Kesemenli Cemâ’atleri’nüñ ve Kelb-i Ali Bek mülkleri imiş.” (1979: 207). Aynı defterde Kesemenli cemaatinin adı “Cemaat-i Kesemenli, tabi-i Koçum Bek ve Zülfikar Bek, kendü Nehirlerinde ziraat ederler” şeklinde geçmektedir (1979: 207).

Buradan Karamanlı cemaatiyle bir bağlantısı olduğunu anladığımız Kesemenlerin bugün yaşayan temsilcileri içinde de “Karamanlı” vurgusu mevcuttur. İkisi de Ağstafa’nın *Aşağı Kəsəmən* köyünden olan Hüseyin Helilov ve Hakkverdi Bey Kesemenli, bunun halk arasında yaygın bir söylence olduğunu belirtmiştir. Ayrıca köyün halk kahramanlarından *Qaçaq Kərəm* hakkında, *Hüseynbala Oruclu* tarafından yazılan *Düşmən Qardaşlar* romanının başında, şöyle bir ifadeye yer verilir:

“Şu an Türkiye’de yaşayan, Kesemen soyadını taşıyan çok aile vardır. Onların bazılarıyla sohbetlerimizden anlaşılmaktadır ki, rivayete göre Kesemenler Oğuz boylarından Karamanoğullarının bir koludur ve XI.-XII. asırlarda Konya’ya yerleşmişlerdir. Sonradan Kesemenlerin bir kısmı Erzurum’a göçmüş, daha sonra orayı beğenmeyerek Gazah bölgesine yerleşmiş ve şimdiki *Qıraq Kəsəmən* ve *Dağ Kəsəmən* köylerini kurmuşlardır. Sonradan bunlardan tekrar Türkiye’ye göç edenler de olmuştur.” (Oruclu, 2003: 5).

Elbette bu ifadeler halk söylenceleridir ve kesinlikleri yoktur. Ancak bu tarz aktarımlar, yine de ilginç bilgiler vermektedir. *Kəsəmən / Kesemen* sülalesi ya da oymağı, ilginç şekilde Bolvadin, Emirdağ ve Sultandağı Türkmenlerinin Azerbaycan’da izlerini sürerken bağlantı noktası görevi görmektedir. Bu durum hem Karamanlılar hem Çıraklılar hem Göyseliler hem Karamemmedliler hem de Topalhasanlılar için geçerlidir, hepsinin ortak noktası Kesemenlere komşu olmak ya da Kesemenlerin bilinen en eski köyü olan *Qıraq Kəsəmən* ile bağlantılı olmaktır. Bu yüzden, özellikle 1593 kaydında adı geçmeyen Çıraklılar, Karamemmedliler ve Topalhasanlılar dahil olmak üzere, Afyonkarahisar’daki çoğu sülalenin Kesemenlerden koparak oluşup oluşmadığı sorusu cevap beklemektedir. Ayrıca *Kolayır* köyünün Ağstafa’da olması da Kesemenlerin Dinar’a kadar bağlantılarının olup olmadığını düşündürmektedir.

Türkiye Türkçesi alanı içinde Afyon, Isparta/Keçiborlu, Denizli/Tavas, Aydın/Bozdoğan ve Koçarlı, Balıkesir/Burhaniye, Bursa/Karacabey ve Orhaneli, Kütahya/Simav, İstanbul, Malatya, Antalya, Muğla, Kırıkkale/Lüleburgaz ağızlarında

“Çobana alışkın ve sürünün önünde giden dört yaşda keçi ya da koyun” anlamına gelen *kösemen* (TDKb, 2019: 2973) sözüyle bağlantılı görünen *Kəsəmən* ismi, Azerbaycan’da esas köken yeri olan *Qıraq Kəsəmən* ve yine eski bir köy olan *Dağ Kəsəmən* ile birlikte, Sovyet vaktinde *Qıraq Kəsəmən* köyünden çıkanların kurduğu *Aşağı Kəsəmən* köy adlarıyla Ağstafa bölgesinde bulunmaktadır. Bununla birlikte Gedebeý bölgesindeki *Kəsəmən* köyünün XIX. yüzyılda kurulduğu⁴⁵, Samuh’taki *Kəsəmən* köyü hakkında ise XVIII. yüzyıl sonlarında, Gürcistan’ın Kartli ve Kaheti Kralı Irakli döneminde *Poylu*, *Salahlı*, *Kəsəmən* tayfalarına mensup Azerbaycan Türklerinin Gence Hanlığı arazisine göç ettirildiği bilgisi Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğünde yer almaktadır (Aliyeva vd., 2007a: 146, 278; Aliyeva vd., 2007b: 54). Ağstafa ve Gazah yöresinde *Yenigün*, *Zəlimxan*, *Qaçaq Kərəm*, *Çaylı* ve *Bala Çaylı* köyleri (Oruclu, 2003: 6), Gedebeý’de *Qızıltorpaq*, *Moruqlu* köyleri de (Aliyeva vd., 2007a: 304; Aliyeva vd., 2007b: 427) Kesemen oymağının yaşadığı köyler olarak kayıt edilmiştir, Gence şehrinin Çaylı mahallesinin de XVII. yüzyıllarda Ağstafa’daki *Kəsəmən* köyünden gelenlerce kurulduğu bilinmektedir (Allahverdiyev, 2020: 53).⁴⁶ Saha çalışmasında öğrenildiği üzere Gedebeý’de *Çanaqçı* ve *Düz Rəsullu* köyleri de *Kəsəmən* sülalelerini ihtiva etmektedir. *Kəsəmən* oymağına mensup *Moruqlu* köyünden Ceyhun Kesemenli ve *Düz Rəsullu* köyünden halk ozanı Refig (Smail) Helilov, Gedebeý yöresindeki köylerine bu göçün XVIII. yüzyıl ya da daha eskiden gerçekleştiğini söylemiştir. Bunlara ek olarak bugünkü Ermenistan’ında kalan *Basarkeçər* (*Vardenis*) arazisinde SSCB’nin dağılma sürecine kadar Türk nüfusa sahip olan, Arpunk (*Kəsəmən*) köyü de *Qıraq Kəsəmən* ahalisi tarafından kurulmuştur ve Ermenistan’ın aynı arazisinde eski ismi *Vəliağa* olan *Zod* köyü de aynı yöreden gelen göçlerle kurulmuştur. Kesemen oymağının bir mensubu olan Iğdır/Evci köyü doğumlu Hüseyin Kesemen, Nahçıvan’ın Şerur bölgesindeki *Kərimbəyli* ve *Vərməziyar* köylerinin Göyce-Gazah yöresinden göçen Kesemenlilerin, kervancılık ve hayvancılıkla meşgul bir kolu tarafından kurulduğunu belirtmiştir. (Harita 16) Hüseyin Kesemen’e göre Kesemenlerin bu kolu daha sonra XX. yüzyılda farklı tarihlerde Iğdır’a göçmüş, ilk gelen aileler Iğdır/Karakoyunlu’da Şerur’daki köyle aynı isimli Kerimbeyli köyünü kurmuş, son gelen aileler ise siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı 1930’larda Stalin dönemi SSCB’sinden Türkiye’ye iltica etmiş ve Iğdır’ın Evci köyünde yerleşmiştir.

⁴⁵ Ancak saha çalışmalarında edinilen bilgiler, Gedebeý yöresine *Kəsəmən* tayfa-oymağının XVIII. yüzyıl ya da daha öncesinde varlığını göstermektedir.

⁴⁶ Namlet Allahverdiyev’in sözü edilen kitabında *Qaramanlı* ve *Çıraqlı* mahalleleri de geçmektedir.

1886 tarihli nüfus sayımında Yelizavetopol vilayetine bağlı Gazah bölgesi içinde bulunan *Dağ Kəsəmən* tamamı Tatar ve Sünni olan 826 kişiden müteşekkilen, o dönem *Aşağı Kəsəmən* ile beraber kayda alınan *Qıraq Kəsəmən* tamamı Tatar ve Şii olan 3305 kişiden oluşmaktadır (Svod Statistiçeskih Dannıh, 1893: 257). Ayrıca Osmanlı belgelerinde Ahıstabad'da yani bugünkü *Qıraq Kəsəmən* ve *Dağ Kəsəmən* köylerinin bulunduğu Ağstafa'daki ahali 1593'te bile ikinci yani yerleşik tarımcı geçerken, Göyçe Gölü arazisine yakın, *Basarkeçər* arazisi içindeki *Kəsəmən* ise *Qarapapaq* ("Karapapak") yani konargöçer aşiret mensubu olarak kayda alınmıştır (Ehmedli ve Garamanlı, 2017: 107). Bu durum, aynı soydan olan Kesemenliler hakkında fikir belirtmeyi zorlaştırmaktadır. Bu yüzden Afyonkarahisar'a XVIII. yılında gelen kollarının Şii mi, Sünni mi olduğunu bilmenin çok zor olduğu gibi, kısmen konargöçer, kısmen yerleşik olan bu ahalinin Azerbaycan alanı içinde nerelere dağıldığını tespit etmek de uzun tetkikatlar gerektirmektedir.

Karamanlı:

Akkoyunlu saray tarihçisi, *Kitab-ı Diyarbekriyye* yazarı Ebu Bekr-i Tihrani'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere ***Karamanlı*** oymağı XV. yüzyılın ikinci yarısında Berde'nin hâkimi olan oymaktır (Ebu Bekr-i Tihrani, 2014: 305, 332-333, 335). Faruk Sümer'e göre Karakoyunlu döneminden beri Gence ve Berde bölgesinde yaşayan bu oymağın, İç Anadolu'daki Karaman ile ve Karamanoğulları Beyliği ile hiçbir alakası yoktur, ismini *Karaman* isimli bir beyden almaktadır (Sümer, 1999: 54; Sümer, 2001: 434). 1593 tarihli Osmanlı belgelerinde ise bugün Şemkir isimli yörede bulunan *Aranî-i Şemkür* ve Ağstafa'ya denk düşen *Ahıstabad* bölgelerinde anılmaktadır (Kırzioğlu, 1979: 206-207). Karamanlı oymağı-aşireti ile ilintili oronim ve oykonimler Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde görülmektedir. Buna örnek olarak Ağdam'dan *Qarmandağ* ve *Qaramandağ*, Laçın'dan *Qarmanbəytəpə*⁴⁷, Şamahı'dan *Qaramandağ* oronimleri; Göyçay'dan *Qaraman*, Gubadlı'dan *Qaraimanlı/Qaramanlı*, Neftçala'dan *Aşağı Qaramanlı* ve *Yuxarı Qaramanlı*, Yevlah'tan *Qaramanlı* toponimleri örnek verilebilir. Ayrıca Yevlah'ta aynı adlı köyün yakınında *Qaramanlı* tepesi başka bir oronim örneği iken, hidronim örnekleri olarak Göyçay'dan *Qaramanarx*, Kelbecer'den *Qaramanlı* deresi, Şamahı'dan *Qaramanbulaq* örnekleri mevcuttur (Aliyeva vd., 2007a: 56; Aliyeva vd., 2007b: 32-33). Ayrıca bugün

⁴⁷ Bu yer adı bulunamamıştır, aynı kaynakta Laçın sınırları içinde belirtilen *Qəhrəmanbəy* tepesi ise Karamanlı oymağıyla değil, Gehreman isimli bir şahsın ismiyle bağlantılı olarak kaydedilmiştir (Aliyeva vd., 2007b: 50).

Ermenistan’da bulunan tarihi Göyce bölgesinde de *Qaraman* veya *Qaraiman*⁴⁸ isimli bir köyün mevcudiyeti bilinmektedir (Mirmahmudova, 2015: 64). Burada en kilit bölge Yevlah’tır. Zira 1727 tarihli Gence-Karabağ İcmal Defterinde Yevlah için geçen isimlendirme, *Yavlak Karamanlı* şeklindedir (Bilgili, 2002: 23) ve Berde havalisindeki varlıkları Tihrani’den anlaşılacağı üzere XV. yüzyıla uzanmaktadır. Bugün de Yevlah rayonunda ama aynı zamanda Berde’ye daha yakın olan *Qaramanlı* köyü mevcuttur. (Harita 17)⁴⁹ Bu durum, bahsedilen *Qaramanlı* oymak-aşiretinin altı asır gibi uzun bir süre içinde aynı yerde meskûn olduğunu göstermektedir. Ancak köy halkından Tariyel İsmayilov ve Canpolad Meherremov ile yapılan sohbetlerde, köy halkının kendisinin Konya-Karaman bölgesinden geldiği konusundaki bilgilerinin yeni kazanılmamış olduğu, dededen aktarılan bilgi olarak geldiği not edilmiştir. Ancak tarihi kayıtlar XV. asra kadar süreklilik gösterirken, bu iddia gerçekçi görünmemektedir.

Afyonkarahisar bölgesinde ise, Karamanlı oymak-sülale adı en çok Bademli’de ve Bademli’yle yakından akraba olan Avdan gibi köylerde bulunmaktadır. Bu ahalinin atalarının XVIII. yüzyılda Yevlah ya da Berde üzerinden doğrudan gelmesi muhtemel olmakla birlikte, Ağstafa’daki Karamanlı-Kesemenli durumu, daha kuzeyden geldiklerine de, Kesemenlerin aslen Karabağ düzünden olup daha sonraları kuzeye açıldığına da delalet olabilir. Ayrıca 1593 kaynağında Kazak ve Karaman’ın iki kardeş olduğu ifadesinin bulunması (Kırzioğlu, 1979: 207)⁵⁰, Kesemenler ile Karamanlıların daha eski bir bağlantısının olup olmadığını sorgulatmaktadır. Göyce havalisindeki Basarkeçer yöresinde de Kesemenli ve Kara(i)manlı köylerinin komşu olması (Harita 18) ilginç bir ayrıntı olmakla beraber Ağstafa yöresindeki Kesemenlilerde de “Karaman” ismine dair aile söylencelerinin olması, Karamanlılar ile Kesemenlilerin köken birliğine dair başka bir ipucudur.

Karamehmedli/Karamehmetli/Karamemmedli:

Bu sülale daha çok Emirdağ/Davulga ve havzasında yaygın olup, Azerbaycan yöresinde haklarında bulunan saha araştırmaları bilgileri birbirinden çelişkili ve uzak durmaktadır. Gedebeş yöresindeki *Qaraməmmədli* köylüleri, doğrudan *Qıraq Kəsəmən*

⁴⁸ Bu köyün ismi, Türklerin Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına zorunlu göçünden sonra 1991 yılında Ermenistan tarafından *Kahakn* olarak değiştirilmiştir. Sovyet döneminde Vardenis (Basarkeçer) rayonuna bağlı olan bu köy, bugün Gegarkunik eyaletine bağlıdır. Bu köyün içinde, Emirdağ-Bolvadin’deki Kesemer/Kesemen sülalesinin lakabı olan “Karagözlüler” sülalesinin bulunması, aynı köyün Kesemenliler tarafından kurulan Kesemen/Arpunk köyüne komşu olması da dikkate değerdir.

⁴⁹ Gubadlı’daki *Qaraimanlı* köyünün de *Qaramanlı* oymağından türediği iddiaları olsa da bu kesin değildir, *İmanlı* isimli bir sülaleden türediği iddiası da mevcuttur (Aliyeva vd., 2007b: 25), bu yüzden haritaya dahil edilmemiştir.

⁵⁰ Burada kastedilen *Kazak*, Ağstafa’nın dahil olduğu Gazah havalisinin oymakları anlamındadır.

köyünden çok eskiden göç ettiklerini söylemektedir. Gedebeý'deki *Kəsəmən* köyüyle de komşu olan (Harita 19) *Qaraməmmədli* köyünde, Kesemenlerle dayılık tarzında bir akrabalık ilişkileri olduğu kanaati vardır ve bu akrabalığın çok eskilere dayandığı söylenmektedir. Yevlah'taki *Qaraməmmədli* köyünde yapılan saha araştırmasında ise, Cinli İbrahim ve Dörvet isimli iki kardeşin Karabağ-Ağdam'daki *Kolanı-Alağalı*⁵¹ köyünden göçerek bu köyü kurduğu, veyahut aynı bölgeden göçen *Qaraməmmədli* isimli bir beyin bu köyü kurduğu, köyün yerlisi olan Vüqar Hetemov tarafından aktarılan bir söylencedir. Komşuları olan *Qaramanlı* (Harita 20) köylüleri ise başka bir kökenden bahsetmekte, *Qaraməmmədli* ahalisinin Azerbaycan'ın ulusal kahramanlarından *Qəmlo* ile akraba olduğunu belirtmektedir. Bu durumda, *Qaraməmmədli* köyünün aslının Azerbaycan Türklüğünün tarihi bölgelerinden, şimdi Ermenistan'da bulunan ve Iğdır'ın Aralık ilçesine komşu olan *Vedi* bölgesinden gelmesi lazımdır. Azerbaycan arazisindeki diğer *Qaraməmmədli* köyleri ise Ağsu ve Füzuli bölgesindedir. Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğüne göre bu iki köy de *Qaraməmmədli* isimli sülalelerce kurulmuştur (Aliyeva vd., 2007b: 33). (Harita 21) Ancak Yevlah'taki köyün *Qaramanlı* isimli köye coğrafi yakınlığı dışında, Gedebeý harici hiçbir yöreden bu sülalenin Afyonkarahisar bağlantıları hakkında detaylı bir ipucuna ulaşılammıştır.

Mercanlı:

Mercanlı sülale ismi, Afyonkarahisar Karabağlılarında en çok Bolvadin/Büyükkarabağ yöresinde yaygındır. Azerbaycan'da ise temel dağılım noktası *Böyük Mərcanlı* köyü olan üç adet *Mərcanlı* yerleşimi vardır: *Böyük Mərcanlı*, *Cocuqmərcanlı* ve *Yuxarı Mərcanlı*. Cebrayıl içindeki diğer *Mərcanlı* köyleri XIX. yüzyıl ve sonrasında koparak oluşmuştur. Toponimler Sözlüğüne göre Cebrayıl arazisindeki bu *Mərcanlı* köylerinin kökü Berde civarındaki *Sofulu-Mərcanlısı* yani *Lənbəran* köyüne dayandırsa da, *Mərcanlı* obalarından inkişaf eden dört farklı köyün yani Berde'deki *Lənbəran* ve yine Berde'deki *Gülgəzli Mərcanlısı* adıyla bilinen *Gülgəzli* köylerinin aynı kökten gelmesine meşhur etnograf Çingizoğlu şüpheyile bakmaktadır. Zira bu köyler arasında mezhep farkı vardır, Cebrayıl'dakiler Sünni iken, *Lənbəran* köyündekiler Şii'dir. Çingizoğlu mezheple kökenin alakasının olmadığını ancak aynı bölgedeki obaların farklı mezhepte olmasının kuşku olduğunu belirtir (Aliyeva vd., 2007a: 110, 141; Aliyeva vd., 2007b: 285; Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 215-216) *Mərcanlı* obasının etimolojik ve coğrafi menşei hakkında farklı görüşler vardır. İsimlerinin, Azerbaycan ve Ortadoğu

⁵¹ Bu köy bulunamamıştır.

coğrafyasını yöneten Moğol asıllı Celayirlilerin Bağdat valisi olan Hoca Mercan'dan geldiği iddiası da, asırlardır hayvancılıkla uğraştıkları için isimlerinin *Malcanlı* olması ve bunun "Mercanlı" biçimine evrilmesi de, isimlerinin doğrudan kıymetli taş olan mercandan geldiği iddiası da mevcuttur ama hiçbiri kanıtlanamamıştır. Mercanlı obasının tarihi konusunda da muğlak durumlar mevcuttur. Çingizoğlu, tarihi kayıtlarda Mercanlı obasının Otuz İkilli / Cevanşir, Hacılar, Kaçar gibi hiçbir temel Karabağ boy-oymak konfederasyonuna dahil edilmemiş olmasını tuhaf karşılamakta, muhtemelen XVI. yüzyılda *Otuz İki* konfederasyonuna dahil olarak kaynaklarda sözü geçip, XVII. yüzyılda kayda alınmayan *Xancanlı* ve *Qırğallı* oymaklarının Mercanlı oymağına dönüşecek şekilde isim ve şekil değiştirdiğini iddia etmektedir ve şahıs adları, aynı bölgeden göç geçmişi gibi kanıtlar sunmaktadır. Ancak Çingizoğlu, Karabağ-Cebrayıl bölgesinin Mercanlı oymağının kökenine dair asıl ipuçlarını eserinde yazmasına rağmen üstüne gitmemiştir. Bunlardan biri, konargöçer hayat tarzını yakın zamana kadar sürdürmeleridir. Diğer ise, Zengilan'ın *Hacallı* köyünde (Harita 22) 1868 yılında defnedilmiş birinin mezar taşında, aslen Mercanlı'dan olduğunu gösterecek şekilde "*Abdulla bin Məhəmmədəğaxan Mərcani*" isminin yazmasıdır (Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 214-219). Bu iki nokta önemlidir zira Mercanlı köylerinin ahalisi hem yakın döneme kadar konargöçerdi hem de bu ahalinin Zengezur bölgesine uzanan bir göç yolları vardı. Genelde Karabağ yöresi dahil olmak üzere Türk coğrafyasında, kışlanan yer zamanla köye dönüştüğü için çoğu Türk lehçesinde de "kışlak" ve türevleri köy anlamına gelmektedir. Bu durumda, konargöçerliği zamanla terk etmiş Mercanlı'nın kışlağının Mercanlı köyü olduğu söylenebilir. *Mərcanlı düzü*, *Mərcanlı çuxuru* isimli arazilerin ise, Sofulu oymağının durumunda olduğu gibi *Qarakilsə* (Sisiyan) bölgesindeki *Ərəfsə*⁵² içinde olması şaşırtıcı değildir (Elekberli ve Veliyev, 2021 :161, 176). Bu durum, Sofulu, Mercanlı gibi oymakların veyahut sülalelerin *Hacı İsaqlı*, *Xocamusaqlı* örneğinde olduğu gibi Cebrayıl ile Karakilise hattı arasında ortak göç yolunu kullandığına işaret eder ve Bolvadin-Sultandağı havalisine gerçekleşen göçlerden önce beraber yaşamış olmaları da ihtimal dahilindedir. Mercanlılarla ilgili yerleşimlerin haritasına (Harita 23) bakıldığında Zengezur'daki Erefse'den, Cebrayıl'ın Mercanlı köylerine kadar bir hat oluşması da bu durumu işaret etmektedir.

Mercanlılar hakkında bir başka husus ise, Doğu Anadolu'ya kadar süregelen bir göç hattının varlığına dair ihtimaldir. Cebrayıl'ın Büyük Mercanlı'sının yerel yazar ve şairi, emekli öğretmen Mehemedali Mehdihanlı, Mercanlı köyünün XVI. yüzyılda Anadolu'dan

⁵² İsmi 1968 yılından sonra Ermenice *Arevis*'e çevrilmiştir. Bu köy, Zengezur bölgesinin Nahçıvan ile tam sınırında bulunmaktadır.

geldiğini hem kitaplarında not düşmüş hem de yüz yüze belirtmiştir (Mehdihanlı, 2018: 8). Bu iddia, Gubadlı’dan başlayarak Cebrayıl ile devam eden ve Füzuli’ye kadar uzanan, konargöçer aşiretlerle meskûn olan, Karabağ’ın güney ve düzlük hattında oldukça yaygındır. Füzuli rayonunun *Qoçəhmədli* köyünde de Erzurum yöresinden kan davasından göçme iddiası vardır (Çingizoğlu, 2012: 36). Aynı zamanda Karakiliseli Ruslan Seferov, aslen Karakilise bölgesinden olanlar arasında *Xocamusaqlı* soyunun “gelme” olarak bilindiğini ve Doğu Anadolu coğrafyasından göçlerine dair bilgiler olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebinin mutlaka konargöçer tayfaların göç rotalarıyla alakası olmalıdır. Zira, Karakilise’de ya da Doğu Zengezur’da yaylayan bir aşiretin, böyle bir bağı ıgdır, Ağrı, Erzurum, Van veya Kars ile de kurması coğrafi açıdan zor değildir.⁵³

Sonuç olarak, Bolvadin/Büyükkarabağ’daki *Mercanlı* sülalesi ile, *Böyük Mərcanlı* başta olmak üzere *Mərcanlı* yerleşimlerinin akrabalığı gayet olasıdır. Zira *Hacıseli*, *Zet Uşağı*, *Çiçekli* ve *Sofulu* gibi, *Sofulu* hariç hepsinin Büyükkarabağ ve etrafında yoğunlaştığı sülalelerde, Azerbaycan’da eşleşen yerleşim ve oymak-tayfaların Zengezur-Karakilise hattında yaylayıp, Karabağ’da kışlama ortak noktası bulunmaktadır. Bu şartı sağlaması, *Mərcanlı* obasının Büyükkarabağ havalisi Mercanlılarıyla akrabalığına dair bir işarettir.

Okçular:

Dinar’da doğrudan köy adı olarak ve geçmişte aşiret adı olarak bulunan bu isim, 1593 Gence-Karabağ Mufassal Defterindeki *Okçılı* tayfasıyla uyushmaktadır ve bu tayfa, Berde kazasının merkezinde olarak kayda alınmıştır (Kırzioğlu, 1979: 219). Azerbaycan’da *Oxçu* isimli hidronimler ve bugünkü Ermenistan arazisinde kalan bölgelerde ise toponimler mevcuttur. Bunlara örnek olarak Zengilan’da Aras’ın sol kolu olarak akan *Oxçu*, Kelbecer’de yine bir akarsu adı olarak *Oxçuçay* bulunmakla beraber, (Harita 24) Ermenistan’da bulunan Zengezur, Şöreyel⁵⁴ gibi tarihen Türk nüfusuna sahip olmuş arazilerde *Oxçu* isimli köylerin varlığı kayda geçmiştir (Aliyeva vd., 2007b: 142).

Sarıcalı:

Emirdağ’ın Bademli köyünde Yurtyapan ailesinin sülale adı olan Sarıcalı ismi, özellikle Karabağ ile ilgili çoğu kaynakta geçen bir isimdir, çünkü bu isim aynı zamanda Karabağ Hanlığının kurucu oymağı olan Cevanşirlerin Sarıcalı koluna aittir. Özellikle Mirza Adıgözel Bey tarafından yazılan Karabağname, bu ismin açıklanmasında sıkça kullanılan bir hikâyeye kaynaklık etmiştir. Bu hikâyeye göre, hanlığın kurucusu olan Penahali Han’ın

⁵³ Ayrıca burada mezhep faktörü de önemlidir. Şii kökenli yerleşimlerde Anadolu bağlantısı Safeviyye Tarikatı döneminden açıklanabilirken, Sünni kökenli olanlarda ise iktisadi faktörler gibi başka unsurlar aranmalıdır.

⁵⁴ Türkiye-Ermenistan sınır hattında, Ardahan ve Kars hudutlarından biraz daha doğuda kalan arazi.

aynı ismi taşıyan dedesinin dedesi Penahali Bey, Gence-Karabağ Beylerbeylerine hizmet eden bir memur olmak yerine, Karabağ'a gidip orada Cevanşir oymağında yaşamayı tercih etmiştir. Bundan sonra orada zengin ve güçlü hale geldikten sonra evlenmiş, çocuğunun adını Ali koymuştur. Oğlunun sapsarı ve ortalığı aydınlatan rengi yüzünden, oymaklarına Sarıcalı adı verilmiştir (Ferzaliyev, 2006: 37). *Çəmənli Sarıcalısı* köyünde yapılan saha araştırmasında ise, Şah İsmail döneminde yaşayan *Sarıcalı* adlı bir beyin 7 oğlu olduğu, en küçük oğuldan türeyen koldan ise Karabağ Hanlığının kurucusu Penah Ali Han'ın soyunun geldiği ifade edilmiştir. Sarıcalıların isminin özellikle 1727 Gence-Karabağ İcmal Defterinde başlıyor olması, bu konuda çoğu araştırmacıyı halk söylenceleriyle yetinmeye itmiştir. *Sarıcalılar/Sarıçalılar*, söz konusu defterde, Karabağ reayasından, Haçin ve Ternekird'de kışlayan ve Kuştas/Toprak Bulak'ta yaylayan, Keştak'ta Kelekiark'ta ekincilikle meşgul olan şekilde kayıtlara geçmiştir (Bilgili, 2002: 27). Bu tarihlerden öncesine inmek için, yetersiz olsa da kanıtlar mevcuttur. Zira 1593 yılındaki kayıtlarda, yine aynı oymağın dahil olduğu bilinen Otuz İkili Ulusunda *Sarıcalı* adına evrilmesi gayet muhtemel olan "*Sarı Hacılu*" ismi geçmektedir (Kırzioğlu, 1979: 212). Yine de bu oymağın Cevanşirlerden ayrı zikredilmiş olması soru işaretidir. Tarihi kaynaklardan görülmektedir ki, Sarıcalı oymağının en azından bir kısmı yani Karabağ Hanlığının kurucu unsuru olan aile, tez boyunca bahsedilen *dönük* tayfalar aksine Şah Abbas'a sadık kalmış ve onun güvenini kazanan Sarıcalı İbrahim Halil, Şah Abbas tarafından Cevanşir'i de kapsayan Otuz İki'nin başına getirilmiştir (İsmailov, 2014: 128). Burada bahsedilen İbrahim Halil, meşhur Penah Ali Han'ın atalarındandır.

Normalde Cevanşirler *Otuz İki* konfederasyonuna, Sarıcalılar ise Cevanşir'e bağlıdır. Ancak 1593'de Otuz İki'nin içinde bulunan Cevanşir oymağı, 1727'deki kayıttan anlaşıldığı üzere bu konfederasyonun terkibinden çıkmış, 25 oymaktan oluşan bir ele dönüşmüştür (Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 90). Muhtemelen Halil İbrahim Han gibi yöneticiler etkisiyle siyasi gücünü arttıran Sarıcalılar, bağlı oldukları Cevanşir oymağını da daha güçlü ve etkili hale getirmiştir. Sarıcalı ismini taşıyan köyler, Ağdam, Ağcabedi, Cebrayıl ve Terter'de bulunmaktadır. Ağdam'daki köylerden biri Karabağ Savaşı döneminde terk edilen ve hâlen iskana açılmamış *Dərgahlı Sarıcalısı* köyüken, diğer köy ise halen meskûn olan ve hiç işgale uğramamış bölgede bulunan *Çəmənli Sarıcalısı* köyüdür (Aliyeva vd., 2007b: 175). (Harita 25) Bu köylerden *Çəmənli Sarıcalısı*, saha araştırmasıyla ziyaret edilmiştir. Bu köyden Rehber Piriye, bu köyün 1750'lerde, Penah Ali Han'ın kendi oymağını ve akrabalarını bu bölgelere yerleştirmesiyle kurulduğunu belirtmiştir. Bu durumda Afyonkarahisar/Emirdağ/Bademli köyünde bulunan Sarıcalı oymağının doğrudan bu

köyden gelme ihtimali yoktur, zira o yöre için XVII. yüzyıl göçü ile gelme durumu vardır. Ancak sözü edilen köyler yine Bademli’de yaygın bir sülale olan Çıraklıların Azerbaycan’daki eşleniği olan *Çıraqlı* ismini taşıyan, daha önce sözü edilen Ağdam’daki köye oldukça yakındır. (Harita 26) Bu yüzden Ağdam yöresi Sarıcalılarının, Emirdağ yöresindeki Sarıcalılarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu, aynı köyden göç ile olmasa da, bazı oymakların tarih boyunca birlikte hareket etmesi gibi bir durumla izah edilebilir.

Sofulu:

Karabağ’ın en önde gelen boy-tayfa-aşiret-oymak birliklerinden yani “Ulus”larından olan Otuz İkililer içinde bulunan Sofulular hakkındaki kayıtlar, 1727 Gence-Karabağ İcmal Defteri ile başlamıştır. Bu kayıtta Sofulu Oymağı; Haçın ve Tornagud’ta ekincilikle uğraşan, Mahur Dağı eteklerinde kışlayan ve yaylağa Revan’da Kızıltepe’ye giden bir oymak olarak tarif edilmiştir (Bilgili, 2002: 23). Ancak Sofuluların daha önce de bu isimle var olmuş olabileceğine dair izlere aslında ilk olarak 1593 kaydında rastlanmaktadır. Zira *Hacılı* ulusunun içinde *Kara-Sofulu* ismi de geçmektedir (Kırzioğlu, 1979: 209).

Bugün Sofulu ismi doğrudan Azerbaycan sınırlarında mevcut köy ismi olarak Ağdam, Cebrayıl ve Gazah bölgesinde geçmektedir (Aliyeva vd., 2007b: 193). En yoğun olarak kimlik ve kültürlerini yaşattıkları Gubadlı’da ise *Sofulu* oymağına ait olduğu bilinen köyler ise *Çərəli*, *Göyyal*, *Saldaş*, *Ballıqaya* ve *Boynəkər* isimlerini taşımaktadır. Zengilan’daki *Ağbiz* köyü de Sofulu oymağındandır. Ermenistan’da 1988’den başlayan süreçten sonra boşaltılan Sofulu köyleri arasında Karakilise’deki *Ərəfsə*, *Gığı*, *Murxuz* ve *Sofulu* bulunmaktadır (Rahimoğlu, 2017: 71, 90, 111, 124). Sofulular çoğu açıdan ilginç coğrafi bağlantılar barındırmaktadır. Gubadlı ve Karakilise arasında yaylak ve kışlak hayatı sürdürdükleri hem 1727 Osmanlı kaydında, hem de bugüne ulaşan yakın dönem verileriyle sabittir. Bu Gubadlı-Karakilise sürekliliğinin Cebrayıl ile de bağlantılı olduğu açıktır zira Cebrayıl’da Sofulu oymağına ait olarak *Sofulu*, *Pirəsəd*, *Saracıq*, *Yavsullu* ve *Zeyvə* yerleşimlerinin ismi geçmektedir, *Qarağac* köyünde de Sofululardan haneler bulunduğu bilinmektedir⁵⁵ ve Cebrayıl’da bu sayılan yerleşimlerin yakınında bulunan *Hacı Qaraman Ocağı*, Gubadlı’dan Sofuluların gidip geldiği dini ziyaretgahlardandı (Rahimoğlu, 2017: 143-144). Cebrayıl’ın yerel araştırmacı ve edebiyatçılarından, Cebrayıl’ın Dağtumas köyünden Alisahip Eroğul ile yapılan görüşmede Cebrayıl ve Gubadlı ahalisinin birbiriyle

⁵⁵ Bu yerleşimler sadece Sofulu ve Karağac hâlen mevcudiyetini korumaktadır. Zamanla yerleşik hayata geçilmesiyle, kışlak yeri olan bu yerleşimlerin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Saracık ahalisinin ise, bugün Füzuli’de bulunan *Saracıq* köyüne göçtüğü tahmin edilmektedir.

tasavvufi bağlarının güçlü olduğu bilgisi alınmıştır. Hatta ilginç bir iddia ile, ziyaretgahından bahsedilen *Hacı Qaraman*'ın Osmanlı tarafından Sünniliği korumak için yollandığını ve bunun Gubadlı, Cebrayıl gibi yörelerin mezhebini muhafaza etmesinde önemli yer tuttuğunu söylemiştir.

Sofulular ayrıca ilginç şekilde hem Ağdam ile hem Gazah-Ağstafa ile bağlantılıdır. Ağdam'da bulunan *Sofulu*, *Boyəhmədli* (*Şəfibəyli*) ve *Mollalar* köylerinin doğrudan Sofulu aşiret birliğine dahil olduğu bilinmekte birlikte, *Qaraman Baba Piri* isimli bir ziyaretgah da bu coğrafyada, *Şəfibəyli* köyünde bulunmaktadır (Rahimoğlu, 2017: 153). İlginç olan şudur ki, Ağdam havalisi *Xıdırlı* köyü hariç ekseriyetle Şii'dir. Belirtildiği üzere *Qaraman Baba* ya da *Hacı Qaraman*, Cebrayıl-Gubadlı havalisindeki Sofulularda Sünnilik temelli sevilen bir din büyüğüdür. Dolayısıyla bu ismin bu coğrafyaları bağlaması ilginçtir. Aynı zamanda Sofulu aşireti Tovuz-Gazah-Ağstafa hattına doğru kuzey bölgelerle, Gubadlı ve Cebrayıl gibi güney bölgeler arasındaki bağlantı noktalarını teşkil etmektedir. 1727 tarihli Osmanlı belgelerinde, Tovuz bölgesinde Sofulular kaydedilmiştir ve Tovuz'da *Sofular* isimli bir köy bulunmaktadır. Gazah bölgesinde de *Sofulu* köyü mevcuttur. Ağstafa bölgesinin *Sadıxlı* köyünde de, Sofuluların yaşadığı önemli köylerden olan Gubadlı'nın *Çərəli* köyünün ismiyle aynı olan bir değirmenin bulunması ve Gazah'ın İkinci Şıhlı köyünde *Çərəlilər* sülalesinin yaşaması, bu bağlantının başka bir kanıtıdır (Rahimoğlu, 2017: 143-144; Aliyeva vd., 2007a: 136). (Harita 27) Ayrıca Gubadlı'nın Cicimli köyünden meşhur mutasavvıf Seyyid Nigari'nin Gazah ile bir bağının olması ve o bölgeye Türkiye'ye muhaceret etmeden önceki hayatı boyunca çokça gidip gelmesi, hakeza Gazahlıların bölgenin başka bir Seyyid ve din büyüğü olan Mir Mehmed Ağa 1946 yılında öldüğünde onun türbesinin dikilmesi için Gazah'tan gelip bu konuda Gubadlı ahalisine yardımcı olması gibi dini-tasavvufi boyutlar da Gazah-Gubadlı bağının ilginç bir boyutu olarak Gubadlı'nın *Çərəli* köyünden Geray İsmayılov ve Nadir Hesenli'den öğrenilen detaylardır.

Tez boyunca bahsedildiği üzere, Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı Karabağlılarından Kesemenlerin daha çok Gazah-Ağstafa, Çıraklıların Gazah-Daşkesen ve Ağdam, Karamehmetlilerin Ağstafa-Göygöl bağlantıları tespit edilmiş Hacıseliler, Zetler, Mercanlılar ve muhtemelen Çiçekliler ise Karabağ'ın güney uçlarından Nahçıvan-Zengezur hattına uzanan bir süreklilik arz etmiştir. Sofulular, Afyonkarahisar Karabağ Türkmenlerinin tüm bu sürekliliklerini aynı anda barındıran bir sülale veyahut aşiret olması hasebiyle ilginçtir. Emirdağ/Davulga'daki Sofulu mahallesi ve bu mahallenin kurucusu olduğu tahmin edilen Eminliler, bu açıdan ele alınmalıdır. Aynı zamanda bu mahallede mukim olan ama sülale ismi tıpkı Eminliler gibi Azerbaycan'da direkt ulaşılamayan Hacımamlılar (Hacı

İmamlılar) da Sofulularla ilintili olabilir. Bu durum muhakkak ki göç yollarını aydınlatacak ipuçları verecektir.

Gence şehir merkezinde de bir *Sofulu* mahallesi bulunmakta olmakla beraber, Gence şehir tarihi üzerine uzmanlaşmış Namlet Allahverdiyev'e göre bu ismin tayfa ismi olan Sofulularla alakası bulunmamaktadır ve bu isim tamamen tasavvuf bağlantılı bir isim olarak değerlendirilmelidir (Allahverdiyev, 2020: 367-387).

Tekeliler:

Emirdağ'ın Davulga havalisinde kullanılan *Tekeli* isminin, Safevi Devletinin büyük kurucu aşiret-oymak teşekküllerinden Tekelilerle ilgisinin olup olmadığı kesin değildir. Karabağ'a *Təklə* adıyla iskan olunan Tekelilerin varlığı kesin olmakla birlikte, Karabağ'daki mevcudiyetlerinin Afyonkarahisar havalisine iskan süreci olan XVII.- XVIII. yüzyıllar öncesinde mi sonrasında olduğu net değildir (Çingizoğlu ve Bahşaliyev, 2007: 202-205). Ayrıca ana geliri tarım ve hayvancılık olan Davulga gibi bir belde bu lakap normal karşılanmalıdır. Yine de Tekeli, bir ortaklığı işaret etme ihtimalinden ötürü not alınması gereken bir isimdir.

Topalhasanlılar:

Topalhasanlı sülalesi, Afyonkarahisar'da en yoğun olarak Büyükkarabağ civarında mevcuttur. Aynı isimli *Topalhəsən* köyü, Göygöl'de de tespit edilmiştir (Aliyeva vd., 2007b: 245) (Harita 28). Bu köyün ahalisinden 1951 doğumlu Tarih Hesenov ile yapılan söyleşide, köyün *Daş Salahlı* ya da *Qıraq Kəsəmən* gibi Ağstafa-Gazah civarı bir bölgeden 400 yıl önce göçmüş, *Topalhəsən* lakaplı biri tarafından kurulduğu öğrenilmiştir. Ayrıca köydeki sülaleler içinde **Gödekliler**, diğer adı Mesmalılar olan **Garamemmedliler** ve Gehramanlılar bulunmaktadır. Bu durum, bu köyün oluşum sürecinde Emirdağ ve Bolvadin'e göçmüş birden fazla sülalenin aynı anda etkili olabileceğine işarettir.

Sonuç olarak, Afyonkarahisarlı Türkmen aşiretleriyle bağlantılı sülale, köy ve oymakları Azerbaycan içinde tespit etmek, zor olsa da imkânsız değildir ve görüldüğü üzere kesin sonuç veren çokça örnekle de bu durum kanıtlanmıştır. Ayrıca Çıraklı, Topalhasanlı, Karamemmedli gibi sülalelerinin Azerbaycan uzantılarının her şekilde *Qıraq Kəsəmən* civarıyla bağlantılı çıkması, Kesemenlerin bir çeşit üst oymak ya da birden fazla sülaleyi doğuran ana kaynak olduğunu düşündürmektedir. Hacıselilerin, Zetler ile aynı sülale olması gibi durumlar da bu bağlamda ele alınmalıdır. Elde her şekilde şu coğrafi dizilim

durmaktadır: Gazah-Ağstafa bölgesinden sürekli Göygöl, Gedebeş gibi daha güney uçlara olan göçler, Cebrayıl-Gubadlı-Zengezur hattı ve Çıraklı ile Sofulu örneklerinde olduğu üzere bunların kesişim noktası olan, ayrıca Sarıcalıların yoğunlaştığı Ağdam. Bu coğrafyaları incelemek, XVI. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başında Azerbaycan tarihinde gerçekleşen nüfus hareketlerini de aydınlatacaktır. Başka bir önemli husus ise, araştırılan oymak ve sülalelerde mezhepsel bir birliğin olmadığı görülmüştür. Bu sülaleler tarihten bugüne takip edildiğinde kimisi Sünni, kimisi Şii olarak kaydedilmiştir. Aynı kökten gelip aynı sülale adını taşıyanlar içinde bile mezhep farkı görülebilmektedir. Ahmet Caferoğlu'nun 1939 yılındaki saha çalışması sırasında not ettiği bir husus da bu konuda dikkat çekicidir. Caferoğlu'na göre 75 yaşında olan *Davulgalı Hayta oğlu Mustafa* isimli ihtiyar, halen köy ahalisinde Kızılbaşların mevcut olduğunu, Kızılbaşlığın kökten sürme olduğu, sonradan bu mezhebi benimseyenlere “daldan enme” denildiği ve halen o günlerde Eskişehir'e yakın Yahnikapan, Harmandalı, Karatepe, Sarıgavak gibi yerlerde Kızılbaş ayinleri yapıldığını ifade etmiştir (Caferoğlu, 1939: 25). Dolayısıyla Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı havalisine yerleşen Gence-Karabağ Türkmenlerinin tamamının olmasa da bir kısmının Şii olarak bölgeye göçtüğü söylenebilir. Bu durum, Şah Abbas'ın söz konusu oymaklara karşı tavrının ve bu oymakların Osmanlı'ya göç sebebinin mezhepsel değil siyasi olduğuna işaretir.

Bolvadin, Emirdağ ve Sultandağı'ndaki Gence-Karabağ Türkmenlerinin kökenleri hakkında ise, şu şekilde tahminde bulunulabilir:

Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesi (Ağstafa-Gazah) ve Göyçe havalisiyle bağları olanlar:

Çıraklılar, Gödekliler, Göyceliler,⁵⁶ Kalenderliler, Karamehmetliler, Kesemenler, Topalhasanlılar. Bu sülalelerin üçü (Çıraklı, Göyceli ve Kesemen) iki bölgede de ortakken, ikisi (Kalenderli ve Karamehmetli) sadece Davulga bölgesinde bulunmaktadır. Gödekliler ve Topalhasanlılar ise sadece Bademli-Bolvadin hattında ve uzantılarında bulunmaktadır.

Cebrayıl hattından, Nahçıvan-Zengezur hududuna kadar uzanan, yaylak – kışlak ilişkisi üzerinden Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarının güneybatı hattına paralel giden bölge ile bağlantılı olmaları muhtemel olanlar:

⁵⁶ Ve halk ifadelerine göre onlardan türemiş olan *Kıldolıklılar*.

Çiçekli (Hacıismailoğulları), Hacıseliler, Mercanlılar, Sofulular, Zetuşağı (Hacımusaoğulları). Bu sülaleler, Davulga'da Sofulu mahallesi adıyla toponim olarak yaşayan ve bu mahallede mukim Eminliler ve Hacımamlılarla bağlantılı olabilecek **Sofulu** dışında tamamen Bademli-Büyükkarabağ-Sultandağı havalisi bağlantılıdır. Yine aynı bölgeden olan Genceli adıyla anılan Kasımlıların ise, muhtemel Güney Azerbaycan bağlantısı bu kategoriye dahil olabileceklerini işaret etmektedir. Dolayısıyla Büyükkarabağ bağlantılı çoğu oymak, esasen bu hattan gelmektedir⁵⁷.

Doğrudan Karabağ düzünden (Ağdam, Terter, Berde ve civarı) ve Karabağ'ın iç dağlık bölgelerinden (Haçın ve Gargar) gelmiş görünenler:

Karamanlılar ve Sarıcalılar bu kategoriye dahilken, bir ihtimal ile Hocuklular da bu kökten geliyor olabilir. Bu sülaleler daha çok Bademli-Bolvadin-Sultandağı havalisiyle ilintilidir, en yoğun oldukları yer de Bademli köyüdür. Ayrıca Sofulu, Çıraklı gibi etnonimlerin/patronimlerin de sözü edilen Karabağ bölgesi ile kesiştiği görülmektedir.

Tüm Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı yöresi bağlantılı oymaklara beraber bakıldığında, kuzeybatıda Gazah-Ağstafa-Tovuz, güneybatıda Zengezur-Arazbar, doğuda ise Dağlık ve Aran Karabağ olmak üzere bir üçgen ortaya çıkmaktadır (Harita 29). Afyonkarahisar'ın Doğu ve Kuzeydoğu ilçelerinde yaşayan Gence-Karabağ kökenli oymaklar, bu üç bölgeden de göçen ahaliyi ihtiva ettiği için, Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı yöresindeki oymakların anlaşılması bu hususun aydınlatılmasında önemli rol oynayacaktır. Ayrıca Azerbaycan içindeki Türk oymakları daha çok araştırıldıkça, XVII. yüzyıl öncesinde bu yörelerde nasıl göç yolları olduğu açığa çıkacaktır.

Dinarlı Karabağ Türkmenleri, yani Afyonkarahisar/Dinar Cevanşirleri ise folklorik açıdan daha az oymak, soy-sülale bilgisine sahip oldukları için onların araştırması daha zordur. Ancak onların da tarihi belgeler ve yerleşim yerleri açısından tutarlılık göstermeleri, bu konunun da yeterince detaylı bir araştırma ile çözülebileceğini göstermektedir. Şimdilik, Karabağ ve Batı Azerbaycan özelinde Azerbaycan coğrafyasında geniş bir alanı kapsayan toponimler ve oymak-sülale adları bu bölgenin Türkmenleriyle eşleşmiştir.

⁵⁷ Bu durumun dilbilimdeki karşılığına dair bir noktaya, “Azerbaycan Türkçesi ağızları ile gramatik benzerlikler” altbaşlığında değinilmiştir.

2.3. Dil

Bolvadin ve Emirdağ yörelerinin Gence-Karabağ Türkmenlerinin ve Dinar havalisinin Cevanşir Türkmenlerinin ağız özellikleri incelendiğinde, hem bu farklı bölgelerin ağızlarında bir birlik durumu görülmüş hem de Azerbaycan Türkçesiyle bağlantılar tespit edilmiştir. Azerbaycan Türkçesiyle olan bağlantıların bazıları Anadolu ağızlarında da görülebilen özelliklerdir. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi birbiriyle yakın akraba ve geçişken Batı Oğuz lehçeleri olduğu için, durum normaldir. Ancak bazı özellikler özgündür. En çok leksik hususlarda bu özgün benzerlikler tespit edilirken bazı fonetik ve morfolojik örnekler de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Dilbilimsel benzerlikler, Azerbaycan Türkçesinin edebi dilinde görülen genel benzerlikler ve ağızlar ile kıyaslandığında görülen diyalektolojik benzerlikler olmak üzere iki şekilde tasnif edilebilir.

2.3.1. Azerbaycan Türkçesi ile genel benzerlikler

Azerbaycan'ın tarihi olarak *Gence-Karabağ* olarak anılabilecek bölgesinden yöreye yapılan göçler, görüldüğü üzere kanıtlanabilir ve bu göçlerin dile etkisi olması, ağız özelliklerini etkilemesi de beklenebilir. Zira bu Gence-Karabağlı Türkmenler köy kümeleri halinde yaşamaktadır. Daha önce bu köyler üzerine yapılan çalışmalar da, saha çalışmaları sırasında edinilen bulgular da bu durumu desteklemektedir.

2.3.1.1. Azerbaycan Türkçesi ile genel fonetik benzerlikler

Fonetik benzerlikler, yörede ilk araştırmayı yapan Ahmet Caferoğlu'nun da dikkatini çekmiştir. Ses bilimsel olarak cümle ortasında ve sonunda /k/ sesi yerine Azerbaycan Türkçesindeki hırıltılı h, yani /x/⁵⁸ grafeminin kullanıldığını belirten Caferoğlu, buna örnek olarak “*soyxa, baxmax, dirmix, yaxtı*” örneklerini vermiştir (1939: 27). Aynı zamanda Osman Göker'in “Bolvadin'deki Türkmen-Karabağ köylerinin ağız (giriş-inceleme-metin-sözlük)” tezinde, sözcük sonundaki ve ilk heceden sonraki /k/ sözünün sızıcılaşarak /h/ olmasının Azerbaycan Türkçesinde tipik olduğunu belirtilmiş, aynı özelliğin Bolvadin Karabağlılarında *ah-* (“akmak”), *ahdar-* (“aktarmak”) *çih-* “çıkmak”, *yih-* “yıkmak”, *soluh,*

⁵⁸ Caferoğlu ve Şenyiğit'ten alıntı yapıldığı yerlerde kullanıma sadık kalmak üzere /x/ şekli kullanılsa da, tezde genel olarak hırıltılı h'yi temsil etmek için /h/ şekli tercih edilmiştir.

“soluk” *balıh* “balık” örneklerinde yaşadığını belirtmiştir. Bolvadin’deki Karabağlı Türkmenlerin komşusu ve uzantısı olan Sultandağı Karabağlılarında da bu duruma rastlanmaktadır.

Yavuz Şenyiğit’in “Sultandağı Ağzı” adlı tezinde buna örnek olarak *oldux* “olduk”, *arıyax* “arıyoruz”, *toxu-* “doku-” şekilleri verilmiştir (2006: 24). Hatta bu özellik Sultandağı’nda Karabağ Türkmen ağzı açısından ayırıcı bir özelliktir zira bu duruma aynı ilçedeki diğer köy ağızlarında, Aydın – Kütahya ve Antalya kökenli Yörük köylerinde rastlanmamaktadır (2006: 323).

Bolvadin’deki Karabağ Türkmenlerinin Konya/Cihanbeyli’ndeki uzantısı olan Karabağ köyü de bu konuda örnek teşkil etmektedir. Bu köyün ağzında da *yuha* “yufka”, *gırh* “kırk”, *yoħluħ* “yokluk”, *çıħ-* “çık-” gibi örneklerde söz içi ve sonunda aynı ünsüz görülmektedir (Ölker, 2020: 66). Leyla Karahan’ın Afyonkarahisar’ın dahil olduğu Batı Grubu Ağızlarının I. Grubu için atipik olduğunu beyan ettiği, “Bu bölgelere yakın zamanda yerleşmiş bulunan Türkmen toplulukları ağızlarında”, özellikle Dinar ve Emirdağ özelinde mevcut olduğunu belirttiği bu özellik (2017: 129), saha çalışmasında muhtelif ilçelerde tanıklanmıştır. Bolvadin ilçesindeki ses kaydından, bu durumla örtüşen bazı buluntular şu şekildedir:

Harman savuruyadıħ, geceleyin de cecini yiyediħ harmanın. Buğdasını eliyediħ. (5: 30)

Gız gelin olacaħ çuval toħunacaħ, çuval ederdik. Gıza verilmiye. İpi boyanırdı, gapiya iyilirdi, toħunurdu. Şu gadar enlikte toħunurdu. (5: 45)

Dedem halı toħutuyadı⁵⁹, halı veriyedi. (5: 50)

Dinar’da Akpınarlı (Horu), Yıprak, Okçular başta olmak üzere Karabağ kökenli Cevanşir aşiretinin iskân edildiği köylerde de bu durum Bilal Uysal’ın Dinar üzerine yaptığı saha çalışmalarında tanıklanmıştır (2007: 23). Saha çalışmalarında da bu durumla örtüşen örnekler mevcuttur. Dinar’ın Okçular köyünde *Mesela şu anda elli dene gelinimiz var Gadılar’dan, biz gelin aldıħ buriya. Bizim köyde bek gız yoħ* (1: 30) ve *eridirsin çoħca* (1: 40) örneklerinde aynı durum görülmektedir.

Bu gelişime aynı zamanda Emirdağ ilçesindeki Karabağ Türkmen köylerinde, Bademli ve Davulga’da da denk gelinmiştir:

Aziħ alırdıħ, o gunun baharında yoħsuzluğudu. (...) Yusuf, yoymacılara çöreħ götürürdüm. (...) ekmek gızartırdıħ, neyse yımırta gaynatırdıħ, ondan keyyi, añarı-beri

⁵⁹ Bu örnekte Azerbaycan Türkçesindeki *toxu-* biçiminin birebir saklandığı görülmektedir.

alırdıh, tomatı *alırdıh*, biber *alırdıh*, *gederdi*h. Ağda *gatarıdıh* yoğurda, yoğurda ağda *gatarıdıh*. (3: 20)

Onları *yapaca*h yoğ şimdi. (...) Oymaç yapallardı, yumurta gollardı bişirip, başka yoğ. O zaman bişe yoğudu. Arpa bığday. *Burça*h da ehdi. Zeğerek de ehdi. Nohut da ehdi. Misir ekerdik. Bostan ekerdik, gavın garpız *eherdi*h. (...) Yarma, dövme, her şeyi kendimiz *yapıyadı*h. (4: 25)

Aynı zamanda göçüşme/metatez olayının da Azerbaycan Türkçesi ile bir ortaklık teşkil ettiğini vurgulayan Göker, *örge*-, *dorgu*, *torpa*h örneklerini “öğren-”, “doğru”, “toprak” sözlerinin karşılığı olarak buna örnek göstermiştir (1996: 78). Bu örneklerden *torpa*h sözünün Azerbaycan Türkçesinde doğrudan *torpaq* şeklinde varlığı görülürken, *örge*- biçimine benzer biçimler ölçümlü dilde bulunamasa da, Azerbaycan Türkçesinin muhtelif ağız bölgelerinde görülebilmektedir. Muğan bölgesi, Nahçıvan yöresi (Culfa, Ordubad, Şahbuz), Karabağ sahası ve Zakatala, Gah vilayetlerinde görülen *örgənir* biçimi ile, Gazah’ta kayda alınmış *öryəner* biçimi buna örnektir (Şiraliyev, 2008: 114). Ayrıca Afyonkarahisar ağızları üzerine geniş bir tasnif yapan Erdoğan Boz da, Afyonkarahisar ağızlarının geneline göre Bolvadin’deki Karabağ Türkmen ağızlarında ünsüz göçüşmelerinin daha sık görüldüğünü belirtmiştir (Boz, 2022: 139). Bu duruma yöreden alınan ses kayıtlarında da rastlanmıştır:

Bi de kirpit vermişler, Rus kirpiti. O kirpitler şöle böyüğümüş. (2: 20)

*Dorgamac ederdi*h (3: 25)

eşki suluyan, yoğurtluyan, geri goyan, dağıtıyan, duzluyan. (5: 70)

Bu örneklerin tamamı Azerbaycan Türkçesinde doğrudan eşleniğe sahip olmasa da Karabağ göç hikayesi olan Kuzeydoğu Afyonkarahisar yöresi köylerinde, diğer komşu köylere kıyasla ünsüz göçüşmelerinin daha sık rastlanması not edilmesi gereken bir durumdur. Zira Azerbaycan Türkçesini Türkiye Türkçesinden ayıran fonetik özelliklerden biri ünsüz göçüşmesidir ve bu durumun Azerbaycan ile tarihi bağları olan köylerde bulunması kaydadeğerdir.

Göker başka bir örnek olarak “dökerken” yerine *tökende*, “dokumak” yerine *tohu*- kullanımlarını not ederek bunun da Türkiye Türkçesindeki söz başı *d*- yerine, Azerbaycan Türkçesinde *t*- kullanımının bu yöredeki örneği olarak belirtmiştir (1996: 79). Dinar’ın Yıprak köyünde de, “dokumak” fiili benzer şekilde kaydedilmiştir:

*tohurdu*h, geceleri *tohurdu*h (Uysal, 2006: 319)

Bu örneklerden *tök-* ve *tökəndə* örnekleri, *toxu-* biçimi doğrudan Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur. Burada ortak özellik, söz başında /t/ ünsüzünün muhafaza edilmesinde görülmektedir.

Sahadan alınan ses kayıtlarında da bu durum şu biçimlerde kaydedilmiştir:

İzmir'den Ahdeniz'e töküyürler (2: 70)

mezerin üstüne tökellerdi evveldən. Yangısını alsın deyə su tökellerdi (3: 70)

herkeş bi yerde tökülü yatardı (3:105)

Gız gelin olacağ çuval tohunacağ, çuval ederdik. (...) gapıya iyilirdi, tohunurdu.

Şu gadar enlikte tohunurdu. (5: 45)

Dedem halı tohutuyadı, halı veriyedi. (5:50)

Derleme Sözlüğü'nde *tökmek* biçiminin sadece Kars'taki Ahıska Türklerinde ve Konya/Kadınhanı'na yakın dönemde göçmüş Karaçay-Malkar Türklerinde görülmesi (TDK, 2019b: 3981), bu durumun Anadolu Türkçesi açısından tipik olmadığını göstermektedir.

Başka bir örnek olarak Göker, yörede “pişmek” yerine *biş-*, “parmak” yerine *barmaq* sözlerinin kullanıldığını belirtmiştir (1996: 79). Bu örnekler Azerbaycan Türkçesinde *biş-* ve *barmaq* şekilleriyle mevcuttur. Bu durumla paralel olarak saha çalışmasında tanıklanan biçimler şu şekildedir:

ocağda bişirdik, yidik dedi (2: 85)

yarmayı şaapardıh şoo buğdadan, bişirirdih (3: 40)

garıştıırır onu bişirirdih (5: 30)

Azerbaycan Türkçesinin bir diğer özelliği olan başında *b-* > *m-* gelişimi de hem Dinar hem de Emirdağ ve Bolvadin sahalarında görülür. Dinar/Kadılar'dan:

anam menim (...)

men (...) siz *menim* evladımsınız. (Uysal, 2007: 305)

Dinar/Okçular'dan:

(...) gitdim men, (...) men esgerdē (...) (Uysal, 2007: 309)

örnekleri, Türkiye Türkçesinde “ben” olarak kullanılan I. tekil şahıs zaiminin, Çölovası yöresinde Azerbaycan Türkçesine benzer şekilde *men* biçiminde kullanıldığına yönelik kanıtlardır. Bu duruma Emirdağ/Davulga köyünden bir ses kaydında da denk gelinmiştir:

mennen kaç saat (2: 75)

Aynı zamanda Dinar/Haydarlı köyünde *atlara mindik beygir atlara mindik* (Uysal, 2007: 292) şeklinde kullanılan biçimin, tez için yapılan saha çalışmasında *Ata minerlerdi, at govarlardı* (5: 10) biçimiyle tanıklanması da, Türkiye Türkçesinde umumiyetle “binmek” şeklinde istifade edilen fiilin *min-* şeklinde kullanımının Dinar ve Bolvadin yörelerinde mevcut olduğunu göstermektedir. Erdoğan Boz da Dinar’ın Türkmen ağızlarında sözcük başı *b-* > *m-* değişmesinin tipik olduğunu “ben > men” örneği üzerinden belirtmiştir (2022: 140).

Başka bir ses kaydında ise, Türkiye Türkçesinde umumiyetle “bin” şekliyle kaydedilen “1000” sayısının, *min* şeklinde telaffuz edildiği tanıklanmıştır:

Min dohuz yüz on iki Balkan Savaşı (2: 85)

Bolvadin’in Derekarabağ köyünden kaydedilen şu satırlar, Azerbaycan Türkçesindeki dar ünlüler önünde söz başı /y-/ düşmesinin Afyonkarahisar Karabağ ağızındaki bir kalıntısı olarak da görülebilir:

Oradan bi ilan gelmiş şahmaran isminde (...) ilan da onu peynir yapmış gusmuş (...) ondan evveli şahmaran ilanıyle (...) (Göker, 1996: 91)

Bolvadin’in Ortakarabağ köyünde ise, Azerbaycan Türkçesindeki *tük* sözüyle denkleşen bir örnek kaydedilmiştir:

deve tükü derik (Göker, 1996: 142)

Başka bir ortak fonetik özellik ise Azerbaycan Türkçesindeki /ə/ seslerinin korunması veya öndamaksıllaşma ile oluşan *a* > *e* değişimleridir. Göker, buna örnek olarak “böyle” yerine *bələ* kullanımı örneğini vermiştir (1996: 78). *Bələ* biçimi ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde doğrudan mevcuttur.

Saha çalışmasında denk geline bir başka özellik öndamaksıllaşmanın yoğunluğudur ve bu durum Azerbaycan Türkçesiyle benzerlikler ortaya çıkartmıştır. Bazı öndamaksıllaşma örnekleri şu şekildedir:

Özel bir isim olan “Aliçomak” ismi, söz konusu ses olayı sonucunda *Eliçomah* şeklinde telaffuz edilmiştir:

Eliçomah var ordan gelen. (2: 130)

“Asker” sözünün *esger* şeklinde telaffuzu Davulga’daki kayıtlarda mevcuttur:

boyuna esgeri gözedlermiş (2: 65)

Varıdı esger. (5: 110)

Yöre ağızlarıyla ilgili tezlerde de, saha çalışmalarındaki buluntularla uyumlu örnekler mevcuttur. Göker'in tezinde, Bolvadin'in Ortakarabağ köyünde de *esger* kullanımı tanıklanmıştır:

deden esgerdeydi dört sene esgerlik etti (...) gedenden keyli esgere (...) (1996: 140)

Dinar'ın Çölovası yöresinde de *esger* kullanımı, Ocaklı, Okçular ve Yıprak köylerindeki bu örneklerde tanıklandığı üzere işlek görülmektedir⁶⁰:

esgerler geldi, esgerler geldi (...) (Uysal, 2007: 295)

(...) men esgerde (...) esgerli elli sekizinci. (...) biz o derede äsgerlik⁶¹ (...) (Uysal, 2007: 295)

(...) esgere getdim (Uysal, 2007: 317).

Bu şekil, Azerbaycan Türkçesinde *əsgər* şeklinde mevcuttur.

“Merhamet” sözünün *merhemet* telaffuzu sadece bir kayıta örneklenmiştir⁶²:

merhemete geliyi. Bizim atçı merhemete gelmiyi (2: 50)

Bu örnek, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *mərhmət* biçimiyle doğrudan eşleşmektedir.

“Vade” sözünün *vede* şeklinde telaffuzu saha çalışması esnasında edinilen ses kayıtlarında bir örnekte görülmektedir:

O da vedesiyen ölmüş. (2: 125)

Bu telaffuz, Azerbaycan Türkçesindeki *vədə* kelimesiyle paraleldir.

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi ses olayı sonucunda da Azerbaycan Türkçesiyle paralel kullanımlar görülmüştür. Bu duruma örnek olarak “böyle” yerine kullanılan *bele* (krş. Az.: *belə*) ve *beyle* şekilleri şu şekilde görülmektedir:

ondan bu bunlar beleydi cenazede de (1: 20)

Ben bele bele oldum, sen de beni gurtar deyi. (2: 30)

boyuna esgeri gözedlermiş beyle meydende. (2: 65)

Beni de bele duzlu suynan çimdirmişler de, beyle gara oldum. (3: 75)

İçi bele süslemeli, bey gonaa varıdı. (5: 10)

“Öyle” şeklinin *ele* (krş. Az.: *elə*) ve *eyle* olarak telaffuzuna örnekler ise şu şekildedir:

Ele demesiyle bereber (2: 65)

Yavrim evvelden eyle yoğdu (3: 45)

⁶⁰ “Asker” kelimesinin bu telaffuzuna, Uysal'ın tezinde verilen örneklerde Dinar yöresinde sadece Türkmen köylerinde rastlanmaktadır.

⁶¹ Bu örnekteki durum, fonetik açıdan Azerbaycan Türkçesindeki örneğe daha yakındır.

⁶² Bu şekil, aynı zamanda Dinar'ın Çölovası bölgesindeki Cevanşir iskaniyle kurulmuş Akpınarlı (Horu) köyünde şöyle kaydedilmiştir: *birisi de merhemete geldi* (Uysal, 2007: 329)

Hindi **ele** deel (3: 45)

Ele ışığı yanıyadı. (5: 85)

“Diye” sözünün *deye* (krş. Az.: *deyə*) şeklinde telaffuzu ise şu şekillerde kaydedilmiştir:

*Uğur gelir **deye*** (1:50),

*mevziyi bozamadım **deye** alnından vuriyi* (2: 60)

*Çocuh yeni doğuyu ya, gohmasın **deye**.* (3: 75)

*Düğüne bahacam **deye*** (4: 40)

Aynı zamanda bazı kelimelerin ünlülerinin Azerbaycan Türkçesine yakın olduğunu belirtirken Göker, buna örnek olarak “dudak” yerine *dodaq*, “güzel” yerine *gözel*, “büyük” yerine *böyük* kullanımını bu hususta örneklemiştir. *Dodaq*, *gözel* ve *böyük* biçimleri Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur. Perihan Ölker, Bolvadin/Büyükkarabağ’dan göç ile kurulduğu bilinen Cihanbeyli/Karabağ köyünün ağzı hakkındaki çalışmasında “pılav” yerine *pilov* ve “hoşaf” yerine *hoşov* şekillerinin kullanılması örneğini vermiştir (2020: 73). Pılav için kullanılan biçim, Azerbaycan Türkçesindeki *pilov*, *plov* biçimleriyle uygun düşmektedir. “Hoşaf” yerine kullanılan *hoşov*⁶³ telaffuzu, saha çalışmasında şu şekilde kaydedilmiştir:

yanına da hoşov gorduğ (5: 30)

2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesiyle genel morfolojik benzerlikler

Osman Göker, morfolojik olarak ise birinci çokluk şahıslarında ve zarf-fiil şekillerinde Azerbaycan sahasıyla benzerlikler tespit etmiştir. Buna örnek olarak zarf-fiillerde *-anda*, *-ende* eklerinin *tökende*, *varanda* şekilleriyle kullanımını göstermiştir (1996: 79).

Göker’in çalışmasında ayrıca “diye” biçimi yerine *deyin* zarf fiili kullanımı da görülmektedir:

*Cebime goyam **deyin** demek ki dışarı atmışım* (1996: 79, 148).

Azerbaycan Türkçesinde de *deyin* sözünün aynı bağlamda kullanıldığı görülmektedir:

*Ağzın isti yerdədi **deyin**, ərə getmək sənə asan gəlir*⁶⁴ (Orucov, Ahundov vd., 2006a: 316)

⁶³ Bu söz Azerbaycan Türkçesinde bu biçimiyle bulunmamasına rağmen, ses olayının paralelliği açısından kaydadeğer bir örnektir.

⁶⁴ “Rahata alıştın diye, ere gitmek sana kolay gelir”.

2.3.1.3. Azerbaycan Türkçesiyle genel leksik benzerlikler

1939'daki makalesinde Ahmet Caferoğlu, “arka” sözü yerine *dal*, “ufak ekmek” yerine *çöräk* gibi kelimelerin kullanıldığını, bu kelimeleri bilmeyen Afyon vilayeti ahalisinin ise bunu bir yabancılık alameti olarak gördüğünü belirtmiştir. Göker'e göre Türkiye Türkçesinde yaygın olmayan, Azerbaycan Türkçesinde bulunan *bala*⁶⁵ (“çocuk”), *gargış* (“beddua”), *künde* (“hamur merdanesi”) sözleri, Bolvadin Karabağlılarının ağzında bulunmaktadır (1996: 79). *Çörek* sözü, Derleme Sözlüğü'nde hiçbir şekilde “ekmek” anlamıyla kaydedilmezken, diğer ağız çalışmalarında bu kelimenin bu anlamda kullanıldığı kaydedilen tek yöre, yine Azerbaycan bölgesiyle doğrudan bağlantılı olan Kars yöresidir (Kutay Çalışkan, 2018: 345). Aynı durum, *künde* sözü için de geçerlidir. Derleme Sözlüğünde “Ekmek yapmak için ayrılan hamur topağı” anlamında geçen bu söz, Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesinin Karabağ Türkmenleriyle meskûn Karapınar köyünden başka, Amasya'da⁶⁶ ve Azerbaycan Türkçesi ile doğrudan bağlantılı olan Iğdır'da bulunmaktadır (TDK, 2019d: 3038). Azerbaycan Türk'ü akademisyen Tamilla Abbashanlı-Aliyeva ise, Azerbaycan'da “çekemeyen, kıskanç” manasındaki *paxıl* sözüyle, Emirdağ'daki tembel anlamına gelen *pahıl* sözünü bir başka benzerlik olarak not almıştır.

Bu benzerliklerden biri de Azerbaycan Türkçesinde hem “oğlan, oğul”, hem de “edepsiz, görgüsüz” manasında kullanılan *gədə* sözünün Emirdağ'da *gede* biçiminde farklı anlamda kullanılmasıdır (Abbashanlı-Aliyeva, 2015: 60-61). Derleme sözlüğünde Türkiye'nin İç ve Batı bölgelerindeki pek çok bölgeyle birlikte Afyonkarahisar/Bolvadin'de kaydedilen *gede* sözü, “zayıf, çelimsiz” anlamına denk düşmektedir (TDK, 2019c: 1964).

TDK derleme sözlüğünde Dinar/Kadılar köyünde tespit edilen bir başka söz ise, “sonbaharda kırkılmış koyun yünü” anlamına gelen *güzem* sözüdür (TDK, 2019c: 2243). Saha çalışmalarında tanışılan Karabağ Türkmenlerinden Yusuf Akkuyu ve Rıza Selek, bu sözün Sultandağı/Karapınar ve Emirdağ/Davulga bölgesinde de “yaz sonu kırkılan kuzu yünü” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Edebi Azerbaycan Türkçesinde “Yazın ikinci yarısında kırkılan koyun yünü, kuzu yünü” olarak kaydedilen bu söz (Orucov, Ahundov vd.,

⁶⁵ Bu sözün Derleme Sözlüğünde bulunduğu alanların ezici çoğunluğu, Anadolu'ya göç ile gelmiş Karaçay (Çilehane/Reşadiye, Kadınhanı/Başhöyük), Kırım Tatar (Polatlı ve Saray), Sibirya Tatar'ı (Cihanbeyli/Böğrüdelik) yerleşimleri ve Iğdır, Arpaçay gibi Azerbaycan Türklüğünün dil alanının uzantısı olan bölgeler olarak görülmektedir. Dolayısıyla Anadolu Türkçesine ait bir leksik özellik olmama ihtimali yüksektir. Ancak burada Kayseri'nin Sarıoğlan köyüne bağlı Alevi Türkmen köyü olan Karaözü ve Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Dombaylı köyü istisna teşkil etmektedir (TDK, 2019a: 496).

⁶⁶ Amasya özelinde, Azerbaycan Türklerinin yakın dönem göçü ve bölgedeki Karapapak/Terekeme yoğunluğu bilinmektedir.

2006a: 316), Azerbaycan Türkçesinin muhtelif ağızlarında da *küzəm, güzəm, gizəm*⁶⁷ şeklinde kaydedilmiştir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 201, 210, 298).

Emirdağ ve Bolvadin’de alınan ses kayıtlarında rastlanan ve Derleme Sözlüğü dahil olmak üzere Anadolu Türkçesi ağızlarında rastlanmayan bir söz ise, kadınların alına takılan dizili altın veya gümüş ziynet eşyası anlamındaki *kasaba/gasaba* sözüdür:

Gasaba. *Altın gasaba, mecidi gasaba, onnar vardı* (3: 50)

Gasaba, kasaba *derdik biz yani. Mecit dikellerdi, alınlarına dikellerdi, zilif goyurlardı bele.* (4: 5)

Siyeç vurullardı, kasaba vurullardı. (5: 35).

Bu sözün Azerbaycan’daki eşleniği olan *qasabə*, edebi Azerbaycan Türkçesinde, “Eski zamanlarda kadın giysisinin yukarısından aşağıya doğru uzanan süslü yakalık.” anlamında kaydedilmiştir (Orucov, Ahundov vd., 2006b: 122).

Azerbaycan Türkçesinde edebi dilde rastlanan, Türkiye Türkçesinde ise daha seyrek olan bir başka leksik örnek ise “esir” yerine kullanılan *yesir* sözüdür (Orucov, Ahundov vd., 2006c: 590). Bu söz, ses kayıtlarından birinde şu şekilde geçmektedir:

Ali İhsan Paşa, İngiliz’e yesir olmuş. İngiliz’e yesir olmadan, İngiliz’in paşasının kızına, yesir düşmüş bize. (2: 25) *Bizim pasada olacağ ya, İngiliz’e yesir düşmüü.* (2: 30) Bu söze, Osman Göker’in tezinde de rastlanmaktadır. Bugün Sultandağı ilçesine bağlı olan Karabağ Türkmen köylerinden Çukurcak’ta *yesir* sözünün kullanımı şu şekilde kaydedilmiştir: *yesir verdik de burada yatırları mı var* (1996: 145-146).

Ayrıca “Civar Batı ve Güneybatı yörelerinde görülen leksik benzerlikler” alt başlığında belirtildiği üzere, sadece Dinar ilçe sınırlarında değil, Dinar’a yakın bölgelerde de Azerbaycan Türkçesiyle uyuşan leksik benzerliklere rastlanmıştır ve bu durum tarihi vesikalarla uyum içindedir. Bu benzerliklerden biri, edebi Azerbaycan Türkçesinde “yaş, ıslak, nemli” anlamında kullanılan *höyüş* sözüdür (Orucov, Ahundov vd., 2006b: 404). Bu söz, Denizli’nin Çivril ilçesinde “yaş odun” anlamında, *höğüş* şeklinde kullanılır (TDK, 2019c: 2429). Bu sözün Türkiye Türkçesi ağız alanında tek eşleniğinin Kars’ın Selim

⁶⁷ *Güzem* sözünün Derleme Sözlüğü’nde kaydedildiği diğer yöreler şu şekildedir: Erzurum, Iğdır, Ardahan/Çıldır, Kars’ın Selim ilçesine bağlı Bayburt köyü, Artvin/Şavşat, Eskişehir/Sivrihisar ve Kayseri/Bünyan. Ardahan, Kars ve Iğdır yöreleri Azerbaycan Türkçesi alanına dahildir ve Erzurum ile Şavşat da bu yörelerin dil etkisi altındadır. Ayrıca *güzem* sözünün kaydedildiği iki bölgeden birinin Karabağlı Türkmenlerin Emirdağ-Bolvadin hattından önceki iskân yeri olan Sivrihisar, diğerinin ise Cevanşir Türkmenlerinin XVIII. yüzyılda dağıldığı alanlardan biri olan Kayseri olması, ilgi çekicidir.

ilçesinin Terekemelerinden kaydedilen *höyüş* sözü olması da dikkate değer bir detaydır (TDK, 2019c: 2440).

2.3.2. Azerbaycan Türkçesi ağızlarıyla benzerlikler

Tarih bölümünde görüldüğü üzere, Afyonkarahisar Karabağ-Cevanşir Türkmenlerinin toponimik olarak ilintili olduğu Azerbaycan bölgeleri Ağdam, Terter, Hocavend, Yevlah, Cebrayıl, Gubadlı gibi Karabağ sahası vilayetleri ve Gedebe, Göygöl, Gazah, Ağstafa, Tovuz gibi *Gəncəbasar* şeklinde isimlendirilen, Gence'nin etrafında ve kuzeybatısında alan, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgeleri şeklindedir. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesiyle daha sağlıklı mukayeselerde bulunmak için bu bölgeler özelinde bakmak şarttır.

2.3.2.1. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile fonetik benzerlikler

Bu konuda en önemli hususlardan biri, kelime başı /h/ türemesi olayıdır. Osman Göker bunun Bolvadin civarında yaşanmasının Azerbaycan Türkçesi özelliği olduğunu belirtmiş ve buna örnek olarak “in-” yerine *hin-*, “atla-” yerine *hatla-* örneklerini vermiştir (1996: 78). Kelime başında /h/ türemesinin Bolvadin'in ve Emirdağ'ın Karabağlı Türkmen köylerinde yaygın bir durum olduğu, ayrıca Erdoğan Boz tarafından not edilmiştir (2022: 139, 148).

Kelime başı /h/ türemesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarında umumi olduğu doğrudur, ancak özellikle Güney Azerbaycan ve Gah-Zakatala ağızlarında yaygın olduğu ayrıca belirtilmelidir. Şiraliyev bu duruma örnek olarak Şerur'dan *haraba*, Gah ve Zakatala'dan *hərik* < *ərik*, *həmək* < *əmək* örnekleri dahil olmak üzere çokça örnek göstermiştir.

Culfa şiveleri fonetiği üzerine yazdığı kitabında Leyla Seferova, Tebriz ağızında da açık a, ə ve i sözlerinden önce söz başı *h* protezinden bahsetmiş ve şu örnekleri vermiştir: “*hasand, hambar, həlbəttə, hələ*”. Seferova, Culfa bölgesinde de “*həyle/heylə, hasant/hasat, həlbət/həlbətdə, haçar*” örnekleriyle bulunduğunu, Culfa'nın bulunduğu Nahçıvan bölgesine sınırdaş olan Meğri ağızında ise yine bu özelliğin görüldüğünü ama daha az rastlandığını belirtmiştir. Culfa'dan verilen örneklere ek olarak, *hasa* < *əsa*, *həgər* örneklerini vermiştir (2019: 78). Burada Şiraliyev'in iddia ettiği ve Seferova'nın onayladığı, Gah-Zakatala bölgesindeki bu fonetik durumun özellikle Gah-Zakatala yöresinde yerli Kafkas dilleriyle etkileşim sonucu ortaya çıktığı iddiası (2019: 52; 2008: 95-96) ise tek başına doğruyu yansıtmıyor olabilir. Zira, Elbruz Azizov'un da vurguladığı gibi, Şeki, Gah-

Zakatala, Derbent, Tabasaran ve Guba diyalektlerinde, Karabağ ve Güney Azerbaycan ağızlarına ait bazı özelliklerin görülmesinin bir sebebi de kuzey bölgelere zamanında Karabağ ve Güney Azerbaycan'dan olan göçlerdir (2016: 286). Bu tarihsel durum, Şeki havalisiyle Afyonkarahisar Gence-Karabağ ve Cevanşir Türkmenlerinin ağzı arasındaki benzer dil özellikleri açısından fikir vericidir. Her ne kadar doğrudan eşleşen örnekler henüz denk gelinmese de, tarihsel bağlar ve Bolvadin civarındaki ses olayının yöreye nazaran Karabağ köylerinde daha işlek olması, bu durumun Azerbaycan coğrafyasının belli ağız bölgeleriyle paralel bir durum olduğunu düşündürmektedir.

Azerbaycan'ın Karabağ ve genel olarak Batı yörelerinde görülen bir durum ise, söz içi ve sonu /c/lerin sızıcılaşarak /j/leşmesidir. Bu duruma örnek olarak “bacı” > *bajı*, “baca” > *baja*, “qoca” > *qoja*, “gecə” > *gejə*, “alacam” > *alajam*, “ac” > *aj* durumları örnek gösterilebilir (Şiraliyev, 2008: 21). Bu duruma Türkiye’de daha çok Kars’ta, yakın dönemde göçmüş Terekemelerin ağzında rastlanmaktadır (Karahan, 2017: 87). Emirdağ’ın Davulga köyündeki kayıta ise, bu durum bir örnek olsa da görülmektedir:

*eğer **ajı** yersen gız olur dellerdi.* (3: 85)

Bu ses olayı ayrıca Sultandağı’nın Yenikarabağ köyünde de tanıklanmıştır:

***mejburen** orda (...)* (Şenyiğit, 2006: 228)

2.3.2.2. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile morfolojik benzerlikler

Ağız farklarını dar bir coğrafyada inceleyen bütün tezler, bölgedeki Yörük ağızları ve Emirdağ’daki komşu diğer Türkmen ağızlarından en büyük farkın, şimdiki zaman çekiminde olduğunu belirtmiştir.⁶⁸ Sultandağı ve Dinar üzerine yazılan tezlerde -yA (Şenyiğit, 2006: 323; Uysal, 2007: 480), Emirdağ üzerine yazılan tezde -iye (Örnekkol, 2006: 402) şekilleri belirtilmiştir. Sultandağı’nın Yenikarabağ köyünde ***bilmiyem** yani* (Şenyiğit, 2006: 230), Dinar’ın Yıprak köyünde *aklım **ermiy** benim, cepgen **diyeler**, **giyiliyi** gelinler **giyi** onu* ve Okçular köyünden *telden örgüler **öriy** üsdünü otunan **bürüy*** (Uysal, 2006: 311), Emirdağ’ın İncik ve Karakuyu köylerinde ise *aynı öle **yapiylar**, aşşa köylerde **yapiyeler**, su **buluyar**, golundan ne **gopuysa*** (Örnekkol, 2006: 291, 292, 308) şeklinde muhtelif kullanımlar da aynı tezlerin metinlerinde sözü edilen köylerin örneklerinde kaydedilmiştir. Bolvadin’in Karabağlı ağzı üzerine çalışmasında Göker, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Bölgemizde -yor şimdiki zaman eki henüz yaygınlaşmamıştır. Bunun yerine -a, -e, -i, -ya,

⁶⁸ Afyonkarahisar havalisinin de dahil olduğu Batı Grubu Ağızlarında ise asli şekil -yo şeklindedir (Karahan, 2017: 142)

-ye daha çok kullanılmaktadır. *Oturuyah* (16-51), *die* (9-53).” (1996: 79) Ölker ise, Cihanbeyli/Karabağ köyünün ağzı üzerine yazdığı makalesinde, “-yor şimdiki zaman eki”nin Cihanbeyli Karabağ ağzında artlık-önlük uyumuna girdiğini söyleyerek artlık-önlük uyumu hususunda bu ağzın ölçünlü Türkiye Türkçesinden daha güçlü olduğunu belirtmiştir (2020: 73). Boz’un tasnif çalışmasında da hem Dinar’ın Çölovası’nı içine alan ağız bölgesinde, hem de Emirdağ-Bolvadin-Sultandağı havalisi Karabağlılarının ağzında bu çekimin ortak olduğu ve bu özelliğin Karabağlı olmayan komşu köylerde yaygın olmadığı görülmektedir (2022: 139-141, 144). Aynı durum, ses kayıtlarının tamamında gözlenebilmektedir. Buna dair şu örnekler verilebilir:

orda yapıyiler, yiyiler, öle bişeyler oliyi. (1: 15)

bi ağlaşıyiler, amanın bi ağlaşıyılar (2: 125)

kendi çocuğunu çimdiriydin (3: 80)

Şimdi hep satın alıyah. (...) her şeyi kendimiz yapıyadıh. Para vermiyedik. Ekini kendimiz biçiyedik (4: 25)

Harmanda çalışaydıh guzum, harmanda çalışıyadıh, sap çekiyedik, beygirle öküzünle çit sürüyedik, harman savuruyadıh, geceleyin de cecini yiyedih harmanın. Buğdasını eliyedih (5: 30)

Bu durum Polat’ın çalışmasında, “Cihanbeyli ağızlarında kullanılan “-(I)yA” şimdiki zaman eki üçüncü teklik şahısta da karşımıza çıkar. Leyla Karahan şimdiki zaman ekinin bu şeklini ‘Batı Grubu Ağızlarında’ II. III. ve V. Gruba koyar. Özellikle üçüncü şahıslarda kullanıldığını söyler.” (2019: 77) şeklinde yorumlanmış olsa da, bu izahatın düzeltilmesi gereken bir tarafı mevcuttur. Karabağ’dan, çoğunlukla ise Aras havzasından Nahçıvan’ın doğu bölgesindeki dağlarına uzanan bölgeden Bolvadin’e, oradan ise Cihanbeyli’ye göçmüş olduğu tez boyunca açıklanan bu Türkmenlerin, Karahan’ın tasnifindeki bölgelerden II. gruptaki İzmit yöresi ile, III. gruptaki Batı Karadeniz bölgeleriyle veya V. gruptaki Orta Karadeniz bölgeleriyle (2017: 106, 158, 164) herhangi bir köken bağları yoktur. Dolayısıyla bu yapısal özelliğin kökenine, Azerbaycan sahasında da bakmak mecburidir. Buna örnek olarak Şiraliyev’in çalışmasında Gah yöresinde *-iyam*, *-iyəm*, *-uyam*, *üyəm* şekilleri, Ordubad’da *-iyam*, *-iyəm* şekillerinin, Güney Azerbaycan ve Şeki’de ise *-iyəm* şeklinin birinci tekil şahıs çekimlerde kullanıldığı bilgisi verilebilir. Aynı çalışmada, aynı bölgelerden tablo halinde gösterilen diğer şahıs çekim ekleri de Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sultandağı havalisinde kullanılan muhtelif çekimlerle uyuşmaktadır (Şiraliyev, 2008: 217).

Tablo 2.1 Azerbaycan ağızları şimdiki zaman çekimleri

Gah ⁶⁹ , Şeki ⁷⁰ , Ordubad ⁷¹ (Deste köyü) ve G. Azerbaycan'da ⁷² şimdiki zaman çekimleri		
	Tekil	Çoğul
1. şahıs	-iyam, -iyəm, -uyam, -üyem (G.), -iyam, -iyəm (O.), -iyəm (Ş. ve G. Az.)	-iyix, -iyix, -uyix, -üyix (G.), -iyix, iyix (O.), -iysiz (O.), -iysiz (Ş. ve G. Az.)
2. şahıs	-iysan, -iysən, -uysan, -üysən (G.), -iysan, -iysən (O.), -iysən (Ş. ve G. Az.)	-iysiz, -iysiz, -uysiz, -üysüz (G.), -iysiz, iysiz (O.), -iysiz (Ş. ve G. Az.)
3. şahıs	-iy, -iy, -uy, -üy (G.), -üy, -iy (O.bad)	-iy, üy(lar), -iy, -üylər (G.), -iy(lar), -iy(lər)

Tablo 2.2 Afyon ağızları şimdiki zaman çekimleri

Bolvadin, Emirdağ, Sultandağı ve Dinar Karabağlı/Cevanşir köyleri şimdiki zaman çekimleri ⁷³		
	Tekil	Çoğul
1. şahıs	-iyim, -iyem, -iyam, -üyem, -üyüm	-iyah, -iyih, -iyah -iyek, -iyek,
2. şahıs	-ıyın, -iyan, -iyen, -iin, -iyin, -uyun	-iyañız, -iyiniz, -iñiz, -üyañız
3. şahıs	-iya, -ıye, -iyi, -iyi, -i, -ii, -iy, -iya, -iye, -iyi, -uy, -üy, -uyu, -üyü, -üya, -üye, -yi, -ye	-iyilar, -iyalar, -iyılar, -iylar, -iyiler -iyeler, -iyiler, -uyilar

Tablolarda özellikle vurgulanan ekler mukayese edildiğinde, 1. ve 3. şahıs çekimleri arasında bir uyum göze çarpmaktadır. Azerbaycan ağızlarındaki örneklerle daha çok uyuşan **-iyih, -ıy, -iy, -iyler** gibi dar ünlülü biçimler de Bolvadin ve Sultandağı'ndan ziyade, Emirdağ ve Dinar havalisinde tanıklanmıştır. Emirdağ, Bolvadin ve Sultandağı özelinde sülale isimlerinin Karakilise-Gubadlı-Cebrayıl hattındaki oymaklarla örtüşmesi; ayrıca Mercanlı, Hacıiseli ve Zet (Hacımusalı) sülalelerinin, Sofulu oykoniminin Azerbaycan'daki karşılıkları üzerinden yapılan tetkikatların Nahçıvan sınırına kadar uzanan bir hatta denk

⁶⁹ İlisu, Zerne, Lekit köyleri. Tabloda Gah, "G." şeklinde kısaltılmıştır.

⁷⁰ Baş Göynük, Aşağı Göynük, Baş Layski, Bilecik, Baggal (*Baqqal*) köyleri. Şeki, "Ş." olarak kısaltılmıştır.

⁷¹ Ordubad, "O." şeklinde kısaltılmıştır.

⁷² Güney Azerbaycan, G. Az. şeklinde kısaltılmıştır.

⁷³ Tablo, saha verileri ve Bolvadin, Dinar, Emirdağ, Sultandağı ağız tezleri üzerinden yapılmıştır.

gelmesi, Dinar'daki *Okçular* köy ve tarihi oymak isminin aynı yöreye tekabül eden Kelbecer, Zengezur ve Zengilan yöresiyle toponimik eşleşmeleri de bulunan dilsel verilerle uyum içindedir. Şahıs çekimlerinin eşleştiği bölgelerden birinin Nahçıvan'ın en doğu ucu olan ve Zengezur bölgesinin doğu sınırında yer alan Ordubad olması ve Şeki yöresinin hem Karabağ hem de Güney Azerbaycan ağızı tesiri altında olması, bu duruma dair başka ipuçlarıdır.

Ayrıca tüm ilçelerde ve köylerin ekseriyetinde görülen *-i* biçimli üçüncü tekil şahıs şimdiki zaman çekimi, Azerbaycan'da Bakü, Cebrayıl, Şamahı, Göyçay, Göygöl, Lenkeran ve Tovuz bölgelerinin muhtelif köylerinde görülebilen bir şekildir (Şiraliyev, 2008: 216). Bu yörelerden Cebrayıl, Göygöl ve Tovuz, Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı havalisindeki oymakların Azerbaycan'da toponimik ve patronimik ortaklık taşıdığı bölgeler arasındadır.

Birinci çoğul şahsın gelecek zaman çekiminde de, Sultandağı'ndaki Karabağ Türkmen köylerinde ve Dinar'daki Çölovası Türkmen köylerinde görülen biçimlerde şu örnekler mevcuttur:

biz bulaciğik gari içinden hangısındaysa.

burası éyi iş yapaciğik deyi geldik. (Şenyiğit, 2006: 400)

(...) hadi gidecik diye

(...) köye vereciyyik de (...) (Uysal, 2007: 133)

Şiraliyev'in Azerbaycan ağızları üzerine çalışmasına göre, Şeki yöresinde *-acıyix*, *-aceyix*, *-acəyik*, *-acəyix* biçimli, benzer çekimler bulunmaktadır (Şiraliyev, 2008: 217).

2.3.2.3. Azerbaycan Türkçesi ağızları ile leksik benzerlikler

Azerbaycan Türkçesinin Karabağ ve Gencebasar (Harita 30) ağızlarıyla Türkiye Türkçesi ağızları arasında derleme sözlükleri karşılaştırıldığında ve bu durum saha araştırmalarından edinilen verilerle mukayese edildiğinde, söz konusu yörelerle ortak kelimeler göze çarpmaktadır. Kaynak taraması esnasında, bu sözlerin sadece Bolvadin, Dinar ve Emirdağ ilçelerinde değil, tarih kısmında bahsedilen aşiret göçlerine uyumlu şekilde komşu Akdeniz ve Ege bölgesi illerinde de bulunduğu tespit edilmiştir. Hatta tarihi kaynaklardan da öte göç ve aşiret bağlantılarına işaret edebilecek buluntulara rastlanmıştır. Bundan dolayı bu leksikolojik bölüm, iki farklı başlıkta ele alınacaktır.

2.3.2.3.1. Bolvadin, Dinar ve Emirdağ özelinde benzerlikler

Karabağ bölgesinde bulunan Ağcabedi, Ağdam, Füzuli, Goranboy ve Kelbecer yöreleri; Karabağ'ın güneydoğu sınırındaki tarihi Karakilise bölgesi⁷⁴ ve Gencebasar bölgesine dahil olan Daşkesen, Gedebe, Gazah, Tovuz bölgelerinde⁷⁵ ve bu bölgeye komşu olan Borçalı'da kayıt altına alınan “yoğurt mayası” anlamındaki *çalası* sözü (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 89), Dinar'a bağlı Uluköy'de de kayıt altına alınmıştır. *Çalası* sözünün Uluköy dışında kayıt altına alındığı tek bölge Kars'ın Selim ilçesine bağlı Bayburt köyü ile, Arpaçay ilçesine bağlı Göldalı köyüdür (TDK, 2019b: 1047). Dolayısıyla Dinar'daki örneğin Anadolu ağızlarındaki tek eşleniği, Azerbaycan Türkçesi dil alanına dahil bir bölge olan Kars'tır.

Karabağ bölgesinde Füzuli yöresinde, Gencebasar bölgesinde ise Gedebe, Gazah, Şemkir ve Tovuz yörelerinde, ayrıca Gencebasar bölgesinin yakınlarında bulunan Gürcistan'a dahil Bolnisi ve Borçalı yörelerinde kullanılan⁷⁶ *dumbuz* sözü, “yumruk” anlamına gelmektedir. TDK'nın Derleme Sözlüğünde ise bu söz eski adı Karapınar Türkmen olan, Sultandağı'nın Karabağlı Türkmenleriyle meskun Karapınar köyünde, Amasya'daki Azerbaycan Türklerinin köylerinde ve Kars'ın Selim ilçesine bağlı Bayburt köyü ile, Arpaçay ilçesine bağlı Göldalı köyünde kayıt altına alınmıştır (TDK, 2019b: 1602). Bu söz, Bolvadin/Büyükkarabağ'dan göç ile kurulmuş olan Konya/Cihanbeyli/Karabağ'da da aynı anlamda ve aynı şekilde kullanılmaktadır (Keşan, 2017: 45). Saha araştırmaları sırasında tanışılan Bolvadin'in Büyükkarabağ köyünden Ceylan Kemik, Dinar'ın Kadılar köyünden Hasan Alpars ve Emirdağ'ın Davulga köyünden Ömer Koşar, bu kelimenin kendi köylerinde, yörelerinde kullanıldığını teyit etmiştir.

Gence şehir ağızında “ılık” anlamına gelen *hünük* sözü, Nahçıvan'ın Şerur bölgesinde ve Karabağ ile Zengezur sınır alanında bulunan Kafan yöresinde “ılık su” anlamında, *xünüx* biçimiyle kaydedilmiştir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 232, 254). Türkiye'de ise, *hünük* sözü Derleme Sözlüğünde sadece Afyonkarahisar'ın Dinar ve Bolvadin ilçelerinde, “ılık su” şeklinde kayıt altına alınmıştır (TDK, 2019c: 2450).

⁷⁴ Bugün bu arazi Ermenistan'a dahildir ve Türk nüfus zorunlu göçe tabi tutulmuştur.

⁷⁵ Bunlara ek olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzey vilayetlerinden Gah ve Zakatala, Ermenistan-Azerbaycan sınırında ve mevcut Ermenistan sınırları dahilinde Göyce Gölü yakınlarında bulunan Çemberek ve Büyük Karakilise bölgelerinde de bu söz kayıt altına alınmıştır.

⁷⁶ Aynı zamanda Azerbaycan'ın iç bölgeleri olan Ucar ve İmişli'de ve bugünkü Ermenistan'ın Göyce Gölü yakınlarında bulunan Basarkeçer bölgesinde bu söz kayıt altına alınmıştır.

Karabağ'ın Cebayıl bölgesinde, ayrıca Azerbaycan'ın iç kesimindeki Ucar ve kuzey bölgesindeki Gah'ta, at arabasının bağlantı kısmını oluşturan tahtaya *qabırğa* denirken (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 89)., Dinar/Yeşilyurt'ta *gabırğa* sözü Derleme Sözlüğünde “Hayvan semerindeki iki kaşı birbirine bağlayan dört ince ağaç.” anlamında kaydedilmiştir. Büyükkarabağ köyünden Ceylan Kemik, Davulga köyünden Yusuf Akkuyu ve Karapınar köyünden Rıza Selek, bu kelimenin kendi köylerinde de kullanıldığını teyit etmiştir.

Derleme sözlüğünde bulunan sözlerin yanısıra, saha araştırmasında tespit edilen ve Azerbaycan'ın diyalektoloji sözlüğüyle kıyaslanarak eşlenikleri bulunan sözcükler de mevcuttur. Buna verilebilecek ilk örnek, ses kayıtlarından birinde “bir şeyler”, “ıvır zıvır” anlamında geçen, *añarı-beri* ya da *anarı-beri* sözüdür:

***añarı-beri* alırdıh (3: 20)**

Çobanların yanına veriliydi azıh veriliydi, oymaç ederlerdi, anarı-beri gorlardı. (...)yuvalama çorbası, topalak, anarı-beri onnar (3: 25)

Bu söz, Gence şehir ağzında *añarı-bəri*, Tovuz ağzında ise *añrı-bəri* şeklinde geçmektedir ve Davulga'daki örneklerle aynı anlamdadır (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 89).

Bu konuda dikkat çekici örneklerden birisi ise, *pampı* sözüdür. Bolvadin'deki Karabağlı Türkmen köylerinde ve Emirdağ'ın Bademli köyünde bir çeşit küçük, yuvarlak, yayvan, mayasız sac ekmeği anlamında kullanıldığı anlaşılan *pampı*, ses kayıtlarından birinde şu şekilde geçmektedir:

***Pampı* deriz, o da ayrıdır, ufahdır. (4: 20)**

Azerbaycan Diyalektoloji Sözlüğü'nde ise, bu kelimeyle bağlantılı olduğu anlaşılan *bomba* ve *bombu* sözleri mevcuttur. Gencebasar bölgesine dahil olan Gedebev havalisinde “iri lokma” anlamında *bombu* sözü kullanılırken, Karabağ bölgesinin kuzey ve düzlük ucunda bulunan Yevlah vilayeti ile, bu bölgeye komşu olan Mingeçevir'de *bomba* sözü kaydedilmiştir. Bu söz, ekmek fırınlarında pişirilen yayvan, yuvarlak ve büyük ekmek için kullanılmaktadır. Aynı söz, *bombu* şeklinde Ordubad ve Şeki ağzlarında görülmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 57).

Bu konuda ilginç bir örnek, esasında Karabağ ya da Gencebasar bölgesinde değil, Azerbaycan'ın iç bölgelerinden biri olan Kürdemir'in ağzında görülen *pələmə* sözüdür. Kürdemir'de bu söz, “sütlü perhiz yemeği” anlamında kullanılmaktadır (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 57). Ses kayıtlarından birinde ise *pelete*, lohusa kadınlar için hazırlanan bir çeşit muhallebi olarak geçmektedir:

Pelete diyolar ya, muhallebe. Heh muhallebe. Kendimiz yapıyah. Onu yapallar, geline yidirirler. (1: 45)

2.3.2.3.2. Civar Batı ve Güneybatı yörelerinde görülen leksik benzerlikler

Tarihi olarak Dinar Cevanşirlerinin de, Emirdağ-Bolvadin Karabağlılarının da iskan yerlerini beğenmeyerek farklı yerlere göç ettikleri veya Osmanlı yöneticilerinden bu yönde taleplerde bulunarak farklı yerlere iskan edildikleri bilinmektedir. Bu duruma paralel olarak, bulunan Azerbaycan bağlantılı kelimeler de Bolvadin, Dinar ve Emirdağ ile sınırlı kalmamış, Batı Anadolu’da hem Afyonkarahisar’ın diğer ilçelerinde, hem de Manisa, Isparta, Burdur gibi çevre illerde de tespit edilmiştir.

Azman sözü, başta Karabağ yöresi olmak üzere Azerbaycan Türkçesi ağızlarının geniş bir bölgesinde⁷⁷ “altı yaşındaki koyun” anlamında, (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 24) Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesinin Balçıkhisar köyünde⁷⁸ ise “beş yaşını geçmiş koyun” anlamında kaydedilmiştir⁷⁹ (TDK, 2019a: 442).

Karabağ’ın Cebrayıl yöresinde *gəz* sözü, dokuma aletinde tahtanın konduğu oyuk anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 196). Afyonkarahisar’ın Başmakçı ilçesi sınırları içindeki Çığrı köyünde ise, *gez* sözü dokunmakta olan bez, kilim vb. şeyleri gergin tutmaya yarayan ve dokunan tarafa takılan iki ucu sivri ağaç anlamında tanıklanmıştır (TDK, 2019c: 2018).

Karabağ’ın Füzuli yöresinde *qabalax* sözü “topraktan baş veren filiz” anlamına gelmektedir, hatta *qabalaxlamax* şeklinde “filizlenmek” anlamına gelen bir fiil de bu isim kökünden türemiştir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 299). Anadolu ağızlarında *gabalak* sözü Afyonkarahisar sınırları içinde kayda alınmıştır. Dinar’a bağlı Kızılköy’de ve Başmakçı’nın Çığrı köyünde “İki yıllık soğanın yeniden toprağa dikilmesiyle elde edilen yeşil soğan” şeklinde kaydedilen bu söz, yine Çığrı köyünde “Taze soğan, baş bağlamayan soğan” anlamında da görülmektedir. Aynı zamanda Afyonkarahisar’ın Sandıklı ilçesinde, Isparta’nın Senirkent’e bağlı Büyükkabaca köyünde, Burdur’a bağlı Gökçebağ köyünde de

⁷⁷ Ağdam, Bakü, Beylegan, Borçalı, Cebrayıl, Füzuli, Karakilise, Ordubad, Şamahı, Zengilan.

⁷⁸ Bu köy, Cevanşir Türkmenleriyle meskûn Hallaç köyüne takriben 13-14 kilometre mesafededir.

⁷⁹ Her ne kadar Derleme Sözlüğünde Ege, Akdeniz ve İç Anadolu yörelerinden koyun ve keçi isimlendirmelerine dair yakın örnekler olsa da anlamca en yakın örnek budur.

aynı söz “arpacık soğanı” anlamında kayda geçmiştir. Senirkent’in Çölovası yöresine oldukça yakın olan Uluğbey köyünde ise aynı söz “tohum veren erkek soğan” anlamındadır (TDK, 2019c: 2580).

Azerbaycan’ın Gencebasar yöresindeki Gazah ve Göygöl bölgelerinde, *qaznaq* sözü su akıntısının meydana getirdiği çukur anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 319). Isparta’nın Keçiborlu ilçesine bağlı Aydoğmuş köyünde ise,⁸⁰ *kaznak* “su birikintisi” anlamında kaydedilmiştir (TDK, 2019d: 2714).

Gorsa sözü, Karabağ’ın güneybatısında ve tarihi Zengezur yöresinin doğusunda bulunan Zengilan bölgesinin ağzında “tırpanın, sabanın toprakta oluşturduğu iz, oyuk” anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 319). Denizli’nin Bekilli ilçesinde aynı söz, aynı kavram alanına girecek şekilde “tırpan” anlamındadır (TDK, 2019c: 2195).

Karabağ yöresinde bulunan Berde’de *keji*; Nahçıvan’ın Culfa, kuzey yörelerden Oğuz ve Zakatala’da, iç yörelerden ise Göyçay ve Ucar’da *keci*, yine kuzey yöresinden Şeki’de *ke:ci* şekilleriyle kaydedilen kelime, “ipek böceğinin pişirilmiş kozası” anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 269). Manisa/Salihli’ye⁸¹ bağlı Dombaylı köyünde ise *keci* sözü, ilginç bir anlamsal alakaya işaret edecek şekilde “makara ipliği” anlamına gelmektedir (TDK, 2019d: 2716).

Nahçıvan’ın en doğu noktası olan, tarihi Karabağ sınırları içinde yer alan Zengezur bölgesinin hemen batısında kalan Ordubad’da *kəl* sözü üzüm ağacının genç sürgünü anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 272). Çığrı köyünde ise aynı söz “iyi büyümemiş meşe ve çalı fidanı” anlamında kaydedilmiştir (TDK, 2019d: 2725).

Kərdi sözü, Azerbaycan’ın Karabağ havalisindeki Cebrayıl, Terter, Yevlah ve Zengilan; Nahçıvan havalisindeki Culfa, Ordubad ve Şerur yörelerinde, ayrıca Erivan, Gazah ve Borçalı yörelerinde “evlek, sebze ekmek için bahçede düzenlenmiş toprak parçası” anlamına gelmektedir (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 276). Aynı söz Azerbaycan Türkçesi alanına giren Iğdır, Ağrı/Doğubeyazıt, Van/Erciş yörelerinde, Azerbaycan Türkçesiyle yakınlığıyla bilinen Doğu Grubu Ağzı bölgesindeki Bitlis/Ahlat’ta ve tarihen Cevanşirlerin göç ettiği alanlardan biri olarak kaydedilen Niğde ilinin Bor ilçe sınırlarında *kerdi*, Karabağ Türkmenlerinin göç alanlarından olan Sultandağı ilçe sınırlarındaki Dereçine köyünde ise *kergi* biçiminde kaydedilmiştir. Ayrıca bu söz *kerdi* biçiminde Isparta’nın merkez

⁸⁰ Çölovası’nın Cevanşir Türkmenlerinin de terkinde yer aldığı Dinar/Çapalı köyü, bu köye sadece 30 km uzaklığındadır.

⁸¹ Saha çalışmaları Davulga yöresinden Manisa’ya göçün halk hafızasında saklandığı görülmüştür. Bu durumdan Mustafa Koşar ve Seydi Çalışkan özellikle söz etmiştir.

ilçesindeki Büyükgökçeli köyünde ve Konya'nın Selçuklu ilçesindeki Güvenç yerleşiminde “evlekler arasından geçen su yolu, ark” anlamında görülmektedir (TDK, 2019d: 2725). Konya'daki bağlantının kaynağı çözülemese de Isparta ve Niğde'deki bağlantının Cevanşir Türkmenleri ile ilgili olduğu söylenebilir.

Tovuz ağzında “biraz, azıcık” anlamında kaydedilen *qınnajix* sözü (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 329), Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinde aynı anlamı taşıyan biçimde, *kınıcık* şeklinde kaydedilmiştir (TDK, 2019e: 2811). Ancak bu sözün yayılış alanı, Dinar'dan ibaret değildir. *Kınıcık* biçimi Afyonkarahisar'ın Başmakçı ilçesi sınırları içindeki Çığrı köyüyle birlikte, Isparta sınırları içinde merkeze bağlı Sav yerleşiminde, Aksu'nun Koçular köyünde, Keçiborlu'ya bağlı Senir ve Kılıç köylerinde, Denizli'nin Çivril ilçesinin Şenköy köyünde görülmektedir (TDK, 2019e: 2802).

Azerbaycan'ın batı yarısının ve Batı ağız alanının neredeyse tamamında⁸² kullanılan ve “hala” anlamında kaydedilen *mama* sözü (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 378) Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinin Haydarlı köyünde aynı anlamı taşıyan biçimde, *mama* şekliyle görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan bağlantısını işaret edecek şekilde Kars/Selim/Bayburt, Kars/Arpaçay/Göldalı ve İstanbul'daki “Kafkas göçmenleri” arasında kullanılmaktadır. Ayrıca Denizli/Bozkurt/Tutluca köyü, Isparta'nın Gönen ilçesi de bu sözün kaydedildiği yerler arasındadır (TDK, 2019e: 3115). Bu söz ayrıca Azerbaycan diyalektoloji disipliniinde Batı ağız bölgesini diğer bölgelerde ayıran hususiyetlerden biri olarak kabul edilir (Azizov, 2015: 7).

Berde ve Gubadlı ağızlarında “eski tip av tüfeğinin çakmak iğnesi” anlamında kaydedilen *məmə* sözü (Şiraliyev ve İslamov, 1999: 387), Isparta'nın Gelendost ilçesine bağlı Bağlıllı köyünde *meme* şeklinde, “tüfekte kapsülün konulduğu yer” anlamıyla kaydedilmiştir (TDK, 2019d: 3159).

2.3.3. Temas sahası ve altkatman örneği olarak Afyonkarahisar Gence-Karabağ ve Cevanşir ağızı

Dilbilimsel örneklerle bakıldığında, komşu olan Bolvadin ve Emirdağ yöreleri ile, daha ayrıksı bir coğrafyada konuşlu Dinar/Çölovası yöresi Azerbaycan kökenli Türkmenleri birbirleriyle ağız anlamında bütünlük arz etmektedir. Buna dair örnekler arasında çalışma boyunca gösterilen fonetik örneklerden /k/ ünsüzünün süreklileşerek /h/ olması,

⁸² Ağcabedi, Ağdam, Ağdere, Balaken, Başkeçid, Borçalı, Büyük Karakilise, Cebrayıl, Füzuli, Göyçay, İmişli, Gah, Karakilise, Gazah, Laçın, Mingçeşvir, Şeki, Şemkir, Terter, Ucar, Yevlah, Zakatala, Zengilan.

öndamaksıllaşmanın Türkiye Türkçesi ağızlarına nazaran daha yaygın olması ve söz başında *b- > m-* değişimi örnek verilebilirken, morfolojik olarak şimdiki zaman fiil çekimlerinin ve birinci çoğul şahsın gelecek zaman çekimlerinin bir olması örnek verilebilir. Söz konusu benzerliklerin yanı sıra, leksik benzerlikler de görülmektedir. *Güzem, dumbuz, gabırğa* sözleri buna dair örneklerdendir. Bu bakımdan, Afyonkarahisar ağızlarının tetkik ve tasnifi konusunda en titiz ve bilgilendirici çalışmayı yapmış olan Boz'un tasnifine şerh koymak mümkündür. Zira Boz, Dinar/Çölovası'nın ekseriyetini içine alan ağız bölgesini "Yerli (Yörük ve Türkmen) Ağızları" kategorisine yerleştirirken, Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı Karabağlılarının ağızlarını ise "Göçmen Ağızları" kategorisinin altındaki "Kafkas-Kırım Göçmeni Ağızları" başlığının "Karabağ (Bolvadin, Emirdağ, Sultandağı) Türkmenleri Ağzı" alt başlığına koymuştur (2022: 149). Oysa görüldüğü üzere Dinar'daki Türkmen ağzı, Bolvadin-Emirdağ-Sultandağı hattı ile büyük oranda ortaklaşmaktadır. Aynı zamanda tarihen görüldüğü üzere, Dinar'da meskûn Türkmenlerin mühim bir kısmı, Bolvadin, Emirdağ ve Sultandağı Karabağlı Türkmenleri ile aynı dönemde Karabağ yöresinden gelerek yöreye yerleşmişlerdir. Dolayısıyla bu ağızları aynı alt kategoriye almak hem dilbilim hem de tarih açısından en doğru olanıdır.

Tez boyunca iddia edildiği üzere, bu ağızların Azerbaycan bağlantısı da görülmektedir. Bu kaniya gelebilecek eleştirilerden birisi, bu yörelerde bulunan bazı gramatik ve leksik özelliklerin Anadolu ağızlarında da görülebilmesidir. Buna örnek olarak verilebilecek hususlardan biri şimdiki zaman ekidir.

Gülşen Polat, bu eki Cihanbeyli özelinde birinci tekil şahısta *-iyem*, üçüncü tekil şahısta *-(i)ye*, birinci çoğul şahısta *-iyah* örnekleriyle göstermiş ve bu ekin Leyla Karahan'ın tasnifinde İzmit, Batı Karadeniz ve Orta Karadeniz bölgelerinde de görülmekte olduğunu belirtmiştir (Polat, 2019: 77; Karahan, 2017: 106, 158, 164). Leyla Karahan'ın söz konusu eserinde belirtildiği üzere bu ek ayrıca *-yer/-yir/-ir* biçimleriyle Kemah, Tercan, Çayırılı (Erzincan); Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanoç, Oltu, İspir ağızlarında, Erzurum'un Şenkaya ve Olur Türkmen ağızlarında, Ardahan-Posof ağzında, Kars yerli ağzında kullanılmaktadır. Bu şekil Erzincan'da *oluyer*, Gümüşhane ağzında *veriyi, ediyi* şekillerini almaktadır. Aynı zamanda *-i(y)/-(y)I* biçimleri Diyarbakır ağzında *içiyem*, Urfa ağzında *korhıyam*, Van ağzında *sızliyi* biçimlerinde örneklendirilmiştir (Karahan, 2017: 69, 75, 83). Ayrıca Leyla Karahan'ın Batı Anadolu ağızları sınıfında konumlanan Adana (Kozan), Osmaniye (Kadirli), Gaziantep ve Kahramanmaraş Türkmen ağızlarında, ayrıca Sivas'ın Gürün ve kısmen Kangal yöreleri ağzında da *-yer, -yér, -yir* şekilleri görülmektedir. Buna

örnek olarak Adana'dan *galıyér*, *geçiyér*, Kahramanmaraş'tan *geçiyer*, Sivas'tan *geliyir* şekilleri gösterilebilir.

Leksikoloji hususunda ise, yörede Azerbaycan Türkçesi ile denk düşen bazı kelimeler, Anadolu ağızlarında da bulunmaktadır. Mesela *gede* sözü zayıf, çelimsiz anlamında Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde kullanılırken (TDK, 2019c: 1964), *pahıl* sözü tembel, elindeki işi savsaklayan, kıskanç gibi anlamlara gelecek şekilde Batı Anadolu, İç Anadolu, Akdeniz, Karadeniz bölgelerinde kullanılmaktadır (TDK, 2019c: 1964).

Yesir sözü Yozgat ve Ankara/Güdül'de kayıt altına alınmışken ve *yesir alma* biçimi Zonguldak'ın Çaycuma ilçesinin Aliköy'ünde de görülmektedir (TDK, 2019b: 4257, 4822).

Fakat bu durumların hiçbiri, diğer net benzerlik ve ortaklıkların varlığının hilafına değildir. Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Emirdağ bölgesine Halep-Gaziantep, Kahramanmaraş (Dulkadir), Sivas, Diyarbakır bağlantılı Türkmen aşiretlerinin iskanı kaydedilmiştir ve bu yöreler Karahan'ın çalışmasında sözü edilen birinci şahıs şimdiki zaman eki *-(y)em* ve üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-(y)er*, *-(y)ir* gibi biçimlerin bulunduğu ağızlardır. Ancak bu şekiller, Karabağlı Türkmenlerin dışında kalan Yörük ve Türkmen oymaklarının köylerinde ekseriyetle görülmemektedir ve sözü geçen bölgede *-yor* biçimi baskındır (Örnekkol, 2006: 401). Karabağlı Türkmenlerin köylerinde ise bu durumun aksine *-iy*, *-üy*, *-iya*, *-iye*, gibi biçimler yaygındır. Bu da Emirdağ ilçe ağızları açısından ayırıcı bir özelliktir ve vurgulandığı üzere Güney Azerbaycan, Ordubad, Şeki, Gah gibi Azerbaycan ağız alanı içinde görülen örnekler de özellikle Emirdağ ve Dinar'daki çekimlerle örtüşmektedir (Tablo 1), (Tablo 2). Bu durumun ayrıca oykonim, hidronim ve etnonim-patronimlerle de örtüştüğü görülmektedir. Afyonkarahisar yöresi oykonimlerinin Azerbaycan'dan etnonim-patronimlerle eşleşmesine örnek olarak verilebilecek örnekler Göçerli ve Sofulu'dur. Dinar'da bir köye ismini verdiği tahmin edilen Göçerli/Köçerli oymağının tarihi yerleşim yerlerinin Füzuli-Cebrayıl arasında, Güney Azerbaycan sınırında olduğu görülürken (Harita 5), (Harita 6), Davulga'nın bir mahallesinin ismi olan Sofulu ile aynı adda oymağa mensup olan köylerin mühim bir kısmı da Ordubad-Zengezur hattında bulunmaktadır (Harita 27). Okçular ve *Oxçuçay*, bu konuda hidronim, etnonim-patronim ve oykonimlerin örtüştüğü örneklerden biridir. Okçular, Dinar'da hem köy adı olarak bir oykonim hem de tarihte kayıtlı bir oymağın adı olarak etnonim-patronimdir. Zengezur'da Karabağ, Güney Azerbaycan ve Ordubad bölgelerinin kesiştiği alanda akan *Oxçuçay* ise, ismini *Oxçu* isimli bir oymaktan alan bir hidronimdir (Harita 24) ve bu durum, Dinar

bölgesinin de sözü edilen Azerbaycan ağız alanlarıyla tarihi ilişkisini gösteren durumlardan biridir. Ayrıca Bolvadin yöresinin Hacı İsalı, Hacimusaoğlu (Zet) ve Mercanlı patronimlerinin, Azerbaycan'dan etnonim-patronim ve oykonimlerle eşleştiği bölgelerin Cebrayıl-Zengezur hattında, Güney Azerbaycan'ın paralelinde olduğu, Ordubad yöresine de coğrafi olarak yakın olduğu görülmektedir (Harita 12), (Harita 23).

Emirdağ ağızında sadece Karabağ köylerinde bulunduğu belli olan “-(I)yA” şimdiki zaman ekinin yanısıra, zarf-fiillerde Azerbaycan'a özgü *-anda*, *-ende* şekillerinin bulunması izaha muhtaç bir durumdur. Sesbilimsel olarak “dökmek” yerine “*tök-*”, “dokumak” yerine *tohu-/tohu-* şekillerinde görülen söz başı /t-/’nin asli haliyle korunması durumu, leksik olarak ise Türkiye Türkçesi ağızlarında Kars, Ardahan, Iğdır ve ayrıca Amasya'daki Azerbaycan muhaciri nüfus gibi spesifik örnekler haricinde görülmeyen *künde*, *çörek*, *çalası* ve *dumbuz* benzeri örnekler aynı şekilde Azerbaycan bağlantısını gözler önüne sermektedir. Özellikle Azerbaycan Türkçesi ağızları ile leksik benzerlik kıyaslarına bakıldığında, bulunan kelimelerin çoğunluğunun Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sultandağı yörelerine has olduğu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarıyla eşleştiği görülmektedir. Eşleşilen bölgelerin ise sülale ve oymak isimlerinin Gedebe, Ağdam, Cebrayıl gibi Azerbaycan'daki toponim karşılığının bulunduğu bölgeler olması, bu konuda fikir vericidir. Dolayısıyla Bolvadin, Dinar ve Emirdağ bölgesinde *Cevanşir*, *Karabağlı*, *Gence-Karabağlı* isimleriyle kayıt altına alınmış Türkmenlerin konuştuğu ağızda, Azerbaycan Türkçesinin dahlinin olduğu tartışmasızdır. Bu etkilerin bulunmasından ötürü, bu bölgelerin ağızlarını Azerbaycan Türkçesinin bir kolu ya da doğrudan uzantısı olduğunu iddia etmek ise güçtür. Ancak Azerbaycan Türkçesi etkili veyahut Azerbaycan Türkçesi altkatmanı (*substratum*) barındıran bir İç-Batı Anadolu ağız olduğunu söylemek mümkündür. Altkatman kavramı, Berke Vardar tarafından şu şekilde tanımlanmıştır⁸³:

“altkatman (Alm. Substrat, Fr. subsfrat, İng. substratum).

Çeşitli nedenlerle, bir bölgede bir başka dilin yerini aldığı, buna karşılık yeni dilde de izleri görülen dil. Altkatmanın dil olarak ortadan kalkmasına göç, sömürgeleme gibi tarihsel-toplumsal olgular yol açar. Örneğin Keltçe, Fransızcanın altkatmanıdır.” (Vardar, 2002: 17)

Türk dili ailesinin Oğuz grubunun Batı Oğuz kolu içinde ise, Bolvadin-Dinar-Emirdağ bölgesindeki durum bir altkatman örneği sunmaktadır. Morfolojik, leksik ve

⁸³ Vardar'ın tanımına ek olarak, Avrupa Yahudilerinin konuştuğu bir Cermen dili olan Yidiş'in tarihi sebeplerden ötürü Latin dillerinden bir altkatman taşıması (Beider, 2014: 57, 67, 83) ve çoğu tasnifte Kıpçak sınıfına dahil edilen Kırgızcanın, tarihi sebeplerden ötürü Sibiry Türk grubuna dair katmanlara sahip olması (Tavkul, 2003; Yunusaliyev, 2016: 241-244) bu duruma dair verilebilecek örnekler arasındadır.

fonetik olarak Azerbaycan Türkçesi katmanları taşıyan, morfolojik olarak daha çok Azerbaycan Türkçesinin Güney ağızı (Nahçıvan ve Güney Azerbaycan), leksik olarak ise daha ziyade Batı ağızı (Gencebasar ve Karabağ) özelliklerini taşıyan Bolvadin-Emirdağ yöresi Gence-Karabağ Türkmenlerinin ve Dinar Çölovası/Dombayovası Türkmenlerinin ağızları, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin temas alanı olarak örnek teşkil etmektedir.

Azerbaycan diyalektolojisinde, Cebrayıl, Gubadlı, Karakilise ağızları “geçiş ağızı” olarak nitelendirilir ve Karabağ yöresinin dahil olduğu Batı ağızlarıyla, Güney Azerbaycan, Ordubad ve Nahçıvan’ın dahil olduğu Güney ağızları arasında bir yapıda olduğu belirtilir (Azizov, 2015: 7-8). Bu hususta, Safevi dönemindeki “Arazbar” coğrafi adlandırması da önem taşımaktadır. Aras sahili, Aras yaylağı anlamına gelen bu ifade, Azerbaycan coğrafyasının Aras nehri kıyısındaki bölgelerini tarif etmekte kullanılmıştır. Aras’ın kuzeyine “Karabağ Arazbarı” denirken Güney Azerbaycan bölgesinde kalan kısma “Karadağ Arazbarı” ismi verilmiştir (Atakişiyeva, 2015: 18) (Harita 4). Füzuli, Cebrayıl, Zengilan gibi bölgelerin bu coğrafi tarife uygun düşmesi de (Harita 2), Güney Azerbaycan etkisini gösteren dil özellikleriyle tutarlılık arz etmektedir. Ayrıca Hacı İsalı, Hacı Musalı, Mercanlı patronimleri ve Sofulu oykonimi, Afyonkarahisar’a Azerbaycan’dan gerçekleşen XVII. yüzyıl göçünün de Arazbar, Zengezur/Karakilise gibi sözü bölgelerle ilintili olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla Afyonkarahisar’ın Bolvadin, Dinar ve Emirdağ yöresindeki Azerbaycan tesirli ağızların da hem Güney hem Batı ağızı özelliği taşımaları, Azerbaycan Türkçesinin iki farklı ağız bölgesinden katmanlara sahip olmaları olağan bir durumdur.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afyonkarahisar bölgesinde Bolvadin ve Emirdağ'da "Gence-Karabağ Türkmenleri", Dinar ve havalisinde ise Cevanşir Türkmenleri isimleriyle kayıt altına alınan Türkmen aşiretlerinin oymak ve aile adları, iskân arşiv kayıtları ve ağız özellikleri beraber incelendiğinde, Azerbaycan ile bağlantıları net olarak görülmektedir. Bolvadin, Emirdağ ve Sultandağı'nda aynı köylerde yaşayan oymak ve sülalelerin isimlerini taşıyan köylerin, Azerbaycan coğrafyası içinde birbirine oldukça yakın olması (Harita 10), (Harita 18), (Harita 19), (Harita 20), (Harita 26) dikkat çekici bu durumdur⁸⁴. Bu durum, Afyonkarahisar'a göçün bu köylerin çevresinden gerçekleştiğine işaret edebileceği gibi, bu köylerin ahalisinin birbiriyle iç içe, hısım oymaklardan oluştuğunu veyahut aynı oymak-aşiret konfederasyonunda bulunduklarını gösterebilir. Emirdağ'ın Davulga köyünde daha çok Ağstafa, Daşkesen, Gedebe, Göygöl gibi Gencebasar yöresiyle bağlantılı aileler mevcutken, Bademli-Bolvadin-Sultandağı hattında ise Karabağ ve Zengezur yöresiyle bağlantı daha yoğun görülmektedir. Dinar yöresi için ise, Karabağ, Zengezur yöreleriyle ve bugün Ermenistan'da bulunan Çukur Saad bölgesiyle bağlantılı isimler arşiv kayıtlarında bulunurken, bunu halk bilgisi ile teyit etmek, Bolvadin ve Emirdağ örnekleri aksine oldukça güçtür. Ayrıca Derleme Sözlüğü ile yapılan mukayeseli tarama, Azerbaycan bağlantılı leksik özelliklerin Ege ve Akdeniz bölgesinde muhtelif yerlerde yayıldığını göstermektedir (Harita 31).⁸⁵ Bu durumu Osmanlı iskân kayıtları da teyit etmekte, Azerbaycan bağlantılı aşiretlerin Burdur, Denizli, Isparta bölgeleri boyunca hane bazında da olsa yayılmış olabileceğini göstermektedir. Bu, gelecek çalışmalarda değinilmesi açısından ilginç bir durumdur, özellikle Isparta'daki yoğunlaşma dikkat çekicidir.

Ağız özellikleri açısından, Emirdağ, Bolvadin ve Dinar'daki örnekler birbiriyle bütünlük arz etmektedir. Aynı fiil çekimleri, benzer fonetik özellikler, leksik olarak ise bu yörelere özgü olan ve Türkiye Türkçesi sınırları içinde sadece Azerbaycan Türkçesi alanıyla kesişim sahasına giren bölgelerle (Kars, Iğdır, Ardahan) ortak olan sözcükler de görülmektedir. Dolayısıyla bu üç ilçe ve havalisinde konuşulan söz konusu ağız, kendi başına bir alt-ağız olarak sınıflandırılabilir. Morfolojik ve kısmen fonetik olarak bölgede

⁸⁴ Bu duruma bir başka örnek ise, Kalenderliler sülalesiyle ilintili olan *Toxluca* köyünün (Harita 15), Göyce yöresindeki Kesemenli (Harita 16) ve Karamanlı (Harita 17) köylerine yakın olmasıdır.

⁸⁵ Bu harita hazırlanırken Doğu Anadolu ağızları dahil edilmemiş, Leyla Karahan'ın Batı Grubu olarak tasnif ettiği alana coğrafi olarak tekabül eden yerler esas alınmıştır. İlçelerin mor belirtilme sebebi, ilçe ismi belirtilen yerlerde sözlerin yayılım alanının ilçe merkeziyle ibaret olmamasının, birden fazla köyde olmasının ihtimal dahilinde olmasıdır.

daha çok Nahçıvan, Güney Azerbaycan ve Zengezur yöresinin ağız özellikleri görülmektedir. Azerbaycan'dan göç ile ilintili bölgeler oymaklar, sülaleler ve yerleşim adları üzerinden araştırıldığında özellikle Bademli-Bolvadin-Sultandağı hattında Cebrayıl öne çıkmaktadır. Cebrayıl ağzının Azerbaycan dilbiliminde “Güney ile Batı ağız bölgeleri arasında geçiş ağzı” olarak kabul gördüğü düşünülürse hem Güney hem de Batı Azerbaycan ağız tesirinin bulunması anlaşılır bir durumdur.

Tez boyunca karşılaşılan başka bir durum ise, özellikle Afyonkarahisar'a yapılan Çölovası yöresi iskanlarında, XVI.-XVII. yüzyıllarda bölgede yaşanan kırsal nüfus azalışı, boşalan köyler ve bu köylerin tekrar doldurulma çabasıdır. *Büyük Kaçgun* kavramının özellikle nüfus temelinde incelenmesi, Batı Anadolu'nun nüfus tarihi açısından önemli bir araştırma alanıdır.

Çalışma boyunca hem dil kaynakları hem halk şifahi kültürü hem tarihi kayıtlar aynı anda kullanılmıştır. Dolayısıyla disiplinlerarası bir çalışma yapılmıştır. Özellikle araştırma boyunca, yöre hakkında çalışan sosyal bilimcilerin tek bir sosyal bilim alanına odaklandığı, dilsel, tarihi ve kültürel öğeleri bir arada değerlendirmedeği ortaya çıkmıştır. Bolvadin, Dinar ve Emirdağ üzerine ağız araştırmalarında ise, Osman Göker'in çalışması hariç hiçbir çalışma Azerbaycan ile mukayeseli bir inceleme ortaya koymamıştır. Özel olarak Karabağ, genel olarak ise Batı Azerbaycan ile mukayese ise, bu üç ilçenin Türkmenleri üzerine yapılmış hiçbir çalışmada görülmemektedir. Dolayısıyla disiplinlerarası ve Türkiye-Azerbaycan kıyası temelinde giden çalışmaların artması, sosyal bilimler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca tezin dilbilimsel kısmının leksikoloji bölümünde görüleceği üzere, Türk Dil Kurumu'nun *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* eserinin Memmedağa Şiraliyev ile M. İ. İslamov'un öncülüğünde Azerbaycan İlimler Akademisinin Nesimi Dilcilik Enstitüsü tarafından hazırlanan *Azerbaycan dialektoloji lügeti* ile kıyasından çokça veri elde edilmiştir. Bu tarz karşılaştırmalı çalışmaların artması, hatta bu karşılaştırmalar üzerine haritalar, atlaslar çıkarılması iki ülke arasında tarih boyunca yaşanan karşılıklı göçlerin, boy-oymak-aşiret ortaklıklarının aydınlatılması için fikir verici olacaktır. Bolvadin, Emirdağ, Dinar gibi bölgeler özelinde tezde bahsedilen durumu folklor, müzikoloji, sosyal antropoloji, etnografi gibi farklı sosyal bilimler disiplinlerinden tetkik eden çalışmaların olması da bu hususta ayrıca faydalı olacaktır, zira bu tez genel olarak tarih, oymak-aşiret-sülale ve dil üzerinden ele alınmıştır. Kültürel çalışmaların artması da Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bağların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

4. METİNLER

ADI SOYADI	F*** Ş***
YAŞI	68
ÖĞRENİM DURUMU	İlkokul
DERLEME YERİ	Okçular / Dinar / Afyonkarahisar

Metin numarası: 1.

Düğünlerde ne yemekler yapılırdı?

Gelenler mesele gelenler diye ki bize, heç bişey yapman, taptama yapın diye. He, mesele bunu yaparım ben, ne olur diyeler bize taptama yap diyeler. Onlar da alıştı. Yo yo düğünlerde olmaz. Düğünlerde eskiden olurdu, eskiden düğünlerde, hindi ben sana iş bitiriyim ya gızım, 5 kızı bitiriyim elçi gidiyim tamam diyeler ya o zaman oğlan evi kız evine et götürürdü et götürürdü bulgur götürürdü kız evinde taptama olurdu oğlan evinin kadınları gız evinde tabi masraf oğlan evinden çıkardı gız evinde taptama oludu. Hani insannar da götürürdü oraya bulgurunu etini her şeyini baharatını götürürdü goliylen yımırta, he goliylen yımırta götürürdü gız evinde taptama olur, gız evinin tarafları, oğlan evinin tarafları, böle galabalıh olmaz da, goca bi ileğen yapılır, orda yenilirdi. **10** Şimdi o adetler galhtı da masraflar yüksek ya, her mesela herkeş dağıldıhdan sonra gayınla gayınbaba öbürü gayınla gayınbaba galınca kendi evleri, orda yapıyiler, yiyiler, öle bişeyler oliyi. Düğünlerde öyle olmuyo. Düğünlerde hindi hazır yemekçi geliyo, yapıyo, bulaşlıh yalaşlıh kendi götürüyo, iyi oluyo şimdi. **15**

Cenaze adetleri nasıldır?

Kırkında verilir, ondan sonra yedisinde yedi bişisi yapılır, yedi gün sonra, beklemeyen iki gün sonra da verebilir, üç gün sonra da verebilir, o fark etmez amma eskiden yedi gün soora verilirdi, ağzı açılıye diyerlerdi, yedi gün soora bişi yapılırdı, ondan sonra elli ikinci gün de olur bizim burda, kırkıncı da olur, elli ikinci gün de olur, ona büyük yemek verirler. Cenaze. Hepisi mesela köycek davet edeller, ona köycek verirler, ondan bu bunlar beleydi cenazede de, sora yemekler giderdi, mesela bizim köyümüz hale devam ediyer onu başka yerlerde yoğ o da, **20** Allah gorusun bizden bi ölü olsa bize yemek yaptırmazlar tepsi tepsi yemek taşıyalar, he. Yemek hazırlayarlar getirirler buraya, ölüye, ölü evine. Mesela benim yabandan mısafirlerim geldi, aç gitmezler, sofraya hiç galhmaz, ölü evine yabandan kööden gelenner başka köölerden gelenner orada yemeklenir hani ölü evinde yiyilir, ölü sahipleri yiyer, yine gonun gomşun bulaşığını yalaşığını evini toplayar oruyu buruyu toplayar, yani ölü sahibine şey bırakmaz. **25** Bizim bu yörenin o yöresinin şeyleri çok güzel hani daa da gelenek bu geleneklerimiz Allah'a şükür devam ediyi, ama başka köölerde görmüyo ama

Gadılar da aynı. Gadılar da bizim gibi yapıyı. Hıı Gadılar’lan bizim adet hemen hemen uyuşuyo. Mesela şu anda elli dene gelinimiz var Gadılar’dan, biz gelin aldık burıya. Bizim köyde bek gız yoğ, ohuyan gızlarımız da yabana gidiye, yabancıyla evleniyo ya, gelin alıyah burıya. Elli dene falan gelinimiz var. Gadılarnan aramızda zaten bişi yoh. **30**

Lohusa kadına ne yemekler verilir?

Ay gelin bi de buraya getir çayı. Onnara da dadlı yedirirlerdi südü insin diyerekten, tatlı. Herhangi bir tatlı olsa, mesela şey... Pelete diyolar ya, muhallebe. Heh muhallebe. Kendimiz yapıyah. Onu yapallar, geline yidirirler. Bi de guymah yapallar. Guymağı duydunnu hiç? O ayrı, o Karadeniz yöresine ait di mi? Garadeniz’e ait. **35** Nası biliyonnu, bizimki yukadan oluyo. Yukayı doğruyosun, ıslatiyin, onnan sonra gaymah eridirsın çoğca, dencerede. Islanmış ekme shtırır shtırır içine atarsın, biraz da normal su dökersin, fit fit gaynar, duzunu atarsın üstüne garabiber atarsın, bol gaymahlı, çoh güzel olur. Yo yo yumurta gırılmaz. **40** Amma çok güzel olur, yumuşah olur, o baarsakları şeede, besleye, boğarsakları yumuşacıh goyar, onu yidirirler, gaz yapmasın çocuğa deye, gaz yapıcı şeyler vermezler. Onnan sonra o pelete diyoz ya, muhallebe, şeker var tabi, pekmeznen de olur da, şeker gatarlar. Elimizlen yapıyoz ya, iyice tatlı olmaz. Boğarsaklarını, iç organlarını şeedsin deye. **45** Onnan sonra geline al bağlayarlar. Al yazma bağlayarlar. Uğur gelir deye, bele bi benim çocukluğumda falan hindi bağliyerler mi? Bağliyerler herhalde. Eskiden şöyle bağleyerlerdi. Şöle, şöle bağlayerlerdi eskiden. Hindi böyle de, eskiden gümüş diildi. **50**

ADI SOYADI	M**** D****
YAŞI	84
ÖĞRENİM DURUMU	İlkokul
DERLEME YERİ	Davulga / Emirdağ / Afyonkarahisar

Metin numarası: 2

Atatürk’e, Kurtuluş Savaşı’na dair neler duydunuz?

Sen dinle beni. Alacağasan al, sesimi. Atatürkünen İnönü, Piribeeli var şurda görmüşsündür. Hah. Yalnız oranın yolu eskiden şeyden geliyidi, yo yo, şurada, sen dur Hasan, garıştırma. Şimdi burada gedeyidi, savaştta bu. Alıym mı sesimi? **5** Şimdi bunlar aşıadan çılmış. Köyün gıyısında şeyde rampada yer var. Köyün gıyısında. Oraya gelincin ben yaşda bir adam da çit sürermiş. Onların yanına gelmiş. Cığara içermiş. Buyrun amıca demişler. Araba bozulmuş. Şöför onunlan uğraşırımış. Demişkine, Atatürk’e, oğlum siz ne geziyiniz? **10** O da demiş, ben Mustafa Kemal demiş. O zaman Atatürk asımı yoğudu. Mustafa Kemal demiş. Öyle deyincin, bu da İsmet İnönü demiş. Adam o zaman bobaah demiş. Yani kendini gaybetmiş. Bobaah demiş. Ne ihtiyacın var ne soruyun? Hiç seslenememiş. **15** Buña üç dört pakat cığara vermişler. Bi de Rus şekerı vermişler. Bi de kirpit vermişler, Rus kirpiti. O kirpitler şöle büyüğümüş. Bu burda bitti. Savaşını mı soruyun hindi? **20** Haa. Şimdi Yonanistan demişkine, Türküye buruyı yedi senede alısa ne çabılı aldılı demiş. Mustafa Kemal Atatürk’ten evvelce, bizim paşa, Ali İhsan Paşa, İngiliz’e yesir olmuş. İngiliz’e yesir olmadan, İngiliz’in paşasının gızına, yesir düşmüş bize. Bu bizim Ali İhsan Paşa, buña el vurdurmamış. Ve babasına yollamış teslim étmiş. **25** Bu da bitti mi? Bizim pasada olacağ ya, İngiliz’e yesir düşmüüş. Şimdi gızın adını ismini bildiğine, gıza haber salıyı. Paşanın gızına. Ben bele bele oldum, sen de beni gurtar deyi. O da gidiyor babasına söylüyü, babası buna bi şey yaptıırıy. **30** Cenaze salı gibi, büyük, onun içine eşyasını şonunu bununu goyuyu, kimse bilmeyecek. Bu trenne içinde garnını doyurarah, şeye geliyi, Afıyon’a. Afıyon’a gelincin, o İngiliz paşası, Yunan’a telefon ediyi. Ben burdan bi paşa geçirdim, bi orduya bedel, kendinize saap olun deyi. Şimdi gelelim. Ali İhsan Paşa bütün orda orduyu bi dedim mi sene, iki yüz üç yüz asker etmiş, burdan geder, gooparatıvın yanından geri buruya gelirmiş. **35** Gavurun gözünü gıracağ. Bi de bu arada gavur demişkine, bu Türk’ün çok askeri var, gırmaynan bitmez demiş. Alıym de mi? Şimdi bu arada Ali İhsan Paşa, Günyüzü’ne askeri daşır, kömür getiri, bizim atçılara satarımış. Orda da Yunan’ın paşaları oturmuş. **40** Ali İhsan Paşa, kömür elbisesinde. Atçıya demişkine, amca bi tabağ da bana ver ki yeyim, acılıhdım demiş. Biz Türk milletiyik işte! Sen burdan bi çılı, burda paşalar oturuyu, yemek yerlermiş onlar da, onlar da demiş ki bırrah bırrah demiş. **45** Gevur de gevur

merhemete geliyi. Bizim atçı merhemete gelmiyi. Bizimki duyma yani. Gözümüzle görme deel. Ali İhsan Paşa da tabağın altına yazmış: “Bene Ali İhsan Paşa derler, (...) yirmi dört saat sonra burayı alacağım” demiş. Şimdi mevzileri filan belletmişler, her mevziye birer yüzbaşı, binbaşı, yarbay oturtturmuşlar. 50 Oturtturduktan sonra gece sabaha karşı hücum etmişler. Şimdi, emmim vardı, ohumuşluğu yazmışlığı yoğumuş, Şimdi Allah tarafından oluyu bu, öle gul mul değil. Yonan’ın bozulduğunu göriyi. Amanın vurun deyi, Yonan bozuldu kaçıyi deyi, (...), Yonan’ı Dumlupınar’a aşa döküyle. Döktükten sora, paşanın biri ben mevziyi bozamadım deye alınından vuriyi. Duydunnu bunu? 55 İşte deyim ya Afyon’u deyim ya. Şimdi bu arada dedem ırahmatlık da hatta, Hasan Hoca. Yüz yaşında öldü, öleli de kırk sene oldu. O da sütüre gerisindeymiş. Sütüre demek, yani sıhhiye gibi, şu bu, yaralanannarı falan sarallarmış. Yunan’ın bi top atıyi, dedemgilden şeale yakınına düşüyi, dedemi toprah küllüyi. 60 Aman arkadaşı gaybettik deyiler, ben ölmedim, beni toprağın üstünden alın. Şimdi Emirdağlı Tahir Efe varımış. Biliyin mi? Atatürk’le İnönü’nün postasıymış. Atına, evrek getiriyi evrek götürüyümüş. Feyzi Çahmah da, Maraşal Feyzi Çahmah da orda Guran omuzunda, boyuna esgeri gözedlermiş beyle meydende. 65 Atılan gurişinner, bunnarı eyi al, Feyzi Çahmağ’ın paltovuna değer, tıh yere düşermiş. Aman paşam, gurişini yeyin demişler. Ele demesiyle bereber, “Köpeen gurişini Müslemana deemez” demiş. Feyzi Çahmah orda, şimdi gelelim Dumlupınar’a, Dumlupınar’da Atatürk’ünen İnönü gözetleyici, şey, gan bele aħmış argadaş. 65 Bu gadar aħmış. Bele yerde sel gibi aħarımış. Ben dedemin ağzından duydum. Şimdi ha bunda de bunda bi çarpişiyirler, mennen kaç saat, onnan gene bozuyurlar. Bunları Dumlupınar’dan, İzmir’den Ahdeniz’e tüküyürler. 70 Şimdi bu arada, Yonan’ı ordan govuyurlar, mesele Atatürk Tınaztepe’de sırf yalnız oraları gontrol ediyi, onnarı da duymuşdursun. Afyon’da o. Afyon’un yakınında. Hea. Otuz Ağustos’ta her zaman o Tınaztepe’ye filan gediyardı subaylar falan, yayan. Şimdi belki yol yapmışlardır bilmemne. Velhasılı bele oluyu. 75

Ailenizde hiç şehit var mı?

Dedemin ikisi, Diyarbakır’da galiyi. Meemed dedem ilen Veli dedem. Benim adım gonan Meemed dedem. Onun nesli yoğumuş. Eses dedem, Veli dedem de bi babam varımış bi de gızı varımış, başka yoğumuş. 80 Diyarbakır’da galiyiler, şehitlik mezerindeymiş. Görmüşdürsün. Cihan Harbi. Min dohuz yüz on iki Balkan Savaşı, bin dokuz yüz on dört, Cihan Harbi. Yalnız dedem ne dedi biliyin mi? Aç galdıh oolum dedi. Ayaamızdaħı dedi çarığı ısladıh, ocaħda bişirdik, yidik dedi. Bunnarı da al. Çünkü bunnar ilerde şey olur. 85

Bu köy Yunan işgalinde kaldı mı?

Üç dört yıl kalmış. Benim ahlım mı eriyi? Anamgilden, babamdan duydum. Şimdi bah gardaşım oruyu ben sana iyici anlatayım. Yunanistan buraları almış, bikeç oduyuda⁸⁶ yerleşmişler. Odalar vardı eskiden. Yerleşincin Yunanistan'ın paşası, şu Eşrefli'ye yol gedeyi ya, saplara ataş vermiş. **90** Burda Lazlar var. Lazlar da Rumumuş. O başındaki adam da Rumumumuş. Hocaymış kendi de burda. Anlının de mi? Orda varıyı dey ki ne, paşayı çağırıyı, siz buraları hep teslim aldınız dey. Babamgil de o zaman sapın altında gömülüymüş. **95** Bi de bu arada, gavurun paşasını ikna ediyi, yarın bunnar ne yiyecek, yarın bu askerin ne yiyecek, siz buraları aldınız dey. Tabii Rumca da gonuştuğuna, onu da kendinden sayıyı. Şimdi bi düdük vuruyu çavuş, onbaşı başına bi dene nala, mıla, sapa mıpa deemeden gedin dey. **100** Bi de yüz yüz elli gişi o adamın sapının altından çıkıyılar, dooru o zaman harman yerleri vardı, öküzünen düven sürölüyüdü, harman yerimize varıyılar. Yaylı yayarlardı eskiden deriden. Sen de bilmiyin onu da ben biliyim. Ayrarı var, onun yağını alırlardı. **105** Onun ne yimesi oluydu, ayrarının ne yemesi oluydu. Şimdi ne yağ var sütlerde ne bişiy var. Şimdi gelelim. Ekmek etmişlermiş, ekmeen birezini götürmüşler, birezini şiy etmişler. Davıhları kesellermiş, gatiyen etini yemezlermiş, ganını sorallarmış. Gavur. Bunnarı da duydunnu? Ganını sorarlarmış. Anam gözüynen gördü, ufah çocuğumuş. **110** Şimdi bu da bitti, benim emmim varıdı. Babamın emmuşağı yani. Şimdi emmim de on yedi yaşındaymış. Bunu gavurlar alıp gidiyi. On yedi günde Uzunbey'e varıyılar. Uzunbey'i biliyin mi? Çeltik tarafında. Çeltik'i geçeceen, Honam'ı geçeceen, derenin içinde. **115** Şimdi bu arada emmim bi yeğin ekinin içine girmiş, ekin yani dabanca sıhsan o gadar yeğin imiş. İçine yatmış, üstüne de başahları eemiş. Bi de gavurlar gelmiş, oraları gezmiş müzmüş, bulamamışlar. Emmim buraya on yedi günde geliyi. Uzunbeğ'den on yedi günü buluyu gediş geliş. **120** Bi de benim ebem var eses ebem, o şe le şorada guyular var. Ordan guyudan emmimin çıhdığını görüyü. Emmim ordan beri geliyekene, babam varımış, babam da ufah babamın elinden dutuyu, garşılıyılar. Amanın bi ağlaşıyiler, amanın bi ağlaşıyılar... Geliy, şükür o geliy. Savaşta benim iki dene dedem galdı. Bi de Osman dedem var, o ne olduğunu bilemeyecem, bi Hasan dedem galmış. O da vedesiynen ölmüş, yohsa o da mı savaşda galmış, onu duymadım. **125**

⁸⁶ "Odaya da".

Siz aslen Gence – Karabağ'dan mı göçtünüz?

Evet, onu biliyin. Orta Asya'dan geliyiler, Gence'den geliyiler. Gızılbaşımış. Buraya geliyiler, mesele dağıtılıyrlar. Garabağ var önünde bilirsın, görmüştürsün. Bura var, Eliçomah var ordan gelen. Ondın soora Bağlıca, Emirdağ, şura bura saymayla bitmez. Burdan işte Müslüman oliyirler. Bolvadin'in altında Büyükkarabağ. Akrabamız da var, emilerimizin çoğu orda. **130**

ADI SOYADI	H*** S***
YAŞI	82
ÖĞRENİM DURUMU	Okuryazar değil
DERLEME YERİ	Davulga / Emirdağ / Afyonkarahisar

Metin numarası: 3

Düğünlere, aile ilişkilerinize dair ne hatırlıyorsunuz?

Şirinlik adetimiz varıdı, şirinlik dolaşıllardı, gelinin başına cığağ dikellerdi, bizim günümüzde. Sağdıç olurdu, gızın sağdıçı oludu oğlanın sağdıçı oludu. Varıdı, guve kaçırma. Guvuyu kaçırılırdı, parasıyla davılıyna, mığla kaçırılırdı geri para alılırdı geri mığı götürürlerdi güyevi. 5 Ben yoh, düğün olmadı. Beni gece getirdiler, kaçmadım da. Üç, üç, üç gaymaya geldim oğunun⁸⁷ bağrında. Ben bu köylüyüm yavrım. Bademli’de var, Aşraflı’da var, Aşraflı’dağılar öldü, uşakları da Eşkişeerde. Çoh akrabası, Garaguyu’da var, Çay’da da var görümüm ya. Kendileri yoh, çocuğları var. 10

Eskiden nasıl geçinirdiniz?

Yavrım eyi kötü geçiniyidik işte, gaynanam titizdi, bazen eyi olurdu, bazen kötü olurdu işte geçinir gederdik. Çit sürellerdi, harman galdırılırdı, sap ahtarırđıh. Döğen sürerđıh. Tarlaya gidip çit sürerđıh beygirinen olsun oküzünen olsun. Ekini çit ilen ekerdik evveli. 15 Azıh alırdıh, o gunun baharında yohsuzluğudu. Dedem ırahmatlıh çörek öğüderdi, ben çöreh götürürđüm yoğmacılara Yusuf, yoymacılara çöreh götürürđüm. Ekmek de derik, çörek de derik. Yavrım ekmek gızartırdıh, neyse yımırta gaynatırdıh, ondan keyyi, anarı-beri alırdıh, tomatıs alırdıh, biber alırdıh, gederdi. Ağda gatardıh yoğurda, yoğurda ağda gatardıh. 20 Dorgamac ederdi. Ekmeğı de içine çalardıh. Çobanların yanına veriliydi azıh veriliydi, oymaç ederlerdi, anarı-beri gorlardı. Epmeğı içine çalardıh, tavada yağı eridirdi, yumurtayı gırardıh içine, ehmeğı öveler, oymaç ederdi. Bulambac ederdik, mercimeğı çorbası ederdi, topalak ederdik, yuvalama çorbası, topalak, anarı-beri onnar. 25 Bulamacı çalardın ununa, deneyi de içine atardıh, bulguru gariştirip gaynardı, ederdi. Yuvalama topalağınđı hindi de yapan yoh. Tahtanın üstünde bulguru gatarıh, hamıra yoğururuğ, tahtanın üstünde yuvalarđıh, topalah derik ona. Hee suyun içine atardıh. 30 Deneli bulambaç, o da suyu gorduk ocağa herenle, içine bulambacı unu atardıh, garişdirirdi, içine dene atardıh, bişerdi. Bulgur atardıh. Döğme, tarhana yaparđıh onu, gaynatırđıh. Tohmaanan döverdi, onu getirirdi yurduğ, ocağa gor gaynadırdıh denesini, ondan kelli yoğurtlardıh, onu yirdik işte. 35

⁸⁷ “O günün”.

Yarmayı şaapardıh şoo buğdadan, bişirirdi, gaynanam ırahmatlıh oña şey derdi, tışından gatıhlı, ayrıanı da gatardı, pişirincik, onu yirdik. Arabaşını bunnar yapar yavрім. Bulambacı edeller, gaynadırlar, siniye tökeller, ondan soora iyice keseller, tavıgı da gaynadırlar, onun suyuylan. Yirler. 40

Şirinlik adetinde ne ikramlar vardı? Kız isteme adetleri nasıldı? Gelinlikler nasıldı, giyim kuşam nasıl değışti?

Çerez saçılırdı, fıstıh var ya, şerbet de veriliydi. Yavрім evvelden eyle yoğdu. Bizi kime verersen ona varıyordu. Hindi ele deel. Hindi o istediğine varıyo, kime isteseler ona varıyalardı. Valla gıza heç danışmazlardı, kendiliğinden verirlerdi, gız da heç söylenmezdi, kime istellerse ona varırdı. 45 Yoğ yavрім gaftan ıdı, peşkir idi, al yeşil çuğa giyelledi, gaftan idi o zaman. Gasaba. Altın gasaba, mecredi gasaba, onnar vardı. O zaman pantul mantul yoğudu, diz bezi vardı, kaftan giyiliydi, o vardı. Eskiden de fôtür giyirdi erkekler. İçlik giyerlerdi, yelek geyerlerdi, takkaları vardı gafada irkeklerin evveli. Rekli rekli olurdu. 50 Rekli rekli. Al yeşil, göğ, al, neyse tevir tevir olurdu. Gızların başı açığ olurdu, taşlı oludu, gelinner keten vurulurdu. Keten vuruludu gelinner, gızlar da taşlı olurdu evveli.

Eskiden komşu köylerle ne farkınız vardı? Ailenizden ne öğüt işittiniz?

Evvelden mi? Gaftan varıdı, tas varıdı, bele keten varıdı baştan bele baalardın, yo Suvermez demiyim, Bademli deyim. Suvermezliere Musulcalı derlerdi, onlar başha çeşit geyinirdi. 55 Onların çeşit farhlı, tülbent bağlardı keten. Macır ne biliyim ben, macır tomatıs yir, biber yir, biber yir macırlar. Biz tarlaya misir ekerdi, bostan ekerdi, ekin ekerdi. Et mi? Eti nerde görüyüdük yavрім? Gavurma ederdi eben, çanağa gordu. 60 Dolap yoğudu bi şiy yoğudu, kesiliydi yirdi. Gurban bayramında dolap molap yoğudu, kesenler veriyidi, kaynadıllardı, bişirirlerdi. Öğüt mü? Benim babam benim yanımda mı durdu ki baña öğüd virdi? Çobanlıhdan başha iş itmidi ki babam? Şonu yapman, şoraya varman, boraya varman, elin gılıgına bahman, ele derlerdi anamız. 65

Hangi bayramları kutlardınız? Halk adetleri nasıldı?

Başha bayram yoğudu, gurban bayramı varıdı, oruç bayramı, başha bayram yoğudu. Tıngır çalarlardı, davıl çalarlardı, tıngır çalarlardı, ay tutulduğunda. Zinalar. He. Garanlıh olurdu her yer, ay dudulmuş derlerdi, tıngır çalallardı, davıl çalallardı. He yavрім. Ölenden keyyi, ikindinde üç yerine barıt koyardın, kirbit çalardın, par par par yanardı. Su götürüllerdi ırbıgınan, mezerin üstüne tökellerdi evvelden. Yangısını alsın deye su tökellerdi. 70 Barıt

galdırılırdı. Bi tarafa gabır ağacı götürülürdi talaş malaş, üstüne kürüyelledi. Eveli gonşular yemek getirillerdi ceneze evine, getirillerdi, hindi o yoh yavım. Bir iki gün getirillerdi. Ondan keyli o galhtı. Yavım beni de tuzunan yıhamışlar da ele gara oldum! 75 Çocuh yeni doğuyu ya, gohmasın deye. Beni de bele duzlu suynan çimdirmişler de, beyle gara oldum. Köstek kesellerdi, ayağına ip bağlayarlardı, ondan keyli halbır yıvalattırırlardı çocuh gıvrah olsun deye, kesellerdi. Gonşular gelmezdi, gırh gün oldu mu kendi çocuğunu çimdirdiydin, başından bi tasa gırh tas su gordun, gaşih, başından tökerdin, gırh deyellerdi ona. 80 Geç gonuşan çocuğa derlerkine, caminin anahtarıyla ağzına sohun deller, açın deller. Ben bele duydum. Lal olan çocuun ağzını camının gilidi açar deyilerdi. Aşermesi mi? Ne bileyim cannarının istediğini yirlerdi. Eşki yerlerse oğlan olur, eğer ajı yersen gız olur dellerdi. Adı gonuyahan ohunur, ezen ile. Hayıllı olsun deye ezen okulladı gulağına. Daalırdı, çocuhlar el öpmeye varırdı, kimi para verirdi, kimi şeker verirdi. 85

Yaylaya ne zaman çıkılırdı? Yayla yaşamı nasıldı?

Hıdırellezde gediliydi yaylaya, ahın vahtı da geri göçülüydü. Harman vahtı. Alaçığı olan alaçih yapardı, damı olan dam yapardı. Herkes ayırıdı, herkes kendi yurduna giderdi, alaçih guran, dam yapan. Topakev daha evvelden varmış yavım, yoğudu, daha evvelden varımış. Çuğ, çuğdan örülüydü. Ondan kelli ustunna çuğunan yapılydı, çadır olan çadır, keçe olan keçe. 90 Hepisi vardı. Beygiri olan beygirli ev varıdı, goyunu olan goyun, sığırı olan sığır varıdı. Deve varımış ta evvelden. Bilmiyim valla ele derlerdi. Çit sürellerdi, ovaya gidellerdi arabaylan goşarlar, ekin ekerlerdi. Bizim köyün deel de başka köyün attarı vardı. Piribeeli'de. Uşahpınarı, Gurudere, Kelempınarı, Gızılahir, hepsi varıdı her yere gonduh biz babam çobanıdı ya. Yo yo Yörükler ayrı yapardı, ayrı yayla yapardı. Valla Yörüklerin çardağı vardı çardahlarındaydı, biz kendi yaylamızdaydıh. 95

Eski evler nasıldı? Nasıl ısınırdınız? Ev eşyaları nasıldı? Düğünlere ne takardınız?

Yavım eski evlerde kerme zobası varıdı, ocak varıdı, çoğunda zoba da yohdu. Sıcağ olurdu, yahardı. Kerme zobamız vardı, ondan keyyi saman sobamız vardı. Kandili çaputtan fitil olurdu, teneheye, fitil gorlardı teneheden gandil yahardıh. Hee şüşe deel teneke, tenekenin burda bele deliği varıdı, çapıttan fitil yapardıh, gazyaa gorduh içine. 100 Yavım içi bele hayatı olurdu, herkeş bi yerde tökülü yatardı, bi odada yatardı. Aşhana derlerdi, ayah derlerdi. Heren, gazan, çinçilli, çinçilli vardı, helke varıdı, maden helkeleri vardı. Çinçilli de

bakır idi iki gulplu. Emirdağından alıllardı, gümüş tahtılırdı, gasaba taharlardı. Bele beşli, mecredi. **105**

Köyde asker, öğretmen var mıydı eskiden?

Varıdı esger. Valla olum gaçardıı, öğretmenner ev ev gapı gapı gezerdi, biz sahanırdıı, babam yazdırmadı. Benim ayarım getmedi. Erkekler getti. Menim gardaşımın oğlu var ya. Yoh oğumadı, yoh. **110**

ADI SOYADI	O*** Ç***
YAŞI	83
ÖĞRENİM DURUMU	İlkokul
DERLEME YERİ	Bademli / Emirdağ / Afyonkarahisar

Metin numarası: 4.

Gaftan giyellerdi. Üç etek giyellerdi, Saya giyellerdi, onnan sora başlarına keten asallardı, gümüş mecid... Gasaba, kasaba derdik biz yani. Mecit dikellerdi, alınlarına dikellerdi, zilif goyurlardı bele. 5 Erkekler de ekseri şey giyellerdi, elifi biçim, pantul biraz daha geniş olurdu. Evet, evet, bey odası, şurda Guran Gursu yaptırdıh biz. İçi bele süslemeli, bey gonaa varıdı. Onnan sora şo gördüğün gonah var ya. Eses şu bine çoğ deerliydi. 10 İhtilal oluncun bura bi belediye başhanı geldi, o gonaa yıhtırdı. Abey içi oturahlar vardı belee, gonah. İşlemeli yastıhlar, döşehler, minderler vardı yani diyeceen, onnarın ön tarafında şeşe şeyler vardı. Yoharı çatıda. 15 Ekmek, çörek ayrıdır. Pampı deriz, o da ayrıdır, ufağdır. Şimdiki somuna biz kömbe deriz. Çörek ufağdır. Ehmeş büyükdür. He, yuka. Ağabey şimdi eşki adamların yaptığını yapan yoh. O zaman tirit yapallardı, ne bileyim bilmem ne yaparlardı, hoşmerim yapallardı, hoşmerimi sacınan gavırılılar, annadın mı? 20 Onları yapacağ yoh şimdi. Guzu güttüm ben. Azıh alırsız abey. Çantamız var, çantay derik, çantay çantay. Örülmüş ipten. Oymaç yapallardı, yumurta gollardı bişirip, başka yoh. O zaman bişe yoğudu. Arpa bığday. Burçağ da ehdi. Zeğerek de ehdi. Nohut da ehdi. Misir ekerdik. Bostan ekerdik, gavın garpız eherdi. Her şeyi yetiştirirdik. Şimdi hep satın alıyah. Heç yetiştirene bişe yoh. Yarma, dövme, her şeyi kendimiz yapıyadı. Para vermiyedik. Ekini kendimiz biçiyedik. 25

Atatürk Cumhuriyet'i gurdudhan sonra buraya ohul yaptırmış. Bizden evvel daha ohuyanlar, amcam mesele üç sene ohumuş. Biz beş sene ohuduh. Bizim şorda ohul var eski ohul, yıhdılar üstünü başını gapadılar, daşımali var. 30 İlkokul ortaokul Davulga'ya gidiye, lise Emirdağı'na gidiye. Lisede ohuyanlar. Üç çocuh beş çocuh fazla yoh. Biz beş sene ohudum ben, bizim zamanımızda ohula, biz tezek derik, tezek götürüyükdüh. Hocalar deyirdi getireciin, getirmezsın yoh. 35 Burda bi düğün oluya, bizim telebe, bizim sınıf heç kimse getmemiş. Düğüne bahacam deye. Bi de öğretmen geldi bizi burdan topladı getti. Verdi zopuyu bize. O zaman burada ohuyan çocuhların bilgili olanları devlet götürüyedi. Devlet alıp gediye. 40

ADI SOYADI	Ü*** K***
YAŞI	84
ÖĞRENİM DURUMU	Okuryazar değil
DERLEME YERİ	Büyükkarabağ / Bolvadin / Afyonkarahisar

Metin numarası: 5.

Burda doğdum, burda böyüdüm, aslım şo yandan Topalhasanlı var, bura gelin geldim. Bir oolum var geçirdi guzum, kızlarımın üçü de gelin oldu. Birisi yurtdışında. Büyük kızım Angara'da. Gocası pazarlamada çalışıya. Şimdi Bayar'dan çıldı başka yere getti. 5 Kızlarımın düünü köy düünü oldu. Oğlumunkı de. O bizim çöcuğluğumuzdaydı. Kız gelin olmadan gırh gün evvel yemek yapılıdı. Kız başında. Eşi dostu çağrılır, yemek yediriliydi. Gonun gonşun oğlan başı getiriydi masrafı. 10 Gız başında yemek yapılıdı, yedirirler içirirler gollar gederlerdi. Ondan keyli gırh gün sonra gız gelin olurdu. Sağdı varıdı. Ata minerlerdi, at govarlardı. Onlara örgü öreller taharlardı guzum atlara. O şehirlerde oluya da, köyde bi sağdı oluya, sağdı evi oğun sağdı ineceh ya, yemeeni o çıkarırdı. 15 O gapı dayahları olurdu ya, sağdı açdırırdı. Mesele şoraya geçirirlerdi. Sen ben beyez göynek giyledi, duvarılar inneler, damadı onun elinden alıllardı. Geçirirler, götürüllerdi damadı, şorda innelerdi geçirani, deve düzellerdi, dehlerlerdi. Şimdi onlar gahdı guzum. 20

Gonu gomşu getirir, cenezenin üçünde bişer, yedisinde bişer, gırhında bişer, elli ikisinde bişer. Üç gün su gonuya, ruhu gelir içir deyi. Gız da alıyadı, oğlan da alıyadı, oymac olsun şeker olsun, mandalin portakal olsun veriyedik. Şimdi almazlar guzum. Yılında ederler cenezenin senesinde. 25 Bunun anası en fazla o yapıyadı yemehleri. Hamır eriştisi kesiliyedi ye, bulgur pilavını gariştirir onu bişirirdih, yanına da hoşov gorduh. Harmanda çalışaydih guzum, harmanda çalışıyadı, sap çekiyedik, beygirle öküzünle çit sürüyedik, harman savuruyadı, geceleyin de cecini yiyedi harmanın. Buğdasını eliyedi. 30

Ben onu bilmiyem guzum, babam öldüğünde on yaşımızdaydih, anamın on dene evledi vardı, kimse galmadı bircene ben galdım. Eskiden gaftan edellerdi üç etek. Has gumaş varıdı. Ondan. Başına bi şe gorlardı, tabah. Siyeç vurullardı, kasaba vurullardı. 35 Beyez geymezdi. İpeen içinde etrefine şekil sallarlardı, mezeri dolaştırırlardı, baba evine götürürlerdi. Bağlayarlardı aynada bağlayarlardı. Siyec taharlardı, kasaba vuruyarlardı. Onun da şurasına altın dizellerdi, şuralarına büyük mecit beşlik dizellerdi. Önüye de siyec vurullardı. He, hindiki kuaför, en iyi bağlayan kimse. 40 Kuş tüyü dikiyerlerdi. Kuş tüyü dikiyer, renkli. Küçük altınları şuraya dikiyerlerdi. Gız gelin olacağ çuval tohunacağ, çuval ederdik. Gıza verilmiye. İpi boyanırdı, gapıya iyilirdi, tohunurdu. Şu gadar enlikte tohunurdu. 45 Dedem halı tohutuyadı, halı veriyedi. He, veriyedi, yapallardı. Halamgil önü

açık fistan dikiyedi, bize düşmiyedi. Bizimkiler mavi elbise heç giymiyedi, bize düşmiyedi. Şonun içindeki sarının içi hayvadır. **50**

Onu da eliyen, döğüyen, döğdürüp geliyen, yuyuyan, guruduyan, çektirip geliyen, onu da alıp gedip çektirip gediye. Bulguru dibekte dövüyedik tohmaadın. Birini alıp birini dövüyen. Duz da dövülüyedi, et de dövülüyedi. **55** Bizim burada dibekte de dövüyelerdi, eti dövüyelerdi. Diri duz goca goca duz, kendin nası yiyece, hayvan nası yiyece, duzu dövüyedin dibekte, eliyedin elekten, tel elekten, ince elekten, alıp alıp dövüp bi daa dövüyedin. **60** Alıp alıp dövüp bi daa dövüyedin. Karşılıklı dövüyedin. Daşına çekiyedin oturup yamaç yamaç çekiyedin bulguru. Geven de toplanıp gelip, ütelenip dövölüp dövölüp hayvana veriliyedi. **65** Kekiği toplar gelirsın, yemee katarsın, ete katarsın. Yarpuz var, yavşan var. Gedilirdi, beşinci ayda gedilirdi. Dördüncü ayda çıhardın, bu vahıdasıya falan yaylada otururdun, bu vahıd gelirdin. Goyun guzu sağardın. Aaran alırdın, derisiylen yağ alırdın pendir alırdın, salamır ederdin, derilerine yağ edersin pendir edersin, ne kadar elden getiriyen, eşki suluyan, yoğurtluyan, geri goyan, dağıtıyan, duzluyan. **70** Yuka ekmek yaparık. Hamırı yuğururlar, hindi mekine çıhdı hamuru o yuğuruya. Çörek hindi kuzinede pişiye, eskiden sacın altına yahıyadın, üstüne yahıyadın, altındağı golu üstüne indiriyedin, hindi kuzinede pişiye. Artıh her evde fırın var ya. **80**

El gandili varıdı bizim çocuğlumuzda. Ele ışığı yanıyadı. Yahıyadın, bacanın içine goyadın, goğusu oradan çıhip gediye. Lamba çıhdı sonra. Ataş yahıyadın, toplayıp o hasırını da şuraya goyadın. **85**

5. SÖZLÜKÇE

A

- ağda: pekmez (3: 20)
ahın: ekin (3: 90)
ahtar-: aktar- (harmanda dövülen sapları alt üst etmek) (3: 15)
ajı: acı (3: 85)
alaçıl: alaçık, bir çeşit çadır. (3: 95)
anarı-beri, añarı-beri: bir şeyler, öte beri (3: 25), (3: 20)
asım: isim, ad. (2: 15)
aşhana: mutfak (3: 105)
Aşraflı: Eşrefli (Eşrefli: köy adı) (3:10)
ayah: tuvalet, ayak yolu (2: 105)
ayar: yaşıtlı (2: 110)

B

- bahar: bağır, orta, o gün, o dönem. (3:20)
bikeç: birkaç (2: 90)
birez: biraz (2: 110)
bişi: pişi, bir çeşit hamur yemeği (1: 20)
bobaah: bir çeşit şaşırma ünlemi (2: 15)
bora: bura, burası (3: 65)
bostan: salatalık (3: 60), (4: 25)
buğda: buğday (3: 40) (5: 30)
bulaşıl yalaşıl: bulaşıklar (1: 15)

C

- cec: samandan ayırılmış tahıl. (3: 30)
cığal: gelinin kafasına dikilen kuş tüyü (3: 10)

Ç

- çinçilli: içi kalaylı bakır kap (5: 105)
çörek, çöreh: yöreye has küçük ve yuvarlak bir çeşit ekmek (3: 20), (4: 20), (5: 80)
çuğ: çadırın tepesine örülen bir çeşit kımız (3: 90)

D

dorgamac: doğramaç, bir çeşit yemek (3: 25)

döğen: düven (3: 15)

döğme: dövme, yarma, övülerek gelişigüzel kırılan ve kabuğu çıkarılan buğday (3: 35)

düş-: düşmek, uygun gelmek (Bolvadin Karabağ Türkmen halk inanışında, yapılması halinde aileye uğursuzluk getirdiğine inanılan iş için “bize/bizim sülaleye düşmez” denir (5: 50)

E

elifi biçim: erkeklerin giydiği bir çeşit bol, şalvarımsı pantolon (4: 10)

enlik: enine uzunluk (3: 45)

eveli, evveli: evvelden, önceden (3: 15), (3: 50), (3: 55), (3: 75)

F

fit fit: su kaynama sesi (yansıma) (1: 40)

G

gabır ağacı: kabır ağacı, mezarlık ağacı (3: 75)

Garabağ: Karabağ (kast edilen Karabağ, Bolvadin’e bağlı Büyükkarabağ köyüdür) (2: 115)

gavır-: kavur- (3: 20)

gayma: kaime, para (3: 10)

ged-: git (2: 5)

gediş geliş: gidiş geliş (2: 125)

geyin-: giyin- (3: 55)

gezmiş müzmüş: gezmiş görmüş, aramış taramış tarzında bir ikileme (2: 125)

Gızılbaş: Kızılbaş (2: 135)

gişi: kişi (2: 110)

govala-: koştur- (at için) (5: 15)

göğ: mavi (3: 55)

gurişin: kurşun (2: 70)

guymah: kaymak, ekmek ve kaynar suyla yapılan yöresel bir yemek (1: 35)

H

halbır: kalbur, tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek (3: 80)

hayat: evin salonu (3: 105)

helke: bakırdan yapılan bakraç, kova. (3: 105)

heren: tencere (3: 105)

hindi: şimdi (1: 5), (1: 15), (1: 50), (2: 20), (3: 30), (3: 45), (3: 75), (5: 75)

K

kerme zobası: tezek ile (kerme) yakılan soba

keyli, keyyi: sonra (3: 20), (3: 70), (3: 80), (3: 100), (5: 15)

M

macır: muhacir (Emirdağ özelinde Bulgaristan ve Romanya muhaciri Balkan Türk'ü) (3: 60)

mecidi: meci diye altını (3: 50), (3: 105)

mennen: benden (2: 75)

mesele: mesela (1: 5), (2: 80), (2: 135), (4: 30), (5: 20)

mezer: mezar (2: 90), (3: 40), (3: 70)

mığ: mılh, çivi (3: 5)

min: bin (1000) (2: 90)

min-: bin- (5: 15)

Musulcalı: Emirdağ'da bir Türkmen oymağı adı (3: 55)

N

nesil: erkek evlat, erkek varis (2: 85)

O

oymac: oymaç, omaç isimleriyle bilinen bir çeşit yemek (2: 25), (3: 30)

P

pampı: bir çeşit mayasız sac ekmeği (4: 20)

par par par: ateş yanma sesi (yansima) (3: 70)

pasa: paşa (2: 30)

pelete: Dinar/Çölovası yöresinde lohusa kadınlar için yapılan bir çeşit yemek, muhallebi.
(1: 35)

Piribeeli: Piribeyli (köy) (2: 5), (3: 95)

R

rekli rekli: renkli renkli (3: 50)

S

sapa mıpa: benzeri bir ikileme (2: 105)

saya: bir çeşit kadın giysisi (4: 10)

siyec, siyeç: baş örtüsü (5: 40)

Ş

şirinlik: düğün öncesinde kız evinin oğlan evine verdiği ziyafet, bir düğün adeti

T

tabah: gelinin başına süs amaçlı konulan ve poşu ile sarılan tabak (5: 35)

taptama: bulgur ve kıymadan yapılan yöresel bir yemek (1: 5), (1: 10)

taslı: başında fesi, başlığı olan (3: 55)

tevir tevir: çeşit çeşit, biçim biçim (3: 55)

tingır: metal tencere (3: 70)

tış: dış (3: 40)

topakev: Kazak, Kırgız çadırlarına (boz üy, kiyiz üy) benzeyen bir çeşit çadır (3: 90)

U

uşak: çocuk (3: 10)

Uzunbeğ: Uzunbey (köy) (2: 125)

Y

yaban: yabancı, köy dışından, bölge dışından (1: 25), (1: 30)

yangı: (ahiret) ateşi (3: 70)

yeğın: hafif (2: 125)

yi-: ye- (3: 65), (3: 30), (3: 35)

yoğmacı: (ekin yollar anlamında) yolucu, tarla işçisi (3: 20)

yohşuzluğ: yoksulluk (3: 20)

Yonan: Yunan (2: 55)

yoymacı: (ekin yollar anlamında) yolucu, tarla işçileri (3: 20)

Z

zeğerek: çörek otu (4: 25)

zina: yaramaz çocuk (3: 70)

zopu: sopa (4: 40)

KAYNAKLAR

Aday, E. (2017). “Bolvadin İlçesi Karabağ Köyleri Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri”. *The Journal of Kesit Academy*. (3:12): 217–239.

Abbashanlı-Aliyeva, T. (2015). “Emirdağ Azerbaycan’dan Uzak Değilmiş”. *Emirdağ*. (Şubat): 59-61.

Ahmet Refik. (2017). *Anadolu’da Türk Aşiretleri*. Ankara: La Kitap.

Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Allahverdiyev, N. (2020). *Gence Mehelleleri*. Bakü: AMEA Gence.

Aliyeva, R., Meşediyev, Q., İnanc, E., Baxşıyeva T. Qocayeva, Ş. (2007a). *Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti İki Cildde Birinci Cild*. Bakü: Şerg-Gerb.

Aliyeva, R., Meşediyev, Q., İnanc, E., Bahşıyeva T. Gocayeva, Ş. (2007b). *Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti İki Cildde İkinci Cild*. Bakü: Şerg-Gerb.

Andrews, P. A. (1989). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Reichert.

Atakişiyeva, K. (2015). *Aşığ ve hanende yaratıcılığının karşılıklı tesir hüsusiyyetleri*. Üzeyir Hacıbeyli Adına Bakı Müsigi Akademiyası, Doktora Tezi, Bakü.

Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye’nin Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Azizov, E. (2016). “Azerbaycan Dilinde Keçid Şiveler Problemi”. *Humanitar elmler seriyası*. (1) 1-11.

Azizov, E. İ. (2015). *Azerbaycan Dilinin Tarihi Dialektologiyası (Dialekt sisteminin teşekkülü ve inkişafı)*. Bakü: Elm ve Tehsil.

- Bayar, M. (2007). “Atik Valide Sultan Evkafından Yeni İl Türkmen Aşiretine Bağlı Cemaatların Sivas ve Civarına İskanı”. Boyraz, Ş. (Ed.) *Osmanlılar Dönemi Sivas Sempozyumu Bildirileri* içinde (29-62 ss.). Sivas: Sivas 1000 Temel Eser.
- Bayar, M. (1995). “Afyonkarahisar iline iskan olmuş aşiretler ve Karabağlı Türkmen Aşiretinin iskanı sosyal kültürel yaşantıları”. Sarlık, E. E. ve Sarlık, M. (Ed.) *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (179-221 ss.). Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi.
- Bayar, M. (1994). “Arşiv Vesikalarına Göre Bolvadin ve Civarında İskan Edilmiş Türk Aşiretlerinden Karabağlı Aşireti’nin İskanı”. *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo – Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri* içinde (63-126 ss.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Beider, A. (2014). “Romance Elements in Yiddish”. *Revue des Études Juives*. (173: 1-2), 41-96.
- Bilgili, A. S. (2002). “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca. (Ed.). *Türkler* içinde (cilt 7, 22-43 ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Boz, E. (2022). “Afyonkarahisar ve Yöresi Ağızları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, Bildiriler, (26-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* içinde (137-156 ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bukşpan, A. (1932). *Azerbaydjanskiye kurdı*. Bakü: Krasıy Vostok.
- Bünyadov, Z. (2007). *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti: 1136-1225-ci İller*. Bakü: Şerg-Gerb.
- Cahen, C. (1984). *Anadoluda Türkler*. (çev. Yıldız Moran). İstanbul: E Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1939). “Afyonkarahisar Azerileri” *Türklük* (1:1). 23-29.

- Cihan, C. (2014). “Bizans, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Dinar”. Cihan, C. ve Balık, İ (Ed.) *Dinar Tarihi* içinde (35-65 ss.). Afyon: Dinar Belediyesi.
- Çingizoğlu, E. (2012). *Qoçehmedli kendi ve qoçehmedliler*. Bakü: Mütrcim.
- Çingizoğlu, E. ve Aydın, A. (2008). *Avşarlar (Tarihi ve etnografik tedgigat)*. Bakü: Şuşa.
- Çingizoğlu, E. ve Bahşaliyev, F. (2007) *Qarabağın el ve obaları*. Bakü: “Şuşa” neşriyyatı.
- Çingizoğlu, E. (2006). “Garabağ Elleri ve Onların Guruculuğu”. *Elat*. (6:24): 49.
- Çalışkan, S. (2014). *Arşiv Kayıtlarında Emirdağ ve Çevresi*. Afyonkarahisar.
- Çelik, R. (2022) “Emirdağ ve Havalisine Türkmen Aşiretlerinin İskânı”. Şenel, Ü., Temizsu, M., Yücel, B. (Ed.) *Emirdağ Araştırmaları* içinde (21-102 ss.) Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihrani. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ehmedli, N. (2021) *Zengezur Gezasının Kameral Tesviri. 1874-cü il*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Ehmedli, N. (2019) *Gazah Nahiyesinin Kameral Tesviri 1860-cı il*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Ehmedli, N. ve Mustafayev, Ş. (2019). *Şemseddil Nahiyesinin Kameral Tesviri 1860-cı il*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Ehmedli, N. (2017). *Dereleyez Mahalının Kameral Tesviri (1831-ci ve 1842-ci iller)*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Ehmedli, N. ve Garamanlı, H. (2017). *Göyce Mahalının Kameral Tesviri 1831-ci ve 1842-ci iller*. Bakü: Elm ve Tehsil.

- Emecen, F. (2010). “Süleyman I.” *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 38, 62-74 ss.) İstanbul: İSAM.
- Emecen, F. (1988) “Afyonkarahisar” *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 1, 443-446 ss.) İstanbul: İSAM.
- Eravcı, M. (2009) “Klasik Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Üzerine Bir İnceleme / A Study on Afyonkarahisar in Classical Era of Ottoman” *Sosyal Bilimler Dergisi*, (XI: 1). 103-113.
- Eroğlu, A. (2009). *Bolvadin Yöresinde Yaşayan Karabağlılar ve Ortakarabağ Köyü Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Elekberli, E. ve Veliyev, E. (2021) *Tarihi Azərbaycan torpaglarında maddi-medeni irsimiz. İndiki Ermenistan Respublikası erazisinde dağıdılmış, adları dəyişdirilmiş, mənimsənilmiş Azərbaycan abideleri. – Birinci cild. – Bakü “MM-S” müəssisəsi*.
- Efendiyev, O. (1993). *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Emrahov, M., Çingizoğlu, E. ve Hasanov, H. (2008) *Garabağ Hanlığı*, Bakü: Mütercim
- Ferzaliyev, A. (2006) *Garabağnamələr. I. kitab*. Bakü: Şərg-Gerb.
- Filiz, M. (2015) *Afyonkarahisar İli Bolvadin İlçesi Büyükkarabağ Köyü Folkloru*. Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Göker, O. (1997). *Bolvadin`deki Türkmen-Karabağ köylerinin ağzı (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Guliyeva, V. (2012). “Azərbaycan Memarlığının Şah Eserlərinin Durumu.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, (1:4). 227-239.

- Gündüz, T. (2021a). *Son Kızılbaş: Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe.
- Gündüz, T. (2019a). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe.
- Gündüz, T. (2019b). *Danışmendli Türkmenleri: Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler*. İstanbul: Yeditepe.
- Gündüz, T. (2011) “Tekelü”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 40, 347-348 ss.) İstanbul: İSAM.
- Gündüz, T. (2010) “Tahmasb”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 39, 413-415 ss.) İstanbul: İSAM.
- Halaçoğlu, Y. (2020) *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)* Ankara: Atayurt.
- Halaçoğlu, Y. (1991) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Hillenbrand, R. (1999) *Islamic Art and Architecture*. Londra: Thames and Hudson.
- Ismailov, E. (2014). “The khans of Karabakh: the roots, subordination to the Russian Empire, and liquidation of the Khanate”. *The Caucasus & Globalization*, 8 (1-2): 127-154.
- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. (2019). *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsi 1. Cilt, 1-2-3. kısımlar*. (Çev. Ali Genceli), (haz. Prof. Dr. İsmail Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kalankatlı Moses. (2019). *Alban Tarihi*. (çev. Yusuf Gedikli) İstanbul: Selenge.
- Karahan, L. (2017) *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK.

- Karazeybek, M. (2004). “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar.” Uyan, M, Yüksel, İ. ve Avşar, N. (haz.) *Anadolu’nun Kilidi: Afyon* içinde (ss. 76-112). Afyon: Afyon Valiliği.
- Kayalar, Ş. (2003). *Dinar Yöresi ve Ağızları (İnceleme – Metin – Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Keşan, K. (2017). Karabağ Mahallesi Monografisi (Konya İli Cihanbeyli İlçesi), Ömer Halisdemir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, Niğde.
- Kendirli, S. (2008). *Temettuât Defterlerine Göre Nevâhî-i Barçın Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Kılıç, R. (2000) “Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (5): 265-283.
- Kılınçer, B. (2020) *Okçular Köyü: Afyonkarahisar Dinar İlçesi Çölovası Bir Türkmen Köyünün Hikayesi*. Konya: Desen Ofset.
- Kırzioğlu, M. F. (1979). “1593 (H. 1001) Yılı Osmanlı Vilayet Tahrir Defteri’nde Anılan Gence – Karabağ Sancakları, “Ulus” ve “Oymak”ları”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını – Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*. (1: 10). Ankara: Sevinç Matbaası. 199-222.
- Kutay Çalışkan, Fatma. (2018). *Arpaçay Köylerinden Derlenen Masalların ve Halk Hikâyelerinin Motif İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Garagaşlı, Q. (1929). *Ob ayrumax*. Bakü: AzGIZ.
- Qeybullayev Q. (1992) *Gedim türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr.

Maeda, H. (2006) "The Forced Migrations and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments Described by Fazli Khuzani". Ieda, O. ve Uyama, T. (Ed.) *Reconstruction and interaction of Slavic Eurasia and its neighbouring worlds* içinde (ss. 237-271). Sapporo: Slavic Research Centre, Hokkaido University

Mehdihanlı, M. (2018) *Xarıbülbül Çiçek Açmır Garabağda*. Bakü: Yeni Poliqrafist MMC.

Memmedov, C. (2021) "Azerbaycan numizmatikasının XIV esr incisi – Garabağ gümüş dirhemi – MÜSAHİBE" *sia.az*. (30 Aralık 2023 tarihinde ulaşıldı, <https://sia.az/az/news/culture/846545.html>)

Merçil, E. (2008) "Sâhib Ataoğulları". *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 35, ss. 518.) İstanbul: İSAM.

Mirmahmudova, S. (2015) *Ermenistan Erazisinde Azerbaycan menşeli oykonimler ve onların ermenileştirilmesi siyaseti*. Bakü: TEAS Press.

Orucov, A., Ahundov, A., Abdullayev, B., Rahimzade, N. ve Ahundov, A. (2006a). *Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti. Dörd cildde. II cild*. Bakü: Şerg-Gerb.

Orucov, A., Ahundov, A., Abdullayev, B., Rahimzade, N. ve Ahundov, A. (2006b). *Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti. Dörd cildde. III cild*. Bakü: Şerg-Gerb

Orucov, A., Ahundov, A., Abdullayev, B., Rahimzade, N. ve Ahundov, A. (2006c). *Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti. Dörd cildde. IV cild*. Bakü: Şerg-Gerb.

Oruclu, H. (2003). *Düşmen Gardaşlar*. Bakü: Şirvanneşr.

Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda İskan Teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Öğün Bezer, G. (2020) “İldenizliler”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 22, ss. 82-84). İstanbul: İSAM.
- Öğün Bezer, G. (2000) “İldeniz, Şemseddin”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 22, ss. 81-82.) İstanbul: İSAM.
- Ölker, P. (2020). “Göç Yolunda Azerbaycan-Gence/Karabağ Türklüğü: Konya/Cihanbeyli-Karabağ Mahallesi Ağzı I - Ses Bilgisi”, *Gazi Türkiyat* (26): 55-77.
- Örnekkol, F. (2006). *Emirdağ Ağzı*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Özharat, S. Z. (2014). IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687). Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Polat, G. (2019). Cihanbeyli Ağızları. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya.
- Rahimoğlu, İ. (2017) *Sofulular*. Bakü: Genclik.
- Seferova, L. (2019). *Azerbaycan Dilinin Culfa Şivelerinin Fonetikası*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Sümer, F. (2016). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (1999). *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1989) “Akkoyunlular”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 2, ss. 270-274.) İstanbul: İSAM.
- Sümer, F. (1988) “Abbas I”. *İslam Ansiklopedisi* içinde (cilt 1, ss. 17-19.) İstanbul: İSAM.

- Şahbaz, H. (2021). Emirdağ İlçesinde Yaşayanları Göçe Zorlayan Temel Sebepler. *Asia Minor Studies*, 9(2), 852-870.
- Svod Statističeskikh Dannih o Naselenii Zakavkazskogo Kraya, İzvlečennih iz Posemeynih Spiskov 1886 goda. (1893) Tiflis: Tipografiya İ.Martirosyantsa.
- Şahin, G. (2002). XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar Sancağının İdarî ve Fizikî Yapısı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (17:2): 39-57.
- Şiraliyev, M. (2008). *Azerbaycan dialektologiyasının esasları*. Bakü: Şerg-Gerb.
- Şiraliyev, M. ve İslamov, M.. (1999). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti (I-II)* Ankara: TDK.
- Şirin, İ. (2018). “Bolvadin’de Mukim Karabağ Aşiretinin İskânı, İktisadî ve Sosyal Tarihi” *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* (17). 3–32.
- Tahirov, K. (2021). Şuşa: Azerbaycanın medeniyet paytahtı: Bibliografiya. Bakü: Azerbaycan Milli Kitaphanası.
- TDK. (2019a). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (I)*. Ankara: TDK.
- TDK. (2019b). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (II)*. Ankara: TDK.
- TDK. (2019c). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (III)*. Ankara: TDK.
- TDK. (2019d). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (IV)*. Ankara: TDK.
- TDK. (2019e). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (V)*. Ankara: TDK.
- Tunus, O. (2019). 17.Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki Büyük Kaçgun’un Neden ve Sonuçları. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, (15:2): 409-421.

- Turan, O. (2017). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken.
- Togan, Z. V. (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topbaş, A., Üyümez, M. ve Kaya, F. (2007). Sarılık, M. (Ed.) *Afyonkarahisar Camileri*. Afyonkarahisar: Alimoğlu Grup.
- Uçar, S. (2015). *Konya-Cihanbeyli Karabağ Köyü Monografisi*, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, Konya.
- Urfalı, A. (2013). *Emirdağ Tarih ve Kültür Atlası*. Eskişehir: T. C. Kültür Bakanlığı Matbaası.
- Uysal, B. (2007). *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Veliyev-Baharlı, M. (1993). *Azerbaycan: fiziki-coğrafi, etnografik ve iktisadi очерк*. (Rusçadan Azerbaycan Türkçesine çev. Vasif Guliyev). Bakü: Azerbaycan Neşriyatı.
- Verdiyev, A. Kazımlı, Ç. ve Albalıyev, Ş. (2014). *Cebrayıl rayonunun toponimleri*. *Ensiklopedik melumat kitabı*. Bakü: Teknur neşriyyatı.
- Yalgın, A. R. (1955). “Emirdağ ve Iğdır'da: Karabağlılar Oymağı Arasında”, *Türk Folklor Araştırmaları*, (4: 74).
- Yılmaz, H. (2014). The Rise of Red Kurdistan. *Iranian Studies*, 47(5): 799–822.

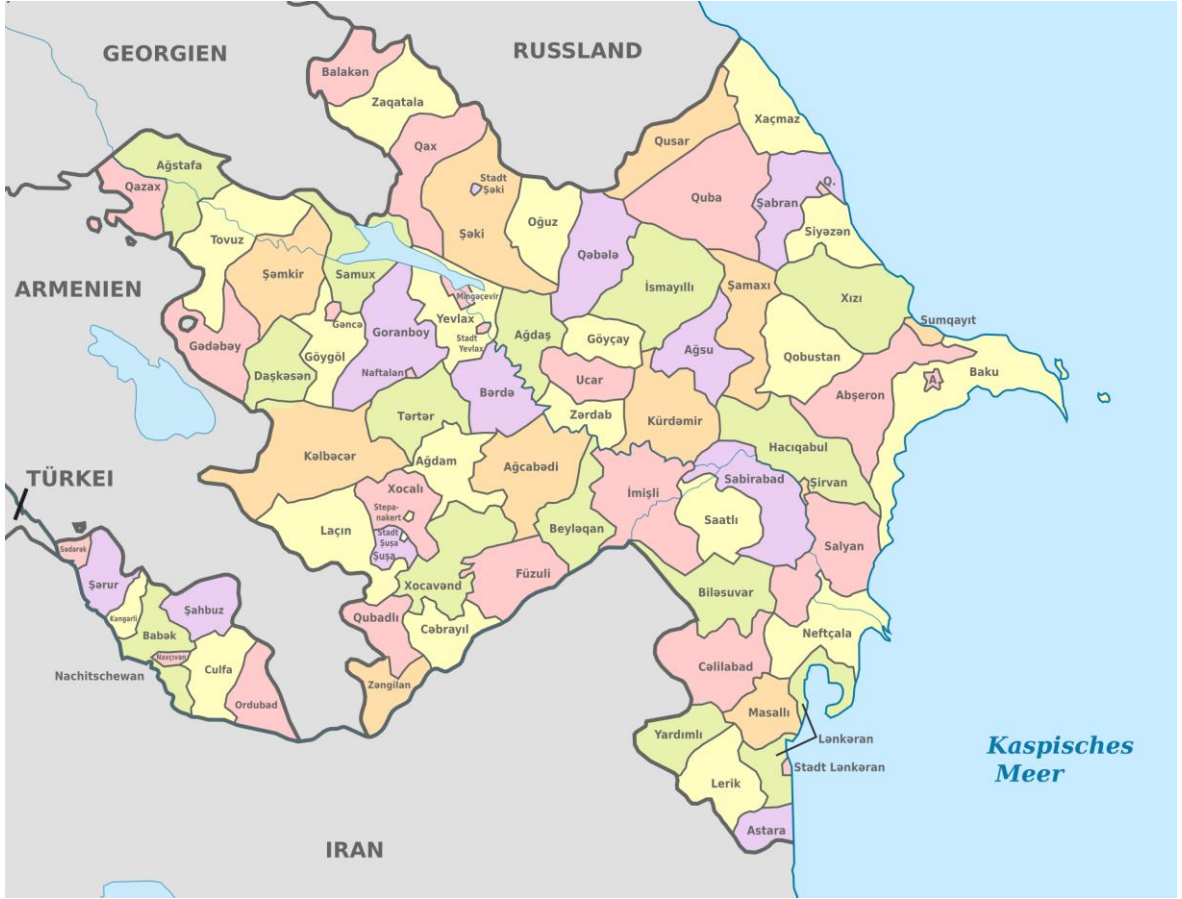
Yücebaşı, F. (2019). “Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (123: 242): 73-88

EKLER

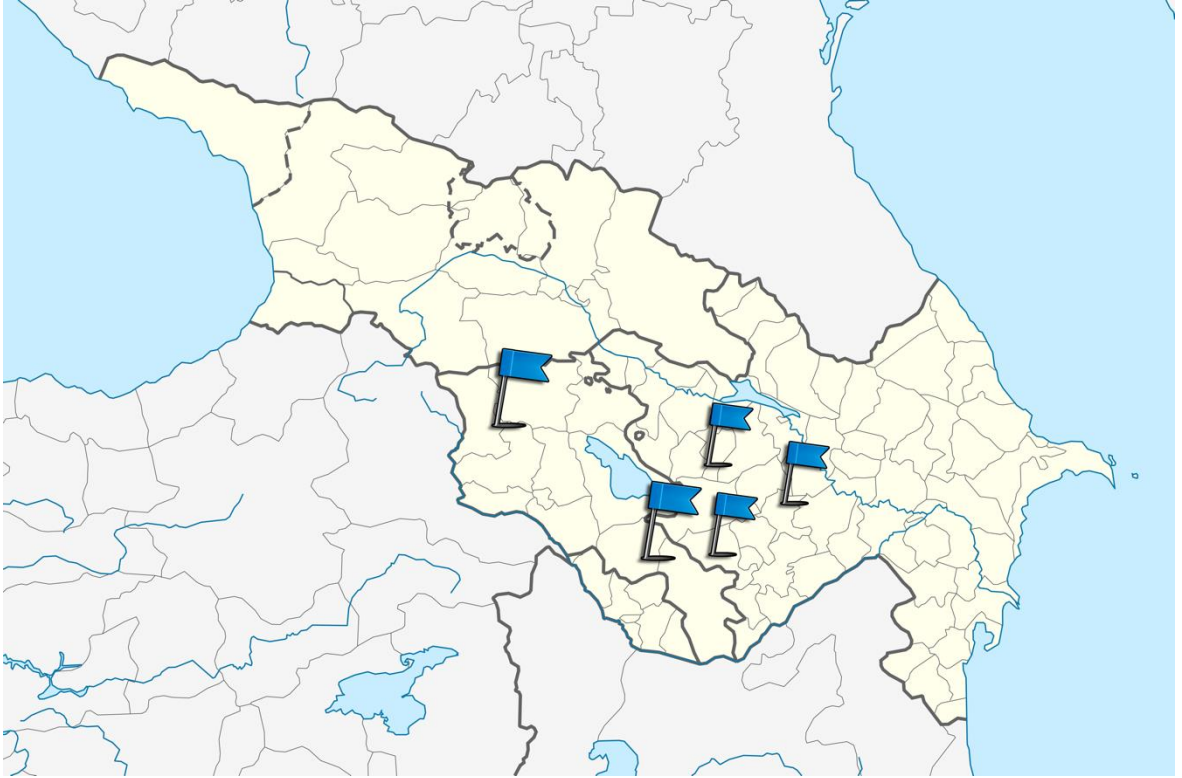
EK-1: Haritalar

Harita 1 Anadolu coğrafyasında XVI.-XVII. yüzyıllarda belirmiş olan Azerbaycan menşeli Karabağı/Karabağlı, Cevanşir ve Gölegir isimlerine haiz Türkmen oymak-aşiret yapılanmalarının bugüne geldiği tespit edilebilen yerleşimlerinin haritası..

Harita 2 Azerbaycan idari haritası

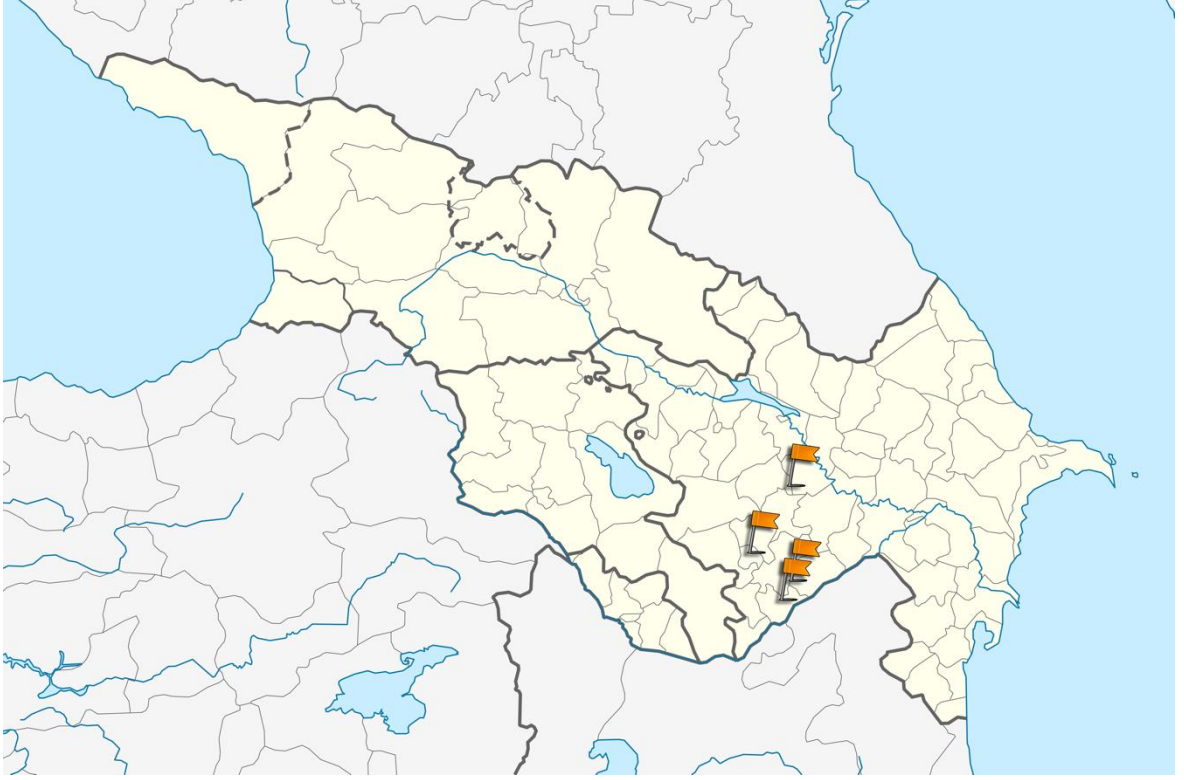
Harita 3 "Çıraklı/Çıraqlı" oymak adını taşıyan, ahalisi veya köy tarihinin bu oymakla kısmen ya da tamamen ilintisi olan / olması kuvvetle muhtemel olan yerleşimlerin haritası.

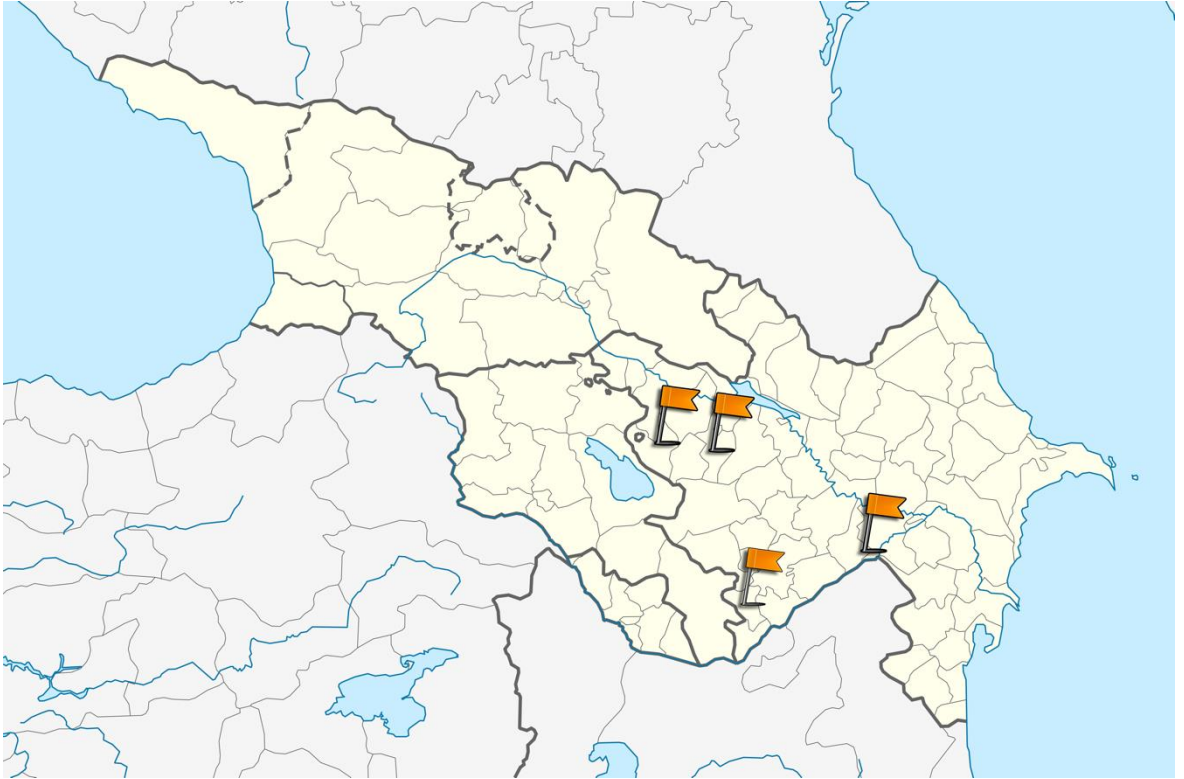
Harita 4 Arazbar bölgəsi, haritada göstərilən Aras güneyi ile, o bölgəyə paralel Aras kuzeyi havzayı kapsamaktadır.

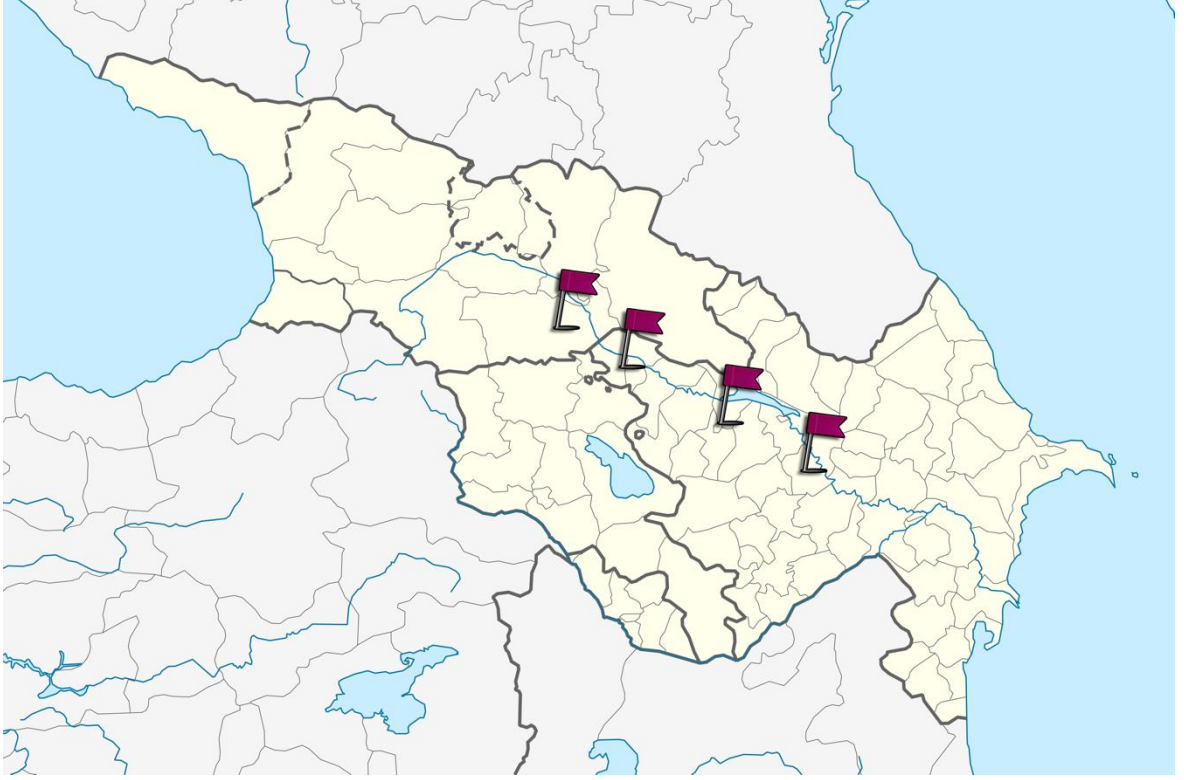
Harita 5 Büyük Behmenli ve Çereken köyleri arasındaki arazi, Köçerli oymağının XVI.-XVII. yerleşim alanlarıdır.

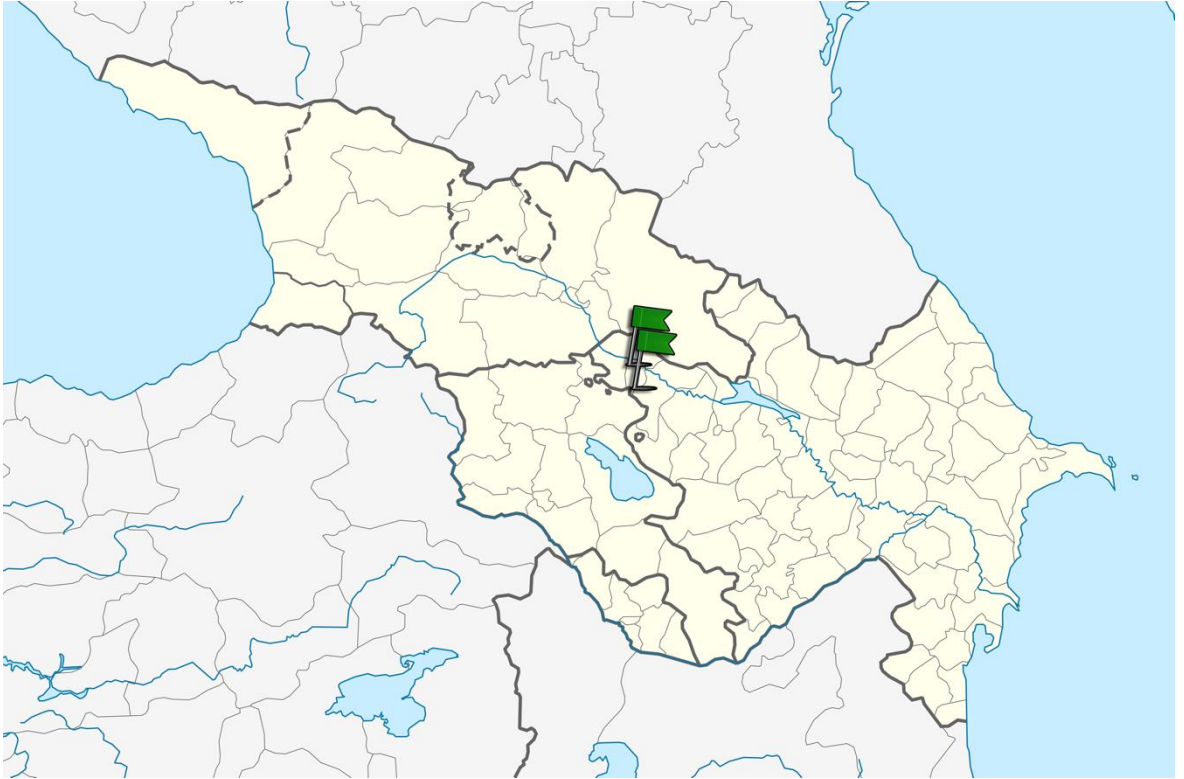
Harita 6 Göçerli / Köçerli oymağının ilintili olduğu bugünkü yerleşim yerleri.

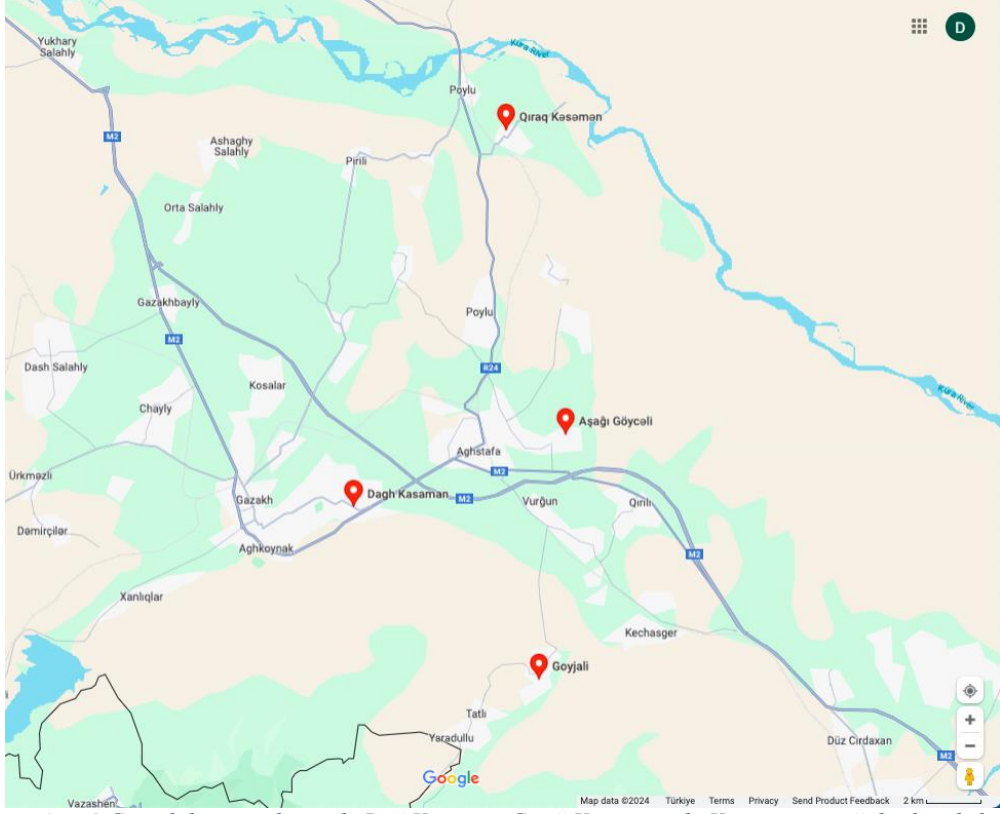
Harita 7 Gödekli oymağının ilintili olduğu yerleşim yerleri

Harita 8 Azerbaycan ve Borçalı'da Gölegir oymağının ismini taşıyan yerleşim yerleri.

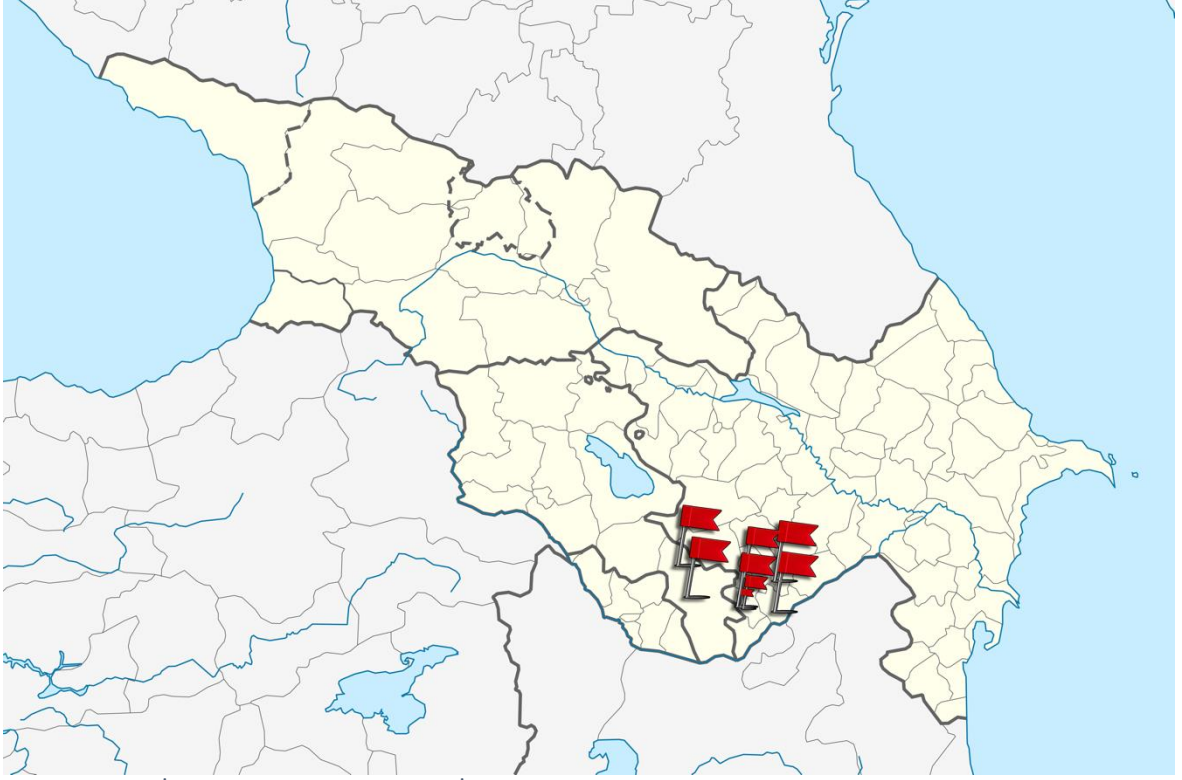
Harita 9 Göyceli oymağının bugünkü Azerbaycan sınırlarındaki köyleri

Harita 10 Göyçeli köyünün haritada Dağ Kesemen, Qıraq Kesemen gibi Kesemen oymağı köyleriyle birlikte konumu

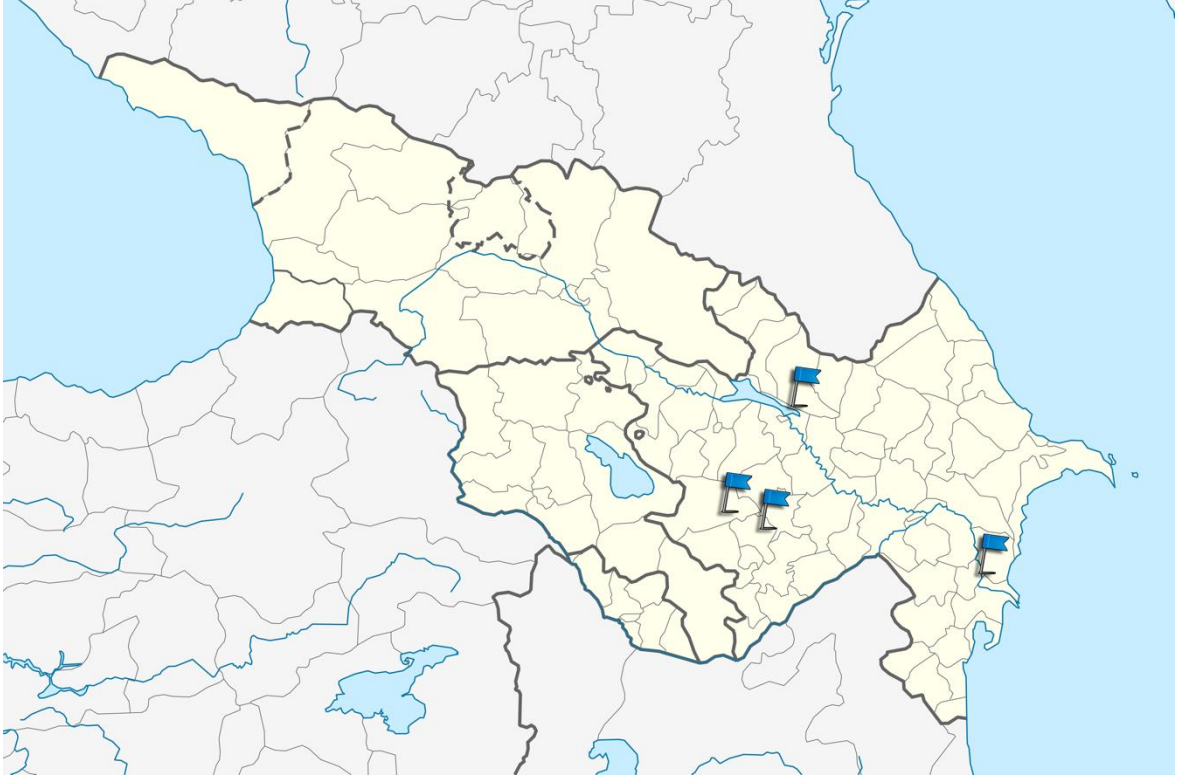
Harita 11 Heçeti köyünün Zengezur yöresindeki konumu

Harita 12 Hacı İsaql/Hacı İseli/Hacı İseli, Hacı İsaqlı, Zet/Hacımusaoğlu, Xocamusaqlı gibi muhtelif isimlerle anılan, **Xacəbuışaqlı** oymağının mevcut Azərbaycan sınırları daxilindəki və Zengezur yöresindəki yerleşim yerleri.

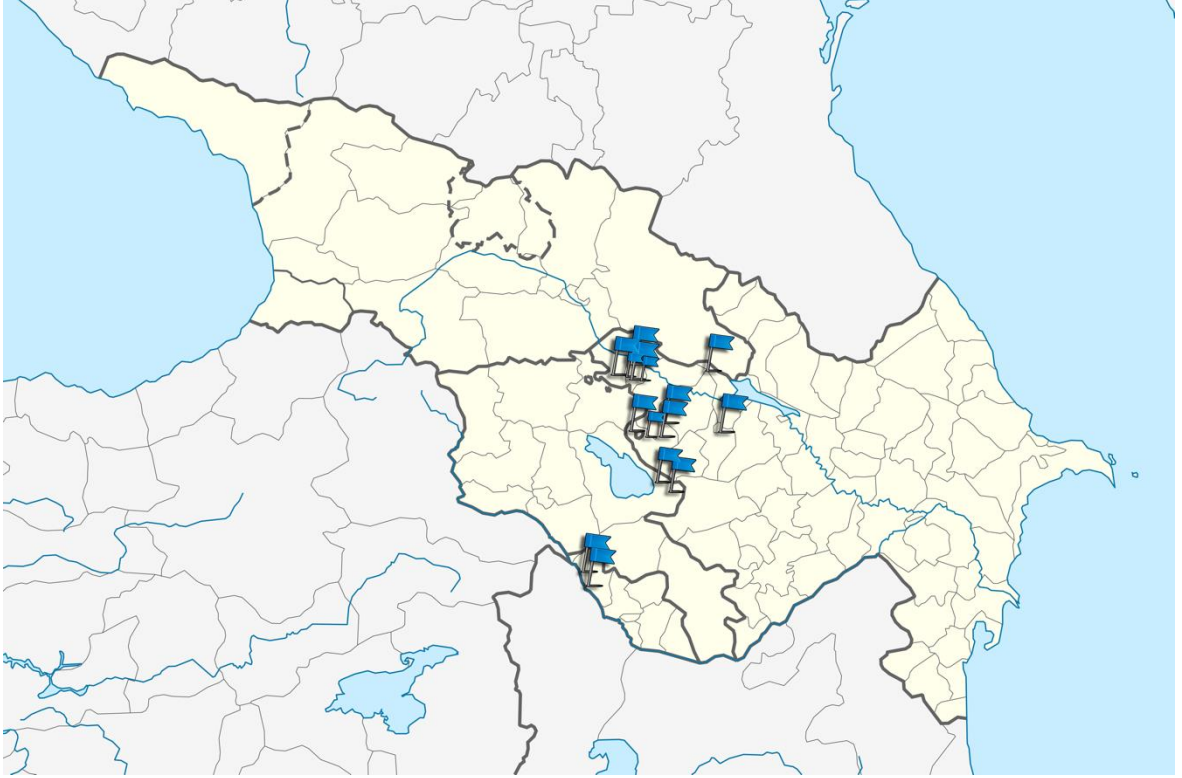
Harita 13 Hacı oymağının ismini taşıyan yerleşim yerleri

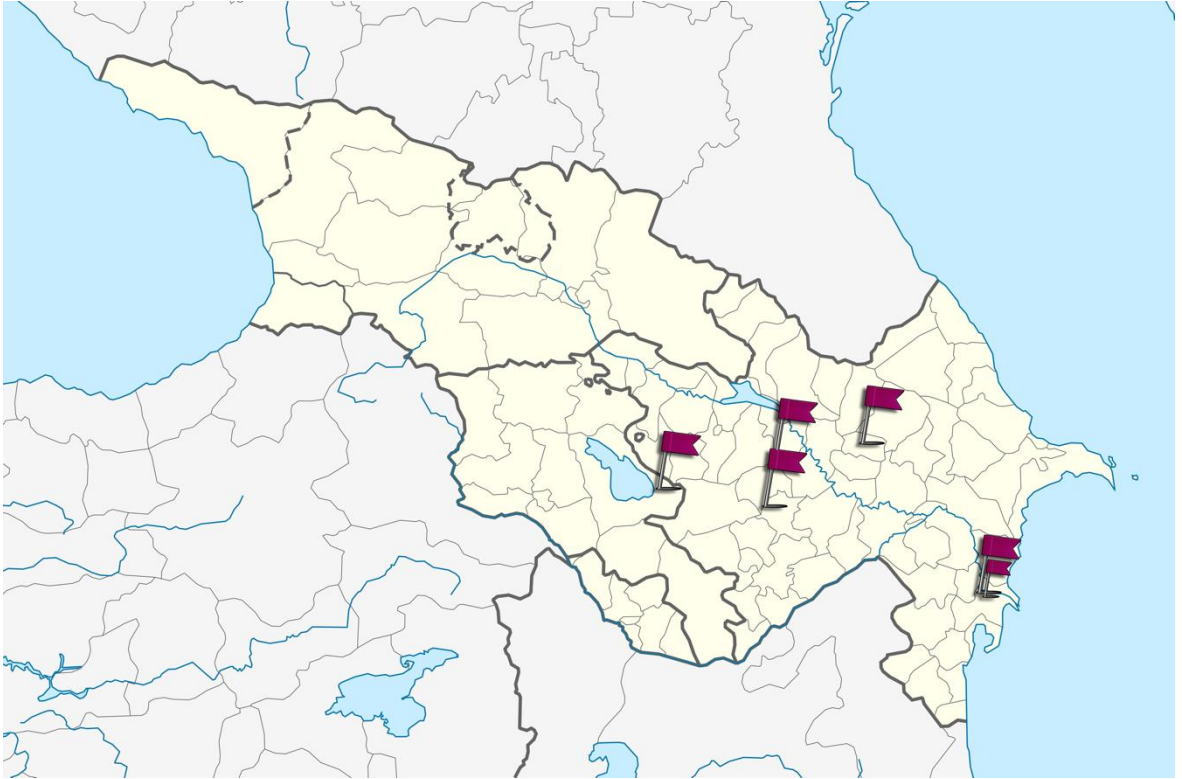
Harita 14 Hocalı/Xocalı oymağıyla ilintili toponimlər

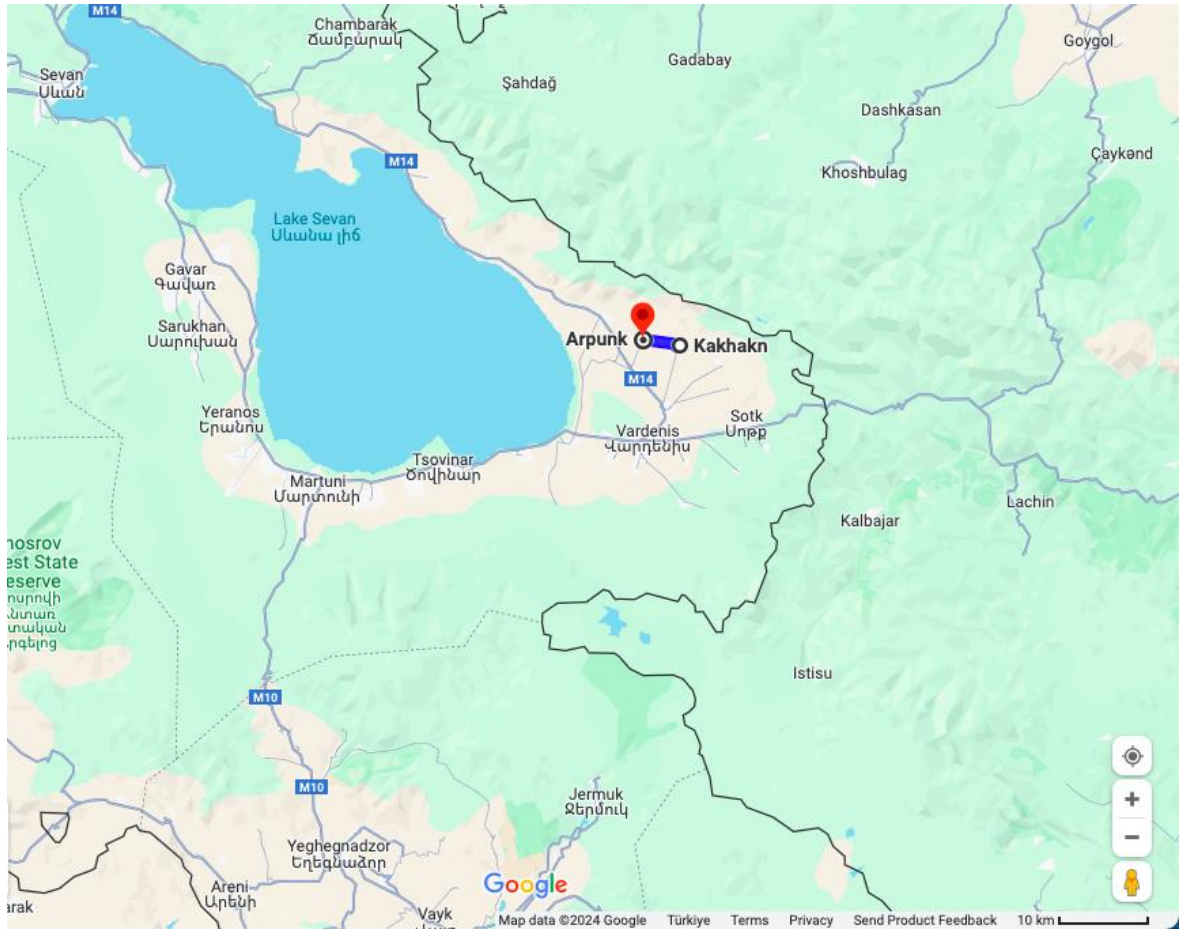
Harita 15 Toxluca (şimdiki adıyla Drahtik) köyünün Göyçe yöresindəki konumu.

Harita 16 Kesemen oymağının mevcut Azerbaycan sınırlarında ve Göyce yöresinde bilinen yerleşim yerleri.

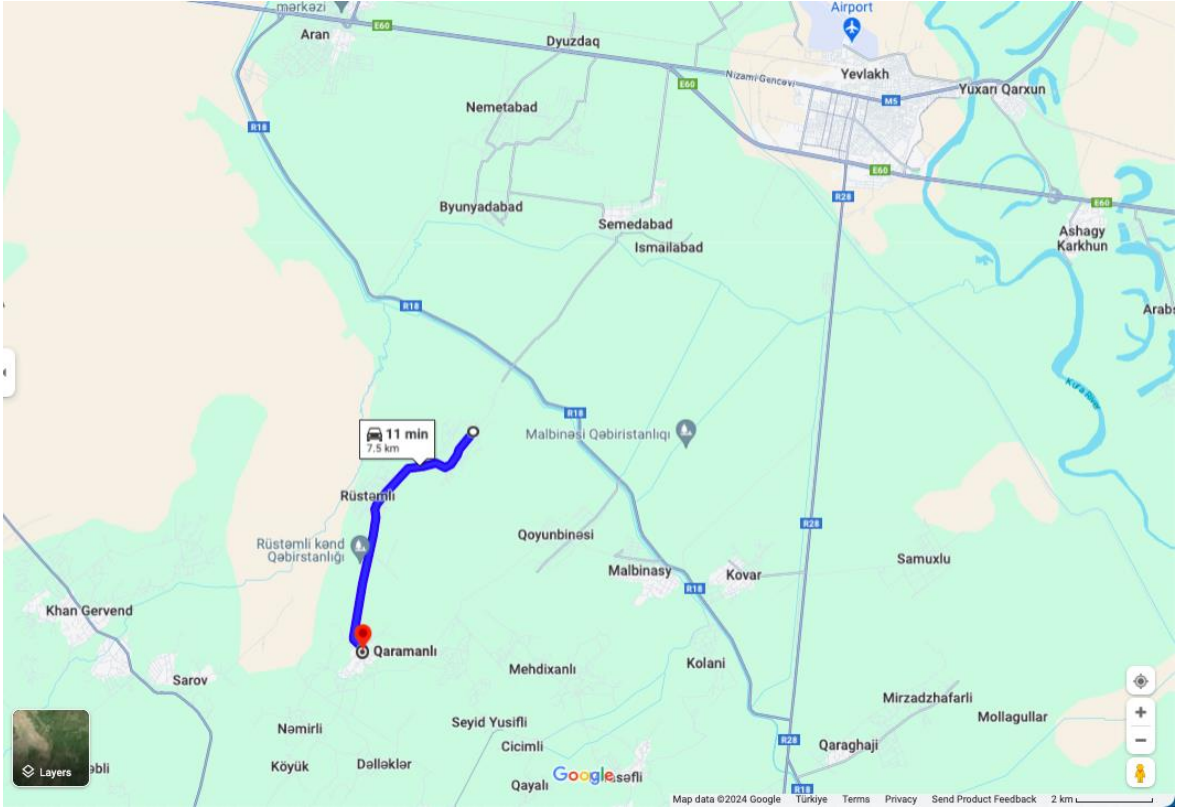
Harita 17 Mevcut Azerbaycan sınırlarında ve Göyce yöresinde Karamanlı/Qaramanlı oymağı ile ilintili yerleşim yerleri

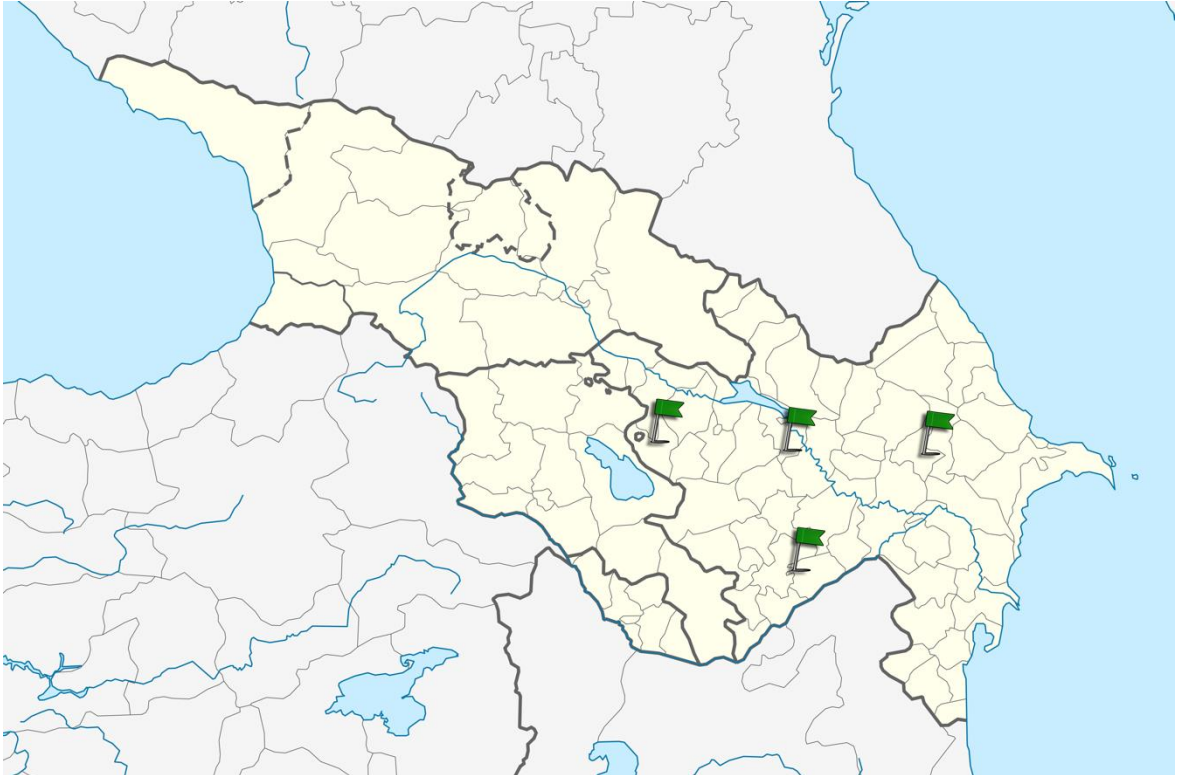
Harita 18 Arpunk (Eski adıyla Kesemen) ve Kahakn (eski adıyla Garaimanlı) köylerinin birbirine yakınlığı. İki köy arasında 4,9 km bulunmaktadır.

Harita 19 Kesemen ve Garamemmedli köylerinin, Gedebeý sınırları içinde birbirine konumları

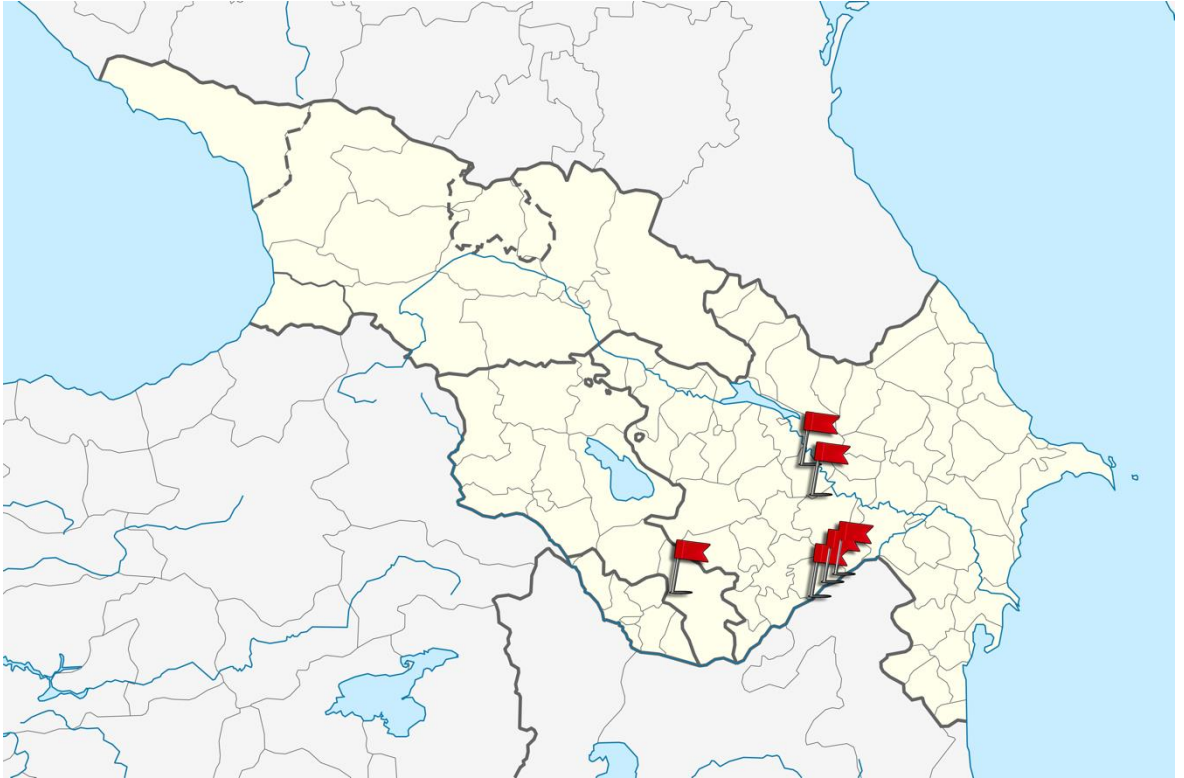
Harita 20 Garamemmedli ve Garamanlı köylerinin Yevlax sınırları içinde birbirine konumları

Harita 21 Azərbaycan sınırları daxilində Garamemmedli isini taşıyan köyler

Harita 22 Hacalı köyünün harita üstündeki konumu

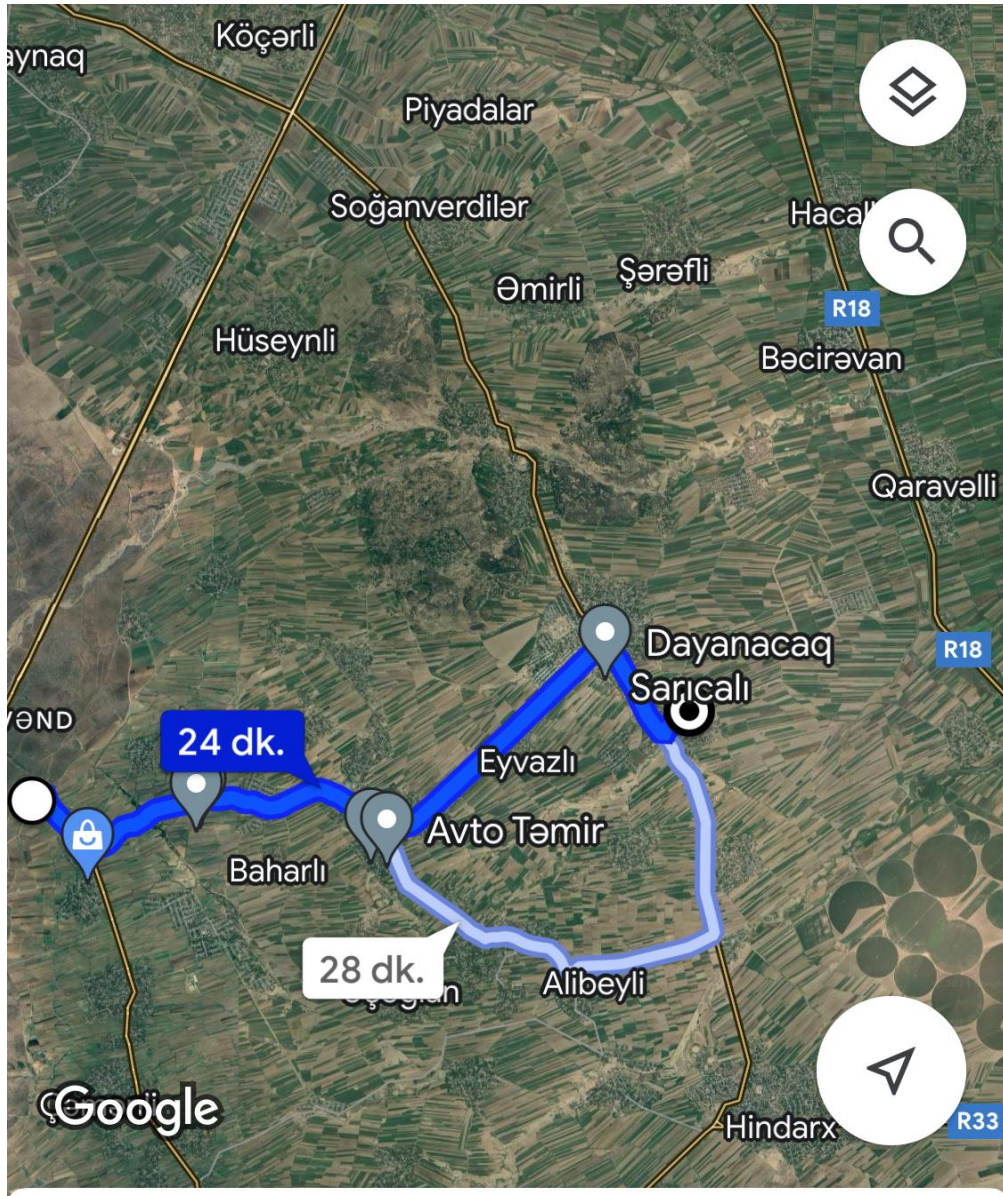
Harita 23 Mevcut Azerbaycan sınırları ve Zengezur dahilinde, Mercanlı obasının bulunduğu köylerin haritası

Harita 24 Tarihən mevcut olmuş Oxçu köyünün de bulunduğı havza olan Oxçuçay havzasının haritası. Araz güneyindeki arazi ise mevcut İran sınırlarıdır.

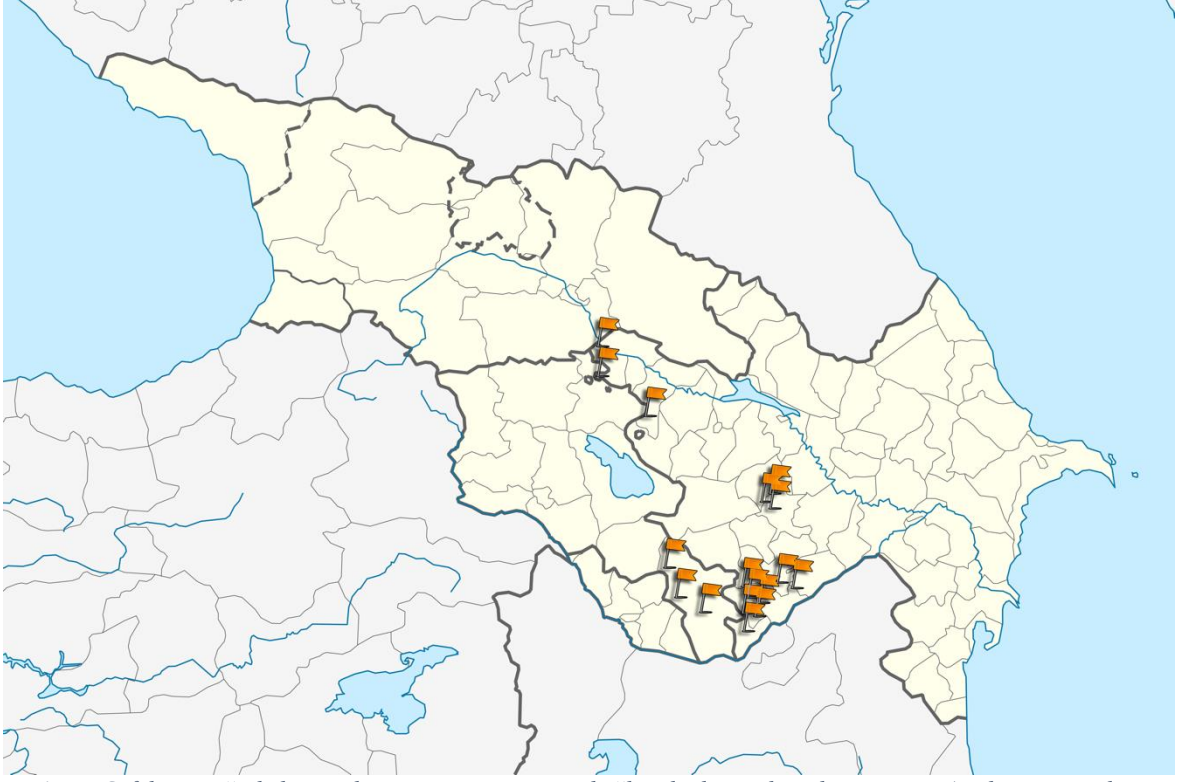

Harita 25 Sarıçalı oykonimləri.

24 dk. (19 km)

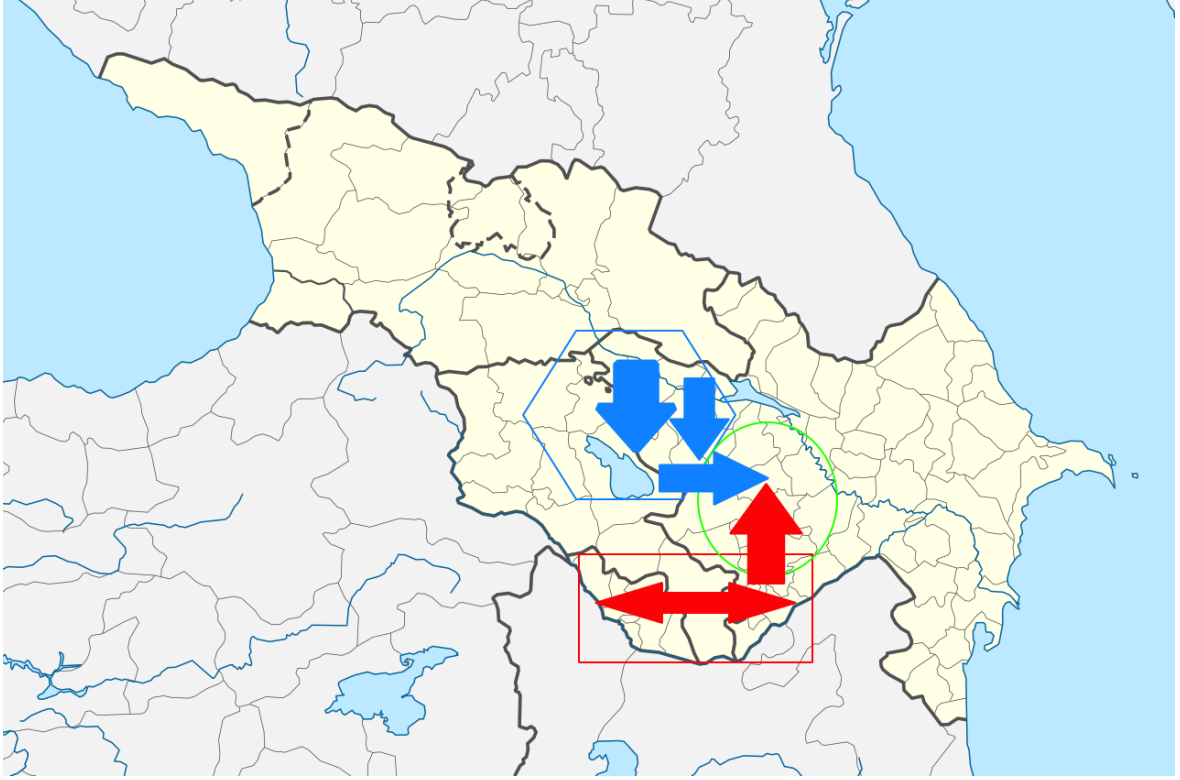
Harita 26 Çıraklı və Sarıcalı köylerinin Ağdam sınırları içinde birbirine uzaklığı.

Harita 27 Sofulu oymağı ile köy tarihi, toponim ve patronim bağlantılı olan yerleşimlerin mevcut Azerbaycan sınırları ve Zengezur yöresindeki haritası

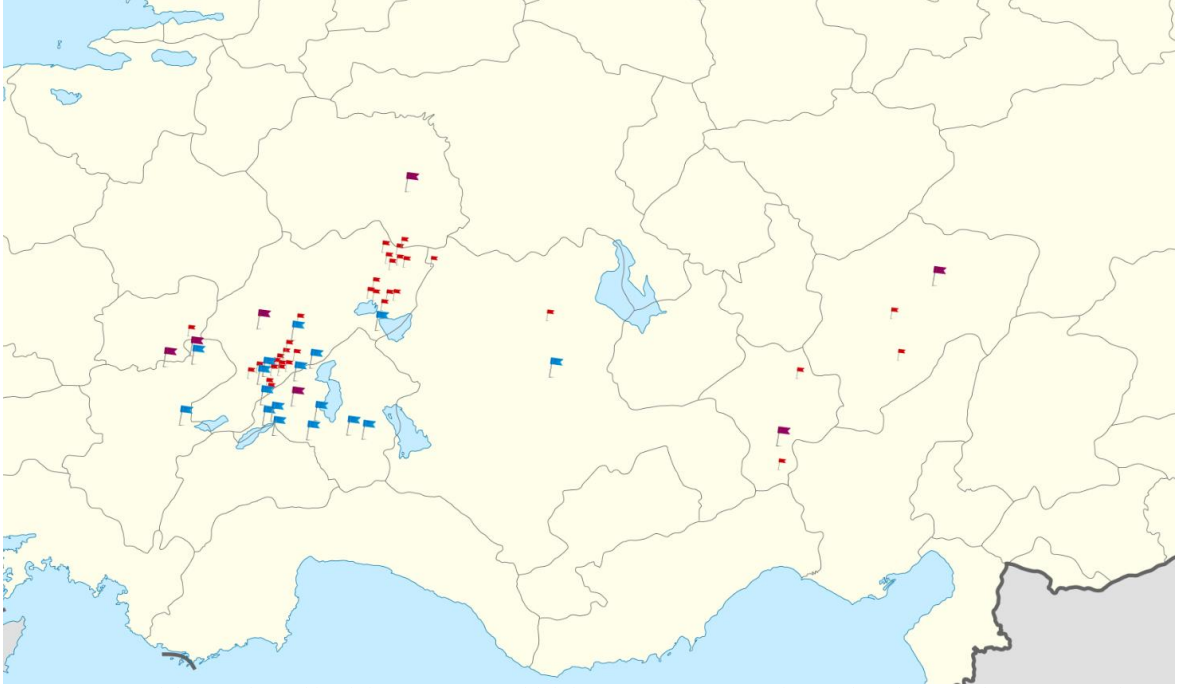
Harita 28 Topalhəsənli köyünün Azerbaycan içinde konumu

Harita 29 Mavi altıgen alan Gazah-Ağstafa yöresindən Göyçə, Gədəbəy və Gence-Göygöl havalilerine olan göçləri; kırmızı alan ise Nahçıvan ile Arazbar arasındaki göç yollarını temsil etmekteyken yeşil elips alan Gencebasar ve Göyçə bağlantılı daha kuzeyli oymaklar ile, Arazbar-Zengezur göç rotasının güneyli oymaklarının kesiştiği bölgelerden Karabağ-Aran yöresini göstermektedir.

Harita 30 Gencebasar isimli bölgenin fiziki haritası

Harita 31 Küçük kırmızı bayraklar bilinen ve tespit edilebilen XVII.-XVIII. yüzyıl göçüyle gelen, Azerbaycan menşeli oymakların köylerini, mavi bayraklar leksik ortaklık tespit edilen köyleri, mor bayraklar ise Derleme Sözlüğündeki eşleşmeleri ilçe adıyla kayıtlı olan yerleşimleri göstermektedir.

EK-2: Belgeler ve Dilekçeler

Evrak Tarih ve Sayısı: 10.10.2022-168148

1993

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı : E-59877887-605.01-168148

Konu : Denizcan Dede'Nin Saha Araştırma İzni
Hk.

10.10.2022

AZERBAYCAN MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİNE

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı 22110115 numaralı öğrencimiz Denizcan Dede Yüksek Lisans tezini hazırlamaktadır.

Öğrencimizin tez çalışmasına esas olmak üzere "Afyonkarahisar Karabağ - Gence Türkmenlerinin günümüz Azerbaycan'ı ile dil, tarih ve kültür ilişkileri" başlıklı tezi için Azerbaycan'ın Ağstafa rayonunun Aşağı Kəsəmən, Dağ Kəsəmən ve Qıraq Kəsəmən köyleri; Gədəbəy rayonunun Çıraqlı, Kəsəmən ve Qaraməmmədli köyleri; Daşkəsən rayonunun aynı adlı "Çıraqlı" köyünde saha araştırması yapması gerekmektedir.

Denizcan Dede'nin adı geçen rayonların köylerinde saha araştırması yapabilmesi için izin verilmesi hususunda gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Nermin YENİKÖSE
Rektör Yardımcısı

Ek:Anabilim Dalından gelen yazı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSFBS474B4

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/baskent-universitesi-ebys>

Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü Fatih Sultan Mahallesi Eskişehir Yolu 18. Km 06790

Bilgi için: Hülya AŞAĞIPINAR

Etimesgut/ANKARA

Enstitü Sekreteri

Telefon No:0312 246 67 11 Faks No:0312 246 67 13

e-Posta:ube@baskent.edu.tr İnternet Adresi:www.baskent.edu.tr

Kep Adresi:baskentuniversitesi@hs02.kep.tr

1993
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Sayı : E-59877887-399-168120
Konu : Denizcan Dede'nin Saha Araştırması İzni
Hk.

07.10.2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek Lisans öğrencimiz Denizcan Dede (22110115), Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Süer Eker danışmanlığında Yüksek Lisans tezini hazırlamaktadır. Denizcan Dede'nin, tez çalışmasına esas olmak üzere "Afyonkarahisar Karabağ - Gence Türkmenlerinin günümüz Azerbaycan'ı ile dil, tarih ve kültür ilişkileri" başlıklı tezi için Azerbaycan'ın Ağstafa rayonunun Aşağı Kasaman, Dağ Kasaman ve Qıraq Kasaman köyleri; Gədəbəy rayonunun Çıraqlı, Kasaman ve Qaramammədli köyleri; Daşkasan rayonunun aynı adlı "Çıraqlı" köyünde saha araştırması yapması gerekmektedir.

Denizcan Dede'nin adı geçen rayonların köylerinde saha araştırması yapabilmesi için Azerbaycan Milli İlimler Akademisinden (Azerbaycan Milli Elmlər Akademisi) izin alınması gerektiği yetkili makamlar tarafından kendisine bildirilmiştir.

Denizcan Dede'nin yukarıda adlarını anılan Azerbaycan'ın yerleşim merkezlerinde tez temasıyla ilgili çalışma yapabilmesi amacıyla Azerbaycan Milli İlimler Akademisinden gerekli izin alınması hususunu takdirlerinize sunarım.

Prof. Dr. Süer EKER
Anabilim Dalı Başkanı

Belge Doğrulama Kodu : BSEB54C7E1

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/baskent-universitesi-ebys>

Başkent Üniversitesi Başkent Kampüsü Fethi Seftan Mahallesi Eskişehir Yolu 18. Km 06790

Etilmesigut/ANKARA

Telefon No:0312 246 67 11 Faks No:0312 246 67 13

e-Posta: abes@baskent.edu.tr İnternet Adresi: www.baskent.edu.tr

Kep Adresi: baskentuniversitesi@baskent.edu.tr

Bilgi için: Maniso OZELAS

Sevriyer

Telefon No: 0312 246 68 08

